

Norges miljø- og
biovitenskapelige
universitet

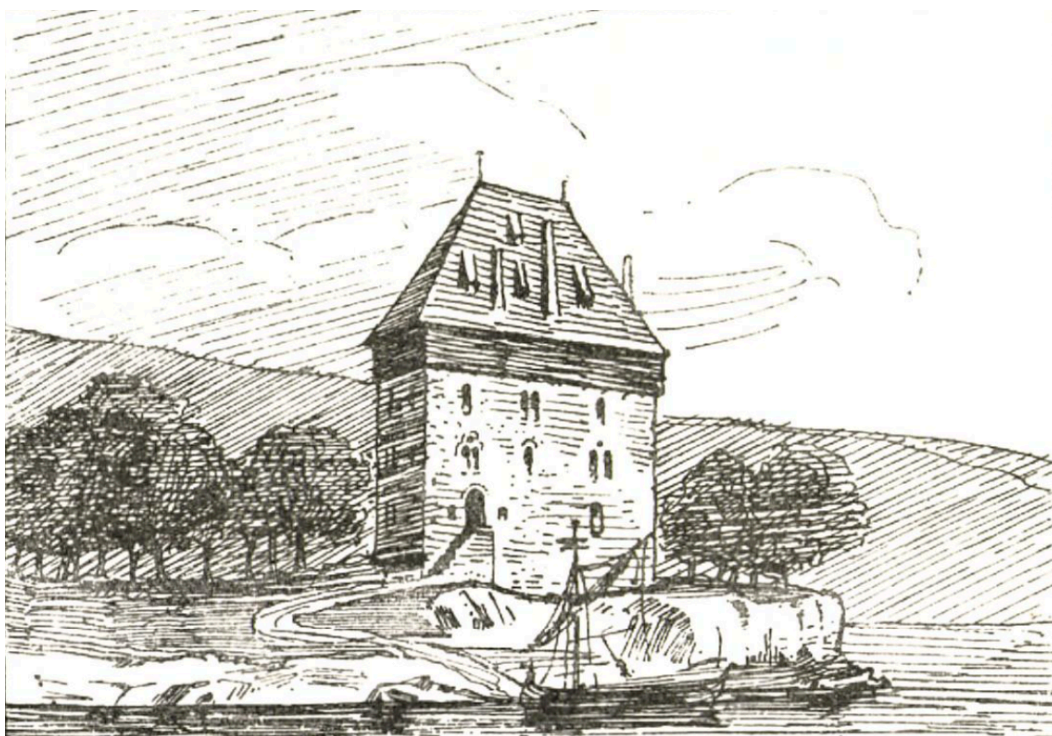
Masteroppgave 2022 30 stp
Fakultet for realfag og teknologi

Mjøskastellet på Steinsholmen

Vern og bruk av en middelalderruin

Mjøskastellet on Steinsholmen
Preservation and use of a medieval ruin

Ole-Berge Olden
Byggeteknikk og arkitektur

*Figur 1: «Idealt billede af Mjöskastellet, efter arkitekt Blix» Illustrasjon av Reinert Svendsen etter Blix.
Fra Fortidsmindester i Ringsaker paa Hedemarken (Svendsen, 1902, s. 50)*

Forord

Denne masteroppgaven er skrevet våren 2022 og markerer med sine 30 studiepoeng slutten på det femårige sivilingeniørstudiet i byggeteknikk og arkitektur, ved fakultet for realfag og teknologi på Norges miljø- og biovitenskapelige universitet.

Det har vært spennende å kunne utforske et for undertegnede ukjent fagfelt. Kulturminnevern blir ofte oppfattet som en fordyrende hindring i byggebransjen, som kommer med et grunnlag åpent for tolkning og dispensasjoner. Dette er noe som vekker min interesse, og jeg har gjennom denne oppgaven hatt muligheten til å bake andre interesser for kultur og historie inn i en teknologisk mastergrad. Prosessen har bydd på tidvis fornøyeelig lesning, og jeg har gjort meg opp utfordrende tanker og refleksjoner, der jeg ofte har følt meg på tynn is. Resultatet er forhåpentligvis at jeg har lært meg å tenke kulturminnevern på en god måte, som jeg får nytte av og kan videreutvikle senere i yrkeslivet.

Jeg vil rette en stor takk til:

Hovedveileder Martin Ebert, for betryggende og støttende veiledning underveis, givende diskusjoner og oppmuntringer til å utforske mulighetene innenfor masterstudiet og videre i arbeidslivet.

Ekstern veileder Kristian Rein fjord, for engasjert og velvillig veiledning bade gjennom fysiske befaringer, omvisning på Domkirkeodden, oppgavestrukturering og lærerike samtaler som i stor grad har bidratt til at oppgaven ble til.

Medstudenter og ressurssterke klassekamerater fra NMBU, for hjelp, samarbeid og godt vennskap, som gjør at jeg ser tilbake på studietiden med takknemlighet.

Til slutt vil jeg takke venner og familie, som alltid byr på en trygg havn, gode råd og støtte. En spesiell takk til min søster Nora, for innspill tidlig i oppgaveprosessen, lynkurs i programmer og lån av lisenser.

God lesning.

Oslo, 13.05.2022

Ole-Berge Olden

Sammendrag

Denne masteroppgaven ved Norges Miljø og Biovitenskapelige Universitet behandler problemstillingen vern og bruk av et kulturminne, og omhandler ruinen etter Mjøskastellet på Steinsholmen. Middelalderruinen har en unik historie, og kan betraktes som et av Norges mest autentiske kulturminner. Det fredete kulturminnets tilstand og særegne lokasjon på en utilgjengelig holme i et naturreservat, legger grunnlaget for et utfordrende spørsmål for hva som er riktig tilnærming for tiltak og inngrep i og rundt kulturminnet. Ruinen fremstår fullstendig urestaurert, og står i dag i fritt forfall der tunge steiner utgjør en direkte risiko for besøkende. Pågående gjengroing, utrasing og forvitring truer kulturminnet som verdifull kilde til kunnskap om en tid som er forbi, samtidig oppstår en unik mulighet til å la en godt dokumentert middelalderruin få leve ut alle stadier av sitt livsløp.

Kulturminnevernets fagfelt er bygget på sprikende ideologier og baserer seg på relative, kulturelle og subjektive verdivurderinger. Trendene for bevaringstilnærming skifter med tiden, og farger kulturminnevernsdebatten og forvaltningsinstansenes politikk. Allikevel er unntakene mange og store, og det er nødvendig å behandle hvert objekt individuelt. I oppgaven er det utviklet et spekter for middelalderruiner, der kulturminnenes situasjon og status kan plasseres ut ifra omfanget av restaureringsinngrep, tilføringer og grad av autenticitet. For å kartlegge mulige tiltak plasseres fem beslektede referanseruiner med ulike tilnærminger til bevaring på spekteret. Grunnlaget for en vurdering for vern og bruk bør være tydelig og etterprøvbart, og bygges i oppgaven opp av en detaljert arkivstudie sammen med en verdianalyse. Verdianalysen identifiserer kulturminnets verneverdige kvaliteter og gir bevaringen vitenskapelige motiver.

Forslaget med løsninger konkluderer med tiltak som bevarer Mjøskastellets verneverdige autenticitet og kvaliteter. Løsningene tilrettelegger for økt synlighet og kommuniserer kulturminnets verdi gjennom lite inngripende inngrep som forstyrrer ruinens autenticitet minimalt.

Abstract

This master's thesis from the Norwegian University of Life Sciences approaches the topic “preservation and use of a cultural heritage site” by applying it to the ruin of Mjøskastellet on Steinsholmen. The ruin of the medieval castell has a unique history, and it is considered by some to be one of Norway's most authentic cultural heritage monuments. The state of the ruin, combined with its distinctive location on an inaccessible part of a nature reserve, makes up for a delicate question considering the right approach and measures in and around the site. The ruin appears completely free from earlier restorations and is in an exposed state, with heavy stones posing a direct risk to visitors. Ongoing overgrowth, decay and weathering threatens the sites valuable source of historical knowledge, at the same time as it opens for a unique opportunity to allow a well-documented medieval ruin to live out all stages of its life.

The field of preservation and cultural heritage is built upon divergent ideologies and relative, cultural, subjective valuations. The trends for conservation approaches change with time, coloring the debate and regulations from the authorities. Still, the exceptions are large and many. It is completely necessary to consider and treat each object individually. In the thesis, a spectrum for medieval ruins has been developed, in which the situations and statuses of cultural heritage sites can be placed based on the extent of restorations, physical additions and degree of authenticity. To map out possible approaches and measures, five related reference-ruins with different approaches for use and preservation are introduced and placed on the spectrum. The foundation for a proposed solution needs to be clear and verifiable, consisting a detailed archive study combined with a documented value-based analysis of the object. The analysis developed in this thesis identifies the values qualifying the object as cultural heritage, and then legitimizes them with scientific motives.

The proposed solutions conclude with an approach that preserves Mjøskastellet's authenticity and qualities. The solutions facilitate increased visibility and communicates the value of the cultural heritage site through little invasive measures, that minimize disturbance of the ruins fragile and rare authenticity.

Innholdsfortegnelse

Forord.....	II
Sammendrag	III
Abstract.....	IV
1 Innledning.....	1
1.1 Formål og forskningsspørsmål.....	1
1.2 Avgrensninger.....	3
1.3 Bakgrunn.....	4
1.3.1 Kulturminnevern	4
1.3.2 Middelalderruiner	6
1.3.3 Ruinkonservering - Restaurering og konservering	10
1.3.4 Ruinprosjektet.....	11
2 Mjøskastellet.....	15
2.1.1 Bakgrunn - Historie og dagens situasjon.	15
2.1.2 Ruinen – konstruksjon og tilstand.....	19
2.1.3 Lokasjon.....	21
2.1.4 Adkomst og tilgjengelighet.....	22
2.1.5 Vannstand i Mjøsa	24
3 Teori.....	25
3.1 Historiefilosofisk standpunkt og kulturminnevernets objektivitet.....	25
3.2 Autentisitetetsbegrepet.....	26
3.3 Verneideologier.....	28
3.4 Teoretisk plattform for verdianalyse.....	30
4 Metode	31
4.1 Kulturminnevernets spekter - Ruinvernsspekteret.....	31
4.2 Bruk av referanseruinene.....	32
4.3 Verdianalyse	33
4.4 Riksantikvarens veileder.....	36
5 Referanseruinene	41
5.1 Bispegården – Storhamarlåven	41
5.2 Ruinene etter Domkirken - Hamardomen.....	43
5.3 Bispegården – Tårnruinen/ruinprosjektet	46
5.4 Sola ruinkirke.....	49
5.5 Abbedens hus, Utstein kloster.....	52
6 Mjøskastellets verdianalyse	55
6.1 Mjøskastellets verdi	59
7 Diskusjon	61

7.1	Inngrep	62
7.1.1	Tilføringer	62
7.1.2	Vegetasjon og naturreservat.....	63
7.1.3	Synlighet	63
7.1.4	Tilgjengelighet	64
7.2	Mulige tilnæringer for vern og bruk	66
8	Konklusjon	73
9	Videre arbeid.....	75
10	Litteratur	77
11	Vedlegg	81
	Vedlegg 1 – Arkivstudie	81

Figurliste

Figur 1: «Idealt bilde af Mjøskaftet, efter arkitekt Blix» Illustrasjon av Reinert Svendsen etter Blix. Fra Fortidsminde-merker i Ringsaker paa Hedemarken (Svendsen, 1902, s. 50) I	
Figur 2: Kistemur. Illustrasjon av Inger Karlberg. Fra Håndbok i konservering av ruiner fra middelalderen (Riksantikvaren, 2003, s. 8)	7
Figur 3: Romansk «mursteins»-mur. Illustrasjon av Martin Hopland. Fra STAD (Hopland, 2021, s. 14).....	9
Figur 4: Nordre gavlvegg i Steinhuset på Gran, originalt gotisk murverk markert i hvitt. Illustrasjon fra Bygningsarkeologiske undersøkelser (Rosborn, 1991, s. 3)	9
Figur 5: Blix' tolkning av hvordan «Donjonen» på Steinsholmen kan ha sett ut. Fra Undersøgelser paa Valdisholm i Glommen i Eidsberg og paa Stensholmen i Mjøsen (Blix, 1987)	16
Figur 6: Utklipp fra lokalavisa, Ringsaker blad 8. mai 2021. (Klævahaugen, 2021)	17
Figur 7: Sammenligning av oppmålingstegning fra 2016 og Blix' tegning fra 1897 viser akselererende forvitring. Nivået på Blix' utgravningssjakt er markert med rød linje. Fra NIKUS tilstandsvurdering av borgruiner (Meyer & Haugen, 2020)	18
Figur 8: Midtre parti av visflate mot nord og vindusåpning i østre murliv. Foto 14.04.2016. Fra TILSTANDSVURDERING AV BORGRUINER: MJØSKASTELLET OG VALDISHOLM (Meyer & Haugen, 2020)	19
Figur 9: Visflate i vestmur og sørmur. Foto 25.04.2016 og 14.04.2016. Fra TILSTANDSVURDERING AV BORGRUINER: MJØSKASTELLET OG VALDISHOLM (Meyer & Haugen, 2020).....	19
Figur 10: Utrast stein og midlertidige sperrebånd, sør-østre hjørne. Steinsholmen 18.04.2022. Foto: Ole-Berge Olden.....	20
Figur 11: Kart over Steinsholmen og Moelv sentrum. E6 markert i gult, jernbane i oransje, Steinsholmen i rødt	21
Figur 12: Steinsodden naturreservat. Vernekart med reservatgrense. Naturbase faktaark, Miljødirektoratet. Fra https://felles.naturbase.no/api/dokument/hent/6017.PDF 13.05.2022 .	22
Figur 13: Kart over Steinsodden. Steinsholmen markert i rødt	23
Figur 14: Flyfoto med normal vannstand fra 2016 og lavvann fra 2021. Historiske foto hentet fra 1881.no 15.04.2022	23
Figur 15: Ruinvernsspekteret. Utviklet av Ole-Berge Olden 2022.....	32
Figur 16: Langdalens vernekriterier med definert oppfylingsgrad	35
Figur 17: Modell av biskopens borgresidens. Hedmarksmuseet, Domkirkeodden 22.02.2022. Foto: Ole-Berge Olden.....	41
Figur 18: Innsiden av Storhamarlåven. Hedmarksmuseet, Domkirkeodden 22.02.2022. Foto: Ole-Berge Olden	42
Figur 19: Utsiden av Storhamarlåven. Hedmarksmuseet, Domkirkeodden 22.02.2022. Foto: Ole-Berge Olden	42
Figur 20: Storhamarlåvens plassering på ruinvernsspekteret	43
Figur 21: Joachim Frichs maleri av domkirkeruinens silhuett.....	43

Figur 22: Utdrag fra Tor Sæthers bok, Hamar i middelalderen (Sæther, 1995, ss. 22-23).....	44
Figur 23: Vernebyggets glassfasade og innside. Hedmarksmuseet, Domkirkeodden 22.02.2022. Foto: Ole-Berge Olden.....	45
Figur 24: Hamardomens plassering på ruinvernsspekteret.....	45
Figur 25: Snitt av hvordan tårnet kan ha sett ut, basert på beskrivelse i Hamarkrøniken, utgravningsfunn og bygningsarkeologiske studier. Domkirkeodden dok-3619. Fra: To tårn tett i tett (Reinfjord K. , 2018, s. 158).....	46
Figur 26: Ruinprosjektet på Tårnruinen. Domkirkeodden 22.02.2022. Foto: Ole-Berge Olden	47
Figur 27: Toppdekket formet som en åpen, brutt kistemur. Fra Rapport Ruinprosjektet (Reinfjord & Bakstad, 2019, s. 9).....	48
Figur 28: Tårnruinen i bispegårdens plassering på ruinvernsspekteret	49
Figur 29: Sola ruinkirke. Stavanger Byarkiv. Foto uvisst. (Ca 1910 til 1930) Hentet fra https://digitaltmuseum.no/021018290510/sola-ruinkirke 12.05.2022.....	49
Figur 30: Sola ruinkirke sett fra sørøst. Foto Sola menighet. Hentet fra https://www.sola.menighet.no/Om-oss/Artikler/Artikkeldetaljer/ArticleId/144/Om-Sola- Ruinkirke 12.05.2022.....	51
Figur 31: Sola ruinkirkes plassering på ruinvernsspekteret.....	51
Figur 32: Abbedens hus, innvendig og utvendig. Foto Arkitektkontoret Schjelderup og Gram. Hentet fra https://www.sgram.no/prosjekt/abbedens-hus-utstein-kloster 11.05.2022.....	52
Figur 33: Kjeller med moderne kjøkken og el-installasjoner. Restaurert brønn under glassplate. Foto Arkitektkontoret Schjelderup og Gram. Hentet fra: https://www.sgram.no/prosjekt/abbedens-hus-utstein-kloster 11.05.2022.....	53
Figur 34: Abbedens hus plassering på ruinvernsspekteret.....	53
Figur 35: Mjøskastellets plassering på ruinvernsspekteret	61
Figur 36: Lyskastere og monitorer i Hamardomen. Domkirkeodden 22.02.2022. Foto Ole- Berge Olden	62
Figur 37: Norsk Borgsenterers rekonstruksjon av hvordan Mjøskastellet på Steinsholmen kan ha sett ut, inkludert en brokonstruksjon. Hentet fra: https://vestfoldmuseene.no/utforsk/kongelige-borganlegg-i-norge/ 11.05.2022.....	65
Figur 38: Storhamarlåven før Fehns prosjekt. Foto ukjent. Hentet fra: https://domkirkeodden.no/fra-uthus-til-museum 11.05.2022	67
Figur 39: Vernebygg over Ringsakersteinen. Steinsodden 18.04.2022. Foto Ole-Berge Olden	69
Figur 40: Fehns urealiserte forslag til vernebygg. Byggekunst 1 (Fehn, 1984, s. 29) Hentet fra https://arkitektur-n.no/prosjekter/ringsakerstenen 18.02.2022	69
Figur 41: Tørr gjenoppmuring, naturlig toppdekke fremstår bevart. Steinsholmen 18.04.2022. Foto Ole-Berge Olden.....	71
Figur 42: Illustrasjonsbilde av Steinsholmen. Ole-Berge Olden 2022	73

1 Innledning

1.1 Formål og forskningsspørsmål

Denne masteroppgaven har som formål å ta for seg ruinen av middelalderbygningen Mjøskastellet på Steinsholmen som kulturminne, forsøke å identifisere dens verdier og kvaliteter for så å kunne foreslå tiltak for riktig vern og bruk.

Kulturminnevern er et fag hvor objektivitet er uoppnåelig. Argumentasjonen er derfor sentral, og størst mulig grad av intersubjektivitet er målet. Fredete kulturminners verdier og kvaliteter skal vernes om i tråd med Kulturminneloven. Samtidig skal de gjøres tilgjengelig og kommuniseres til befolkningen.

Selv om forfatterens valg av kulturminne hadde et noe tilfeldig utgangspunkt, er det mange gode argumenter for å velge en ruin fra middelalderen for å bearbeide problemstillingen «vern og bruk av kulturminner». I denne oppgaven brukes begrepene ruin og middelalderruin om hverandre, med samme betydning. Begrepene omfatter rester av en bygning i stein lagt i kalkmørtel fra middelalderen, dvs. år 1000-1537.

I Riksantikvarens ruinkonserveringshåndbøker kan en lese hvordan ruiner som ødelagte bygninger ikke innehar en naturlig funksjon, eller objektiv verdi som kan prises i kroner. Ruiner tilegnes derimot en subjektiv verdi, som et «minne» av noe som har vært, og forteller en historie som ikke finnes i stående bygg fra samme tidsperiode. (Riksantikvaren, 2003)(Riksantikvaren, 2022 b, s. 5) Disse verdiene tillegges og legitimeres gjennom normer betinget av kultur og tid, og overskygges for en ruin i mindre grad av andre interesser og verdier som følger med en komplett og fungerende bygning. Samtidig kommer det juridiske aspektet tydelig frem gjennom middelalderruinens status som *automatisk fredete kulturminner* i Kulturminneloven.

Mjøskastellet på Steinsholmen skiller seg ut blant de allerede sjeldne middelalderruinene i Norge. De fleste ruinene i Norge er kirkeruiner (Riksantikvaren, 2003, s. 11), og selv om det finnes andre eksempler, blant annet en lignende ruin på Valdisholm i Eidsberg kommune, hører slike profane festningsverk utenfor middelalderbyene sjeldenheten til. Mjøskastellet har med sin grunnflate vært et stort tårn i europeisk sammenheng, og det hevdes uten sidestykke her til lands (Meyer & Moberg, 2021, s. 78). At ruinen i tillegg fremstår tilnærmet fullstendig

Innledning

urestaurert er også utenom normalen, da de fleste middelalderruiner har blitt utsatt for inngripende restaureringstiltak. Mjøskastellets situasjon, historie og tilstand legger, sammen med ruinens unike og utilgjengelige men allikevel sentrale plassering i en tett befolket del på Østlandet, grunnlaget for et komplekst forskningsspørsmål om vern og bruk av ruinen som kulturminne.

Hva er riktig vern og bruk av Mjøskastellet?

For å besvare forskningsspørsmålet er det innledningsvis gjort rede for hva middelalderruiner er og hva som gjør dem til *kulturminner*. Det norske kulturminnevernet og dagens praksis for forvaltning av middelalderruiner danner et rammeverk for Mjøskastellets muligheter, og blir derfor også beskrevet innledningsvis. Kulturminnevernets skiftende fagfelt består av mange både vitenskapelige og følelsesmessige aspekter, som sammen danner trender og normer for ulike tilnærminger innen bevaring. Dette preger praktiseringen og debatten rundt legitimeringen for bevaring, samtidig som unntakene er store og mange. I oppgavens teoridel blir det derfor presentert to sentrale verneideologier, et historiefilosofisk standpunkt og det sentrale begrepet *autentisitet* blir behandlet. Dette gir grunnlag for å tegne et nyansert og helhetlig bilde av middelalderruiner innen fagfeltet.

For å identifisere de nevnte verdiene og kvalitetene som gjør kulturminnet verneverdig, gjennomføres en verdianalyse av kulturminnet. Deretter presenteres referanseobjekter som setter det sprikende fagfeltets prinsipper i kontekst, og gjør underlaget sammenlignbart med konkrete eksempler. Til slutt diskuteres situasjonen, mulige tiltak og løsninger for å kunne konkludere med et forslag til vern og bruk som ivaretar de identifiserte verdiene og kvalitetene best mulig.

1.2 Avgrensninger

Oppgaven begrenses til å omhandle Mjøskastellet på Steinsholmen som et isolert kulturminne, i form av en middelalderruin. Dette gjøres for å begrense arbeidsomfanget innenfor rimelighetens grenser til en 30 studiepoengs masteroppgave. I verdianalysen vurderes derfor ruinen isolert, og viktige elementer som omliggende kulturlandskap og kulturmiljø er ikke med i vurderingen.

Økonomiske forutsetninger/rammer for eventuelle og pågående prosjekter er heller ikke direkte vurdert i oppgaven. Samtidig er dette bakenforliggende forutsetninger forfatteren har vært klar over, og vil trolig til en viss grad farge resultatet.

Det valgte kulturminnet har også status som arkeologisk kulturminne, og berører et fagfelt som ikke er kjent for forfatteren. Forslagene i oppgavens konklusjon er basert på bevaring- og verneteoretiske premisser, og statiske- eller konstruksjonsberegninger blir heller ikke omfattet av oppgaven.

1.3 Bakgrunn

1.3.1 Kulturminnevern

I *Lov om kulturminner*, defineres et kulturminne som «*alle spor etter menneskelig virksomhet i vårt fysiske miljø*» (Kulturminneloven, 1978, § 2). Kulturhistoriker Arne Lie Christensen tar for seg kulturminnebegrepet i verket *Kunsten å Bevare*, og skriver om viktigheten av definisjonen og dens verdinøytralitet. Kulturminner er et relativt begrep, med et kulturelt aspekt i tillegg til det juridiske. Et kulturminnes kulturelle aktualitet og verdi er på mange måter flytende, der det ikke finnes noen tidløs fasit for hva som vekker interesse hos fagfolk og øvrige som utøver bevaring (Christensen, 2011). Et kulturminne er *verneverdig* dersom det er vurdert verdifullt nok i en kulturhistorisk vurdering, og kan vernes med hjemmel i lov eller gjennom andre virkemidler (Riksantikvaren, 2022 a). At et kulturminne omtales som *verneverdig* har i seg selv ingen juridisk betydning (Ringsaker kommune, 2017, s. 70).

Alle middelalderruiner er som *faste kulturminner* fra før reformasjonen (1537) automatisk *fredet* direkte gjennom Kulturminneloven. Et kulturminne som er *fredet* er under den strengeste formen for vern. Fredningen innebærer at endringer eller inngrep som ikke går under vanlig vedlikehold må godkjennes av myndighetene (Riksantikvaren, 2022 a).

De norske kulturminnene som omfattes av lovverket forvaltes i dag av offentlige instanser. Overordnet ansvar ligger hos Klima- og miljødepartementets kulturminneavdeling, som utvikler politiske retninger for kulturminnevern i tråd med internasjonale føringer. Kulturminneavdelingen skal ivareta kontakten mot den *regionale kulturmiljøforvaltningen*, og har etatsstyringsansvar for *Norsk kulturminnefond* og *Riksantikvaren* (Regjeringen, 2022). Kulturminnefondet er direkte underlagt Klima- og miljødepartementet, og er en statlig tilskuddsordning og et tilbud for private eiere, frivillige lag og organisasjoner som forvalter kulturminner. I 2013 sluttet Kulturminnefondet å være et fond i ordets forstand, og får nå midler over en egen post i statsbudsjettet, sammen med en årlig instruks fra Klima- og miljødepartementet. Fondet gir økonomisk støtte til bevaring av verneverdige kulturminner, med visjonen: *vern gjennom aktiv bruk* (Kulturminnefondet, 2022).

Riksantikvaren er departementets rådgivende direktorat for kulturminner og kulturmiljø, og fungerer som den overordnede kulturminnemyndigheten med ansvar for å sette i verk kulturminneavdelingens nasjonale kulturminnepolitikk. Riksantikvaren fungerer som faglig

Innledning

ansvarlig overfor fylkeskommunene og kommunene, samt Sametinget, Sysselmasteren på Svalbard og forvaltningsmuseene på kulturminnefeltet. Direktoratet har vedtaksmyndighet for fredning av kulturminner og kulturmiljøer, samt klage- og innsigelsesmyndighet i vedtak fra regionalt nivå (Riksantikvaren, 2022 d).

Den regionale forvaltningen utføres av fylkeskommunene og Sametinget, og har beslutningsmyndighet i samsvar med kulturminneloven for de fleste kulturminner og steder i sine områder. Fylkeskommunen er ansvarlig for å ivareta kulturminner og sørge for at de tas i betraktning under arealplanlegging, og er rådgiver i saker som berøres av Plan- og bygningsloven. Fylkeskommunene har også ansvar for å administrere strategier for- og arbeidet med regionale planer og planbestemmelser, og er regional utviklingsaktør på kulturminnefeltet (Riksantikvaren, 2022 e).

På kommunalt nivå har kommunen ansvaret for å ivareta og tilrettelegge for bruk av kulturminner, miljøer og landskap i samfunnsplanlegging og arealbruk. Denne lokale forvaltningen gjøres etter føringer fra overordnede instanser (Riksantikvaren, 2022 e). Et lokalt forvaltningstiltak kan være at kommunen utarbeider en *kulturminneplan*. Kulturminneplanen er en oversikt over kommunens viktige kulturminner og kulturmiljøer med en plan for forvaltning (Riksantikvaren, 2022 f).

Norsk institutt for kulturminneforskning (NIKU) er et uavhengig kompetanse- og forskningsmiljø for kulturminner i inn- og utland, med fagfelt som omfatter blant annet kulturminneforvaltning, konservering, bygningshistorie og arkeologiske undersøkelser. «*Instituttet fokuserer på kulturminner og kulturmiljøer som et aktivum for samfunnet, og driver kulturminnerelatert forskning og oppdragsvirksomhet*» (NIKU, 2022).

1.3.2 Middelalderruiner

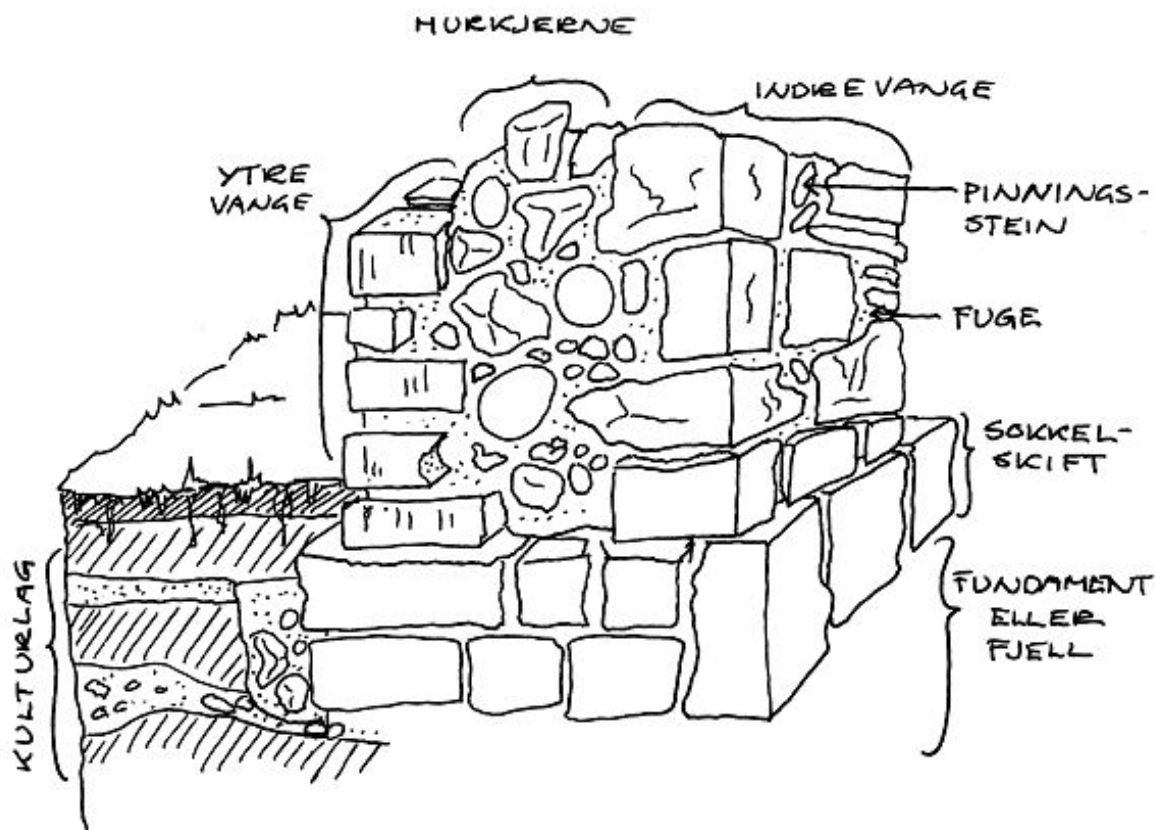
Steinbygg fra middelalderen i Norge

Arkeologen og forskeren Øystein Ekroll skriver i *Med kleber og kalk* at de middelalderske steinbygningene er de synligste uttrykkene bevart fra Norges integrering i Europa for 800-900 år siden. Kristendommen ble innført som offisiell religion, parallelt med rikssamlingen og etableringen av kongedømme etter europeisk ideal. Med det fulgte landets første byggeboom, og steinarkitekturen kom til landet. Brorparten av steinbyggene var sakrale bygg som kirker, men blant annet med Håkon 4. Håkonssons arbeid for å bygge ut og styrke kongemakta i samme periode, ble det også oppført profane bygg i stein. Grunnet geografien, klimaet, økonomien og en sterk trebyggingstradisjon, befinner Norge seg i periferien av europeisk steinarkitektur. Det finnes så få som omkring 350 steinbygninger, hvor omtrent 300 av disse er kirker. Av profane anlegg er det ifølge Ekroll registrert 16 kongs- og bispegårder, alle lokalisert i middelalderbyene. 40 enkeltstående steinbygninger er kjent, hvor halvparten av de ligger utenfor byene. 24 kjellere og steinbygninger er kjent fra skriftlige kilder, hvor kun 6 av de er fra landsbygda (Ekroll, 1997, ss. 11-13).

Ruin - middelalderruin

Riksantikvaren definerer middelalderruiner i sin veileder for ruinkonservering som *rester* av bygninger og anlegg, bygget før 1537 i naturstein eller tegl lagt i kalkmørtel. Bygningsrestene som utgjør ruinene kan være fundamenter i bakken, eller høyere komplette deler uten tak.. Stein som byggemateriale var verdifullt, og steinbyggene som ble reist var derfor ofte bygg av betydning med en samfunnsfunksjon. De fleste middelalderruinene vi har i dag er fra kirker, bispegårder, erkebispegårder og klosteranlegg eller profane bygg som forsvarsanlegg, festninger, borger og slott. Felles for alle ruiner er at de har mistet sin funksjon, og mange ble fullstendig eller delvis revet og plukket fra hverandre for å bruke verdifulle byggematerialer andre steder (Riksantikvaren, 2016, s. 5).

Riksantikvarens veileder; Ruinkonservering, Håndbok for murere, tar for seg middelalderruinens oppbygging og materialer. Der det ikke vises til andre kilder er det i dette kapittelet gjengitt fra denne (Riksantikvaren, 2016, ss. 7-16).

Figur 2: Kistemur. Illustrasjon av Inger Karlberg. Fra Håndbok i konservering av ruiner fra middelalderen (Riksantikvaren, 2003, s. 8)

Murverk

Murverket i en middelalderruin vil ofte være av typen *kistemur*, som består av to *murvanger* separert av en *murkjerne*. Vangene er murt opp av stein av ulik størrelse i et *forband*, som vil si hvordan steinene står i forhold til hverandre. Murvangene er bygget opp av *hovedstein*, de største steinene med store flater i murverket, som gir vangene volum og høyde. Mellom hovedsteinen er det benyttet *pinningsstein* for å fylle tomrommene. Pinningsstein kan variere i størrelse fra tynne flak til steiner som veier flere kilo, men gjenkjennes ved at den ligger med størst flate horisontalt inn i muren, aldri vertikalt. Pinningssteinen ble brukt som kiler mellom hovedsteinene for å stabilisere, i tillegg til å kompensere for krymp i bindingsmiddelfugene. Mellom alle steiner i murverket er det brukt mørtel som bindemiddel. Et alternativt til kistemur er den ofte noe tynnere varianten *fullmur*, der de to murvangene henger sammen uten en separerende murkjerne mellom (Riksantikvaren, 2016).

Dersom et murverk er murt opp uten bindemiddel er den *tørrmurt*. Skiftegang er betegnelsen på et lag med stein i murvangene. Hver skiftegang er forskjøvet, så sammenhengende vertikal

Innledning

fuger ikke forekommer. *Murkjernen* har som hensikt å fylle mellomrommet mellom og stabilisere murvangene i en kistemur. Murkjernen kan være en tilnærmet fylling av bygningsrester og kalk, eller fint lagt opp med stein og kalkmørtel. Murkjernen legges parallelt med muringen av vangene, eller etter at de er murt i en viss høyde. Ruinens *fundament* er plattformen i grunnen murverkets vekt er fordelt på. Fundamenter er ofte ikke synlige, og ligger under gulv eller bakkenivå med større bredde enn overliggende murverk. Fundamenter i grunnen kan være murt med bindemiddel mellom steinene, eller den kan være tørrmurt. Ved ruiner som er utgravd og undersøkt arkeologisk vil det kunne være avvik mellom bakkenivået og opprinnelig gulv og/eller bakkenivå. *Murkronen* er overkanten av en mur. Murkronen til en ruin kan være naturlig tildekket av akkumulert jord, mose eller annen vegetasjon, eller den kan stå åpen med eksponerte vanger og murkjerne.

Materialer

Murverket i middelalderruiner består ofte av naturstein, som gjerne gjenspeiler geologien i ruinens nærområde. Dersom ruinens nærliggende steinbrudd bestod av stein som er lett å bearbeide, ble steinene i murverket hugget og formet til kvaderstein og profilert stein. Andre steinsorter som er vanskeligere å bearbeide ble kløyvet eller tuktet for tilstrekkelig passform og slett *visflate*. Visflaten er murverkets synlige veggoverflate, og dersom den ikke skulle dekkes til med kalkpuss, var det ønskelig at murlivet fikk en plan overflate (Ekroll, 1997, s. 79). *Rundstein* og ikke bearbeidet stein ble brukt i bygningskroppen og i murkjernen.

Ifølge Ekroll ble det i områdene rundt Mjøsa, på Hedemarken, Toten og Hadeland brukt den lyse, lokale kalksteinen. Den klassiske byggetradisjonen som bruker denne steinen har «*liten eller ingen bruk av skulptur, men med enkel profil og inntrappinger av portaler som skaper monumental funksjon*» (Ekroll, 1997, s. 66).

I middelalderruiner i Norge er kalk benyttet som bindemiddel i mørtelen. Håndboken går ut ifra at kalken har blitt brukt i våtlesket form, med benevnelsen *hydratkalk*, for så å bli tilsatt tilslag. Kalken kunne lagres vått, og herdet med tilgang på luft. I mindre målestokk kan det ha blitt benyttet svak hydraulisk kalk som over tid delvis ble herdet uten tilgang på luft. Det er naturlig at kalkstein lokalisert i nærheten er benyttet. Tilslagsmaterialet i kalkmørtelen er sand og grus, med varierende blandingsforhold. Blandingsforholdet kan være påvirket av sanden og hvor mørtelen skulle brukes. I middelalderen ble kalken blandet ved at den ble slått eller pisket.

Innledning

Andre tilslagsmaterialer som rester av skjell, og organiske materialer som kull forekommer også.

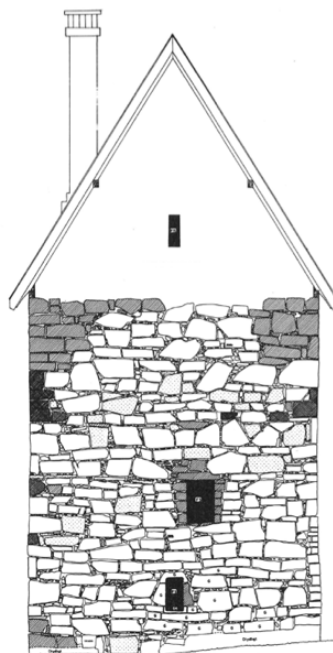
Byggestil

Middelalderens steinbygg ble i hovedsak oppført i en av to mureteknikker som var dominerende i stilperiodene med samme navn. Ofte kan trekk fra begge stilene forekomme i samme bygg. Også murverkene inndeles kronologisk i romanske- og gotiske murverk.

Romansk murverk preget perioden 1000-1250, og kjennetegnes med nøye tuktede steiner i svært jevne skifte ganger og små mellomrom. Kortendene av steinene utgjør visflaten, og veggene derfor ofte svært tykke (Ekroll, 1997, s. 85). Andre kjennetegn er runde buer, tønnehvelv og kapiteler dekorert med dyrefigurer og hoder med grimaser (Riksantikvaren, 2022 b, s. 4).

*Figur 3: Romansk «mursteins»-mur.
Illustrasjon av Martin Hopland. Fra STAD (Hopland,
2021, s. 14)*

*Figur 4: Nordre gavlvegg i Steinhuset på Gran, originalt
gotisk murverk markert i hvitt. Illustrasjon fra
Bygningsarkeologiske undersøkelser (Rosborn, 1991, s. 3)*

Gotisk murverk er murverk med skifte ganger av steiner i ulik størrelse, og var dominerende mureteknikk i stilperioden rundt år 1250 til 1350 i Norge. Andre kjennetegn på gotiske byggestil er spisse buer, slanke søyler, ribbehvelv og strebebuer samt planteornamenter på toppen av kapiteler (Riksantikvaren, 2022 b, s. 4).

1.3.3 Ruinkonservering - Restaurering og konservering

I Riksantikvarens ruinprosjekt har tilnærmingen vært å *konservere* ruinen som funnet. Det vil si å bevare eller vedlikeholde ruinen med utgangspunktet i å ikke tilføre, fjerne eller endre på stående bygningsdeler. Dersom dette er nødvendig, er det definert som et *restaureringstiltak*, og krever spesiell tillatelse. Ruinkonserveringen i dag går i all hovedsak ut på å fjerne eller komplimentere og utbedre tidligere, mindre godt fungerende restaureringstiltak, som sementfuger og toppdekker tilført på 18- og 1900-tallet med tekniske løsninger og bedre materialer (Riksantikvaren, 2016, s. 7).

Gjennom 18- og 1900 tallet ble sement flittig brukt i konservering og restaurering av middelalderruiner, og har mye av æren for mange bevarte bygningsdeler. Lenge ble det benyttet sementmørtel tilsatt kalk, som gir en mørtel bearbeidbar og egnet for spekking av murverket. Etter midten av 1950-tallet dukket det opp brukbar ren sementbasert mørtel (Riksantikvaren, 2016, ss. 17-19). *Toppdekkene* i tidsperioden var for det meste av ren betong. Et toppdekke er et beskyttende dekke tilført for å beskytte *murkrona*, det vil si den eksponerte ufullstendige toppen av murverket på ruinen. Tiltent funksjon kan være avrenning og beskyttelse mot vann, eller for å stabilisere og holde toppen av ruinen sammen. Toppdekket kan være stein eller hellelegging, eller som oftest, støpt betong rett på murverket. Toppdekket kan også være konstruert med lufting. Noen ganger er det lagt torv eller gress som et avsluttende lag (Riksantikvaren, 2016, ss. 20-21).

Mot slutten av 1970-tallet oppdaget man skadene bruken av rent moderne sementmørtel påførte middelalderruinene, og i dag er materialet man tidligere så på som redningen blitt syndebukken for de alvorlige konsekvensene datidens konservering påførte kulturminnene. Sementholdig mørtel tetter fugene i større grad enn kalkmørtel, og hindrer fukttransport (Meyer & Haugen, 2020, s. 10). Det store omfanget av arbeidene utført på 18- og 1900-tallet er i noen tilfeller lett å lese og rette opp i, mens i andre tilfeller umulig å spore og tidfeste uten inngrep i ruinen. Som nevnt går mye av dagens konserveringsarbeid ut på fjerne slike inngrep.

I Riksantikvarens håndbok for murere, Ruinkonservering, beskrives dagens tilnærming og metoder for konservering av ruiner, der det trekkes noen hovedlinjer som bør følges.

Spekking av murverket er å fylle små eller store tomrom som har oppstått. Ved spekking fylles disse med stein og kalkbasert mørtel. Mørtelen skal være kalkbasert, dette fordi den skal være tilnærmet likt opprinnelig fugemateriale, estetisk tilpasset og oppføre seg godt i ruinen.

Innledning

Kalkmørteltypene som brukes praktiseres ulikt i fagmiljøet, og kunnskapen rundt det byggetekniske og håndverksmessige er noe mangelfull (Riksantikvaren, 2016, ss. 33-34). Det benyttes rene kalkmørtler eller *naturlige hydrauliske kalkmørtler* (NHL) for høyere trykkfasthet, raskere herdetid og bedre frostbestandighet. NHL har ulike styrkeforhold (2, 3,5 og 5) (Riksantikvaren, 2022 g).

Ved muring av toppdekke renses den opprinnelige murkjernen frem, før nytt toppdekke mures med god overhøyde over murkrona og med fall til begge sider. Steinene i toppdekket bør ligge 2/3 ned i mørtelen for å unngå vannfeller. Under Riksantikvarens ruinprosjekt har det også blitt benyttet moderne løsninger, der det er murt opp drenerte toppkonstruksjoner med fuktsikringer av en membranduk (Riksantikvaren, 2016, ss. 34-35). Merking av murverk skal gjøres dersom murverket demonteres og mures på nytt. Dette gjøres ved å montere inn et metallstykke merket med årstall der ny muring starter (Riksantikvaren, 2016, s. 37).

1.3.4 Ruinprosjektet

Inntil overføringen av forvaltningsansvaret til fylkeskommunene i 2020, falt rundt 100 av Norges 122 registrerte middelalderruiner innenfor Riksantikvarens ruinprosjekt. Ruiner som er bygget over eller inn i stående bygninger, og derfor ikke lengre er en ufullstendig konstruksjon, havnet utenfor ruinprosjektet (Riksantikvaren, 2016, s. 6). Prosjektet var en del av Riksantikvarens bevaringsprogrammer, og hadde 4 målsettinger (Riksantikvaren, 2022 b, s. 5):

1. Restaurering, skjøtsel og tilstandsanalyse:

Målet var å sette i stand et utvalg middelalderruiner, så kun vanlig skjøtsel og vedlikehold trengtes videre. Ved utgangen av 2018 var 33 ruiner satt i stand og 25 ruiner ventet på tiltak.

2. FOU og dokumentasjon

FOU (forskning og utviklingsarbeidet) og dokumentasjon. I Ruinprosjektet har dette bestått av: «*arkeologiske undersøkelser, arbeid med georadar, fotogrammetri og fotoarbeid.*»

3. Informasjon og formidling

«*Dette arbeidet har gått ut på å sette opp informative skilt og utforme informasjonsark.*»

4. Kompetanseutvikling

«På dette feltet har Riksantikvaren bidratt til seminarer for eiere, forvaltere og håndverkere rundt om i landet.»

Veileder om konservering av middelalderruiner

I forbindelse med avviklingen av ruinprosjektet og overføringen av forvaltningsansvaret utarbeidet Riksantikvaren *Veileder om konservering av middelalderruiner*. Veilederen er utarbeidet for fylkeskommunen, som nå sitter med forvaltningsansvaret, men inneholder også nyttig informasjon for kommuner og private eiere. Veilederen beskriver hvordan konserveringsprosessen bør foregå, og tar et standpunkt når det gjelder tilnærming, bevaringsprinsipper og filosofi. Man kan lese fra kapittel 2 i veilederen at retningslinjene fra internasjonale chartere og konvensjoner skal følges etter beste evne. Et slikt sentralt traktat er Venezia-charteret, som også fremmer en forsiktig tilnærming til bevaring (ICOMOS, 1964). Veilederen oppsummerer på følgende vis:

«Essensen i disse er at kulturminner tilhører og angår hele menneskeheten, og de må bevares med respekt, omtanke og det beste som til enhver tid finnes av erfaring, kunnskap og teknikk» (Riksantikvaren, 2022 b, s. 5).

Videre lister veilederen opp punkter som beskriver de omtalte retningslinjene i praksis (Riksantikvaren, 2022 b, s. 5).

1. *Ruiner skal konserveres som funnet.*
2. *Tilnærmingen skal være forsiktig og konservativ. Dette betyr at det skal foretas så minimale fysiske inngrep som mulig med maksimale tekniske ferdigheter.*
3. *Tenke, planlegge og handle helhetlig. Ruin og omgivelser er elementer i samme kulturmiljø.*
4. *Alle tiltak skal dokumenteres før, under og etter tiltak. Det samme gjelder årsakene om man velger ikke å gjøre noe. Dokumentasjon av tilstanden før inngrep og av inngrepsprosessen er like viktig som dokumentasjon av resultatet.*
5. *Ikke skjule eller fjerne konsekvensene av aldring.*
6. *Sørge for regelmessig, godt vedlikehold.*

Innledning

I kapittel 4. i veilederen beskrives anbefalte stadier i forarbeidet til en konserveringsprosess, før praktisk arbeid kan starte.

- *Kontakt mellom eier og forvaltning*
- *Skisseprosjekt*
- *Arkivstudie*
- *Tilstandsanalyse*
- *Prosjektbeskrivelse og tiltaksplan*

I kapittel 5, *Prosjektgjennomføring* beskrives praktisk restaureringsarbeid, og vektlegger vurderingen av ruinens kulturhistoriske verdi, inkludert omliggende områdets helhet. Det oppfordres til å bevare så mye av de originale materialene som mulig, og å gjøre få inngrep i konstruksjonen og materialene. Alle deler av ruinen skal få samme grad av oppmerksomhet, og det åpnes for å fullstendig eller delvis demontere dersom nødvendig. Om inngrep er følgende krav stilt (Riksantikvaren, 2022 b, ss. 9-10):

Alle inngrep skal:

- *være basert på tradisjonelle materialer og metoder*
- *være reversible*
- *ikke hindre fremtidig bevaringsarbeid, om det er umulig med reversible tiltak (et minstekrav).*
- *ikke hindre muligheten for å senere å få tilgang til historisk dokumentasjonsmateriale.*

I samme kapittel kommer veilederens standpunkt i forhold til materiell- og prosessuell autentisitet tydelig frem under følgende tre undertitler:

Reparasjon og erstatning av fjernede deler

«Ødelagte deler kan erstattes hvis de estetiske og historiske verdiene ivaretas. Dette kan gjøres der svekkede eller skadede bygningsdeler må byttes eller for å tilfredstillelse krav til helhetskonseptet for bevaring av ruinen. Om noe skal byttes ut, bruk tradisjonelle metoder og materialer. Delene som byttes ut må kategoriseres, og spesielt karakteristiske delene må bevare» (Riksantikvaren, 2022 b, s. 10).

Innledning

«Nye deler skal lages av samme steintype som delene de erstatter. De må ha lignende fysiske egenskaper som den gamle muren» (Riksantikvaren, 2022 b, s. 10).

Teknikk og utstyr

«Utstyr og teknikk, inklusive bruk av verktøy, skal helst være i samsvar med det som ble brukt i det originale arbeidet» (Riksantikvaren, 2022 b, s. 10).

«Det er ikke ønskelig å kopiere nedbryting på nytt materiale, så det aksepteres at nye bygningselementer skiller seg ut. Dersom slike finnes, kan passende tradisjonelle metoder eller godt dokumenterte moderne metoder brukes for inntoning av ny mur dersom dette ikke skader eller på annen måte bryter ned murens overflate» (Riksantikvaren, 2022 b, s. 10).

Moderne materialer og teknologier

«Moderne materialer, som epoxy og forsterkning av konstruksjoner med stål, skal brukes svært forsiktig, og bare i tilfeller hvor holdbarhet og stabilitet har blitt bevist gjennom lang tids bruk. Moderne installasjoner som for eksempel lyssetting, skal alltid vurderes individuelt og behandles som en dispensasjon» (Riksantikvaren, 2022 b, s. 10).

Veilederen poengterer også at det er nødvendig å kartlegge ruinens historie, konstruksjon samt senere endringer og konserveringstiltak før en konserveringsprosess settes i gang. I neste kapittel oppsummeres Mjøskastellets situasjon, historie og tilstand blant annet basert på en detaljert arkivstudie, som ligger i sin helhet i Vedlegg 1.

2 Mjøskastellet

2.1.1 Bakgrunn - Historie og dagens situasjon.

På en holme langs Mjøsas østbredde, to kilometer sør for Moelv, ligger en middelalderruin det kan argumenteres for at er et av landets mest autentiske kulturminner. Ruinen består av restene etter Mjøskastellet, opprinnelig et forsvarsverk fra middelalderen, antagelig bygget av Håkon Håkonsson (1217 – 1263). Det er få skriftlige kilder fra middelalderen som omtaler kastellet, men i et pavebrev datert 5. oktober 1234 er det beskrevet hvordan et nytt kastell har blitt oppført mot biskopens vilje (Diplomatarium Norvegicum bind I-XXIII, 1234) (Svendsen, 1902, s. 47). Det kan tenkes at Mjøskastellet ha vært en brikke i maktkampen mellom Norges daværende konge, nevnte Håkon Håkonsson, og biskop Pål av Hamar bispedømme, et religiøst maktsenter på innlandet i middelalderen. Kastellet er også omtalt i sagaen om Håkon Håkonsson:

«*Han let gjere ei steinborg i Mjøsa på holmen ved Ringsaker, og hus i henne*»
(Pordarson, 1979, s. 344)

I Håkonssons kongelige etterkommers *Hirdskrå*, Magnus Lagabøtes landssamlende lovverk, dukker igjen Mjøskastellet opp. Kastellet ble etter 1270 tatt i bruk som statsfengsel, hvor drapsmenn og andre kriminelle ...

«... *utover fra Drammensfjorden og fra Telemark og helt vest til Rygjarbit, til Tønsberg, og fra Opplandene unntatt Romeriket ...*» (Imsen, 2000, s. 137)

... sonet sin straff. Dette er dog den siste skriftlige kilden som omtaler kastellet i funksjon, og tidligere arkeolog og statsantikvar Nicolay Nicolaysen hevder den kan ha blitt revet på begynnelsen av 1400-tallet (Nicolaysen, 1862). Mjøskastellets ruin var dermed født, og ble trolig flittig høstet for sine verdifulle byggematerialer og brukt som steinbrudd for gårder og anlegg i nærheten, muligens også til utvidelser av Ringsaker kirke, som er lokalisert kun to kilometer sørøst for holmen.

I nyere tid ble Mjøskastellet gjenoppdaget av Gerhard Schøning i hans *Reise gjennom Hedemarken* i 1775, der han knyttet ruinen opp mot de historiske kildene (Schøning, 1942). Senere har også arkitektene Peter Andreas Blix (1896) og Gerhard Fischer (1928 og 1951) gjort

Mjøskastellet

sine undersøkelser og konkludert med at det er ruinene etter omtalte Håkon Håkonssons Mjøskastell som befinner seg ute på Steinsholmen (Blix, 1987) (Fischer, 1951).

*Figur 5: Blix' tolkning av hvordan «Donjonen» på Steinsholmen kan ha sett ut.
Fra Undersøgelser paa Valdisholm i Glommen i Eidsberg og paa Stensholmen i Mjøsen (Blix, 1987)*

Blix ledet i 1896 en arkeologisk undersøkelse av ruinene, hvor det ble gjort utgravninger rundt utsiden av murverket. Blix dokumenterte i sine tegninger ruinens form, størrelse og forfatning samt holmens topografi. I tillegg til å finne store mengder kull og aske, som vitnet om at kastellet en gang har stått i brann, fant han finere tilhugget stein og teglstein (Blix, 1987). Steinfunnene skal ha blitt etterlatt på holmen, men er ikke funnet eller omtalt i de siste undersøkelsene av holmen (Reinfjord K. , 2018, s. 160).

Det må understrekes at ruinene av Mjøskastellet, sett bort ifra Blix' utgravninger, tilsynelatende har fått stå uberørt ute på Steinsholmen. Ruinens byggestein og materialer er høstet, og det er i senere tid satt opp en nyere laft- og steinkonstruksjon rett sør for kastellet (Fischer, 1928), men selve ruinene har helt frem til nå fremstått fullstendig urørt, uten synlige spor eller dokumentasjon på tidligere restaureringer.

Selv om Pastor Svendsen allerede for over 100 år siden omtalte ruinen som et ...

«... yndet Udflugtssted for Turister og Egenes Folk» (Svendsen, 1902, s. 50)

... kan det virke som ruinen de siste årene har fått økende oppmerksomhet og hyppig belastning i sin korte besøks sesong, muligens i sammenheng pandemirelatert økende interesse for lokalt nærområde og friluftsliv. Oppslag i lokalavisa viser engasjement og bekymringer blant besøkende, lokalpolitikere og historieentusiaster, som krever tiltak for å sikre og bevare ruinen.

Ønsker tiltak på populært turmål for å bevare kulturminne:

- Må ta vare på historien

**Ruinene av Mjøskastellet ute på Steins-
holmen i Moelv er et
yndet mål for turgå-
ere fra hele Innlandet.
Nok en gang luftes
bekymringene om
hvordan fylkeskom-
munen tar vare på
kulturminnet.**

INGUNN KLÆVAHAUGEN
ingunn.klaevahaugen@ringsaker-blad.no

Det er ikke første gang noen ytrer sin bekymring for ruinene av Mjøskastellet ute på Steins-
holmen i Moelv. Lokalhistoriker Harald Moberg trakk fram saken i 2019, og riksantikvaren og fylkeskommunen frarådet folk å gå og klatre på ruinen for ett år siden.

Denne gangen er det Ringsaker MDG som vil sette søkelyset på saken.

- Slik det er nå blir det nedtråkket, og både barn og voksne går, sitter og leker på viktig kulturhistorie. Vi må ta vare på den, sier kommunestyrerepresentant Thomas Eriksen.

I fjor hadde det skidd ut en stor stein fra ruinene som ble anslått til å veie flere hundre kilo.

Ønsker tiltak

Eriksen tror det er to grunner til at turmålet blir mer og mer populært.

- Det har blitt mer tilgjengelig og allment kjent med internett, og det siste året har jo også korona spilt en rolle. Flere har vært ute på tur i nærområdet, noe som i og for seg er bra. Det er også bra at flere får øynene opp for historien til Mjøskastellet, men vi ønsker jo at ruinene skal finnes mange år framover i tid.

Både Visit Innlandet og Hamar og Hedemarken Turistforening har lagt ut turruter til helleristingene og ruinene på Steinsholmen. Eriksen tror det kan ha ført til økt besøk fra både ringsaksokninger og øvrige innlendinger og andre.

Han foreslår at fylkeskom-

FRYKTER FOR RUIN: Siri Standal, Thomas Eriksen og Camilla Lillehagen fra Ringsaker MDG ønsker tiltak for å bevare ruinene av Mjøskastellet på Steinsholmen.

BEGGE FOTO: INGUNN KLÆVAHAUGEN

munen setter inn tiltak for å hindre at ruinene blir ytterligere nedtråkket og skadet.

- Det kan jo være en idé å sette opp en gjerde eller en sperring slik at man ser ruinene, men ikke går på dem. Det kunne fint kommet opp et skilt med informasjon og Mjøskastellet og hva dets funksjon var også, foreslår MDG-politikerne.

Skal sikre området

Arkeolog Tina Amundsen i Innlandet fylkeskommune fortalte Ringsaker Blad i april i fjor at det ikke var aktuelt med tiltak for å ytterligere sikre ruinen.

Nå forteller hun at de har et prosjekt på gang hvor deler av ruinen skal restaureres.

- Det dreier seg i hovedsak om et hjørne hvor det har rast

ut. Vi søker tilskudd hos riksantikvaren, og håper at arbeidet kan starte i løpet av neste år, sier Amundsen.

Det å gjerde inn området er ikke aktuelt.

- Vi ønsker jo at det skal være tilgjengelig for folk, sier hun.

Amundsen opplyste også i fjor om at det skulle settes opp et skilt med historikk og hva som ikke er tillatt å gjøre på ruinen. Skiltet er ennå ikke satt opp, men Amundsen opplyser at dette skal på plass samtidig som ruinene restaureres neste år.

Prosjektet er et samarbeid mellom Innlandet fylkeskommune, Riksantikvaren og Norsk institutt for kulturminneforskning.

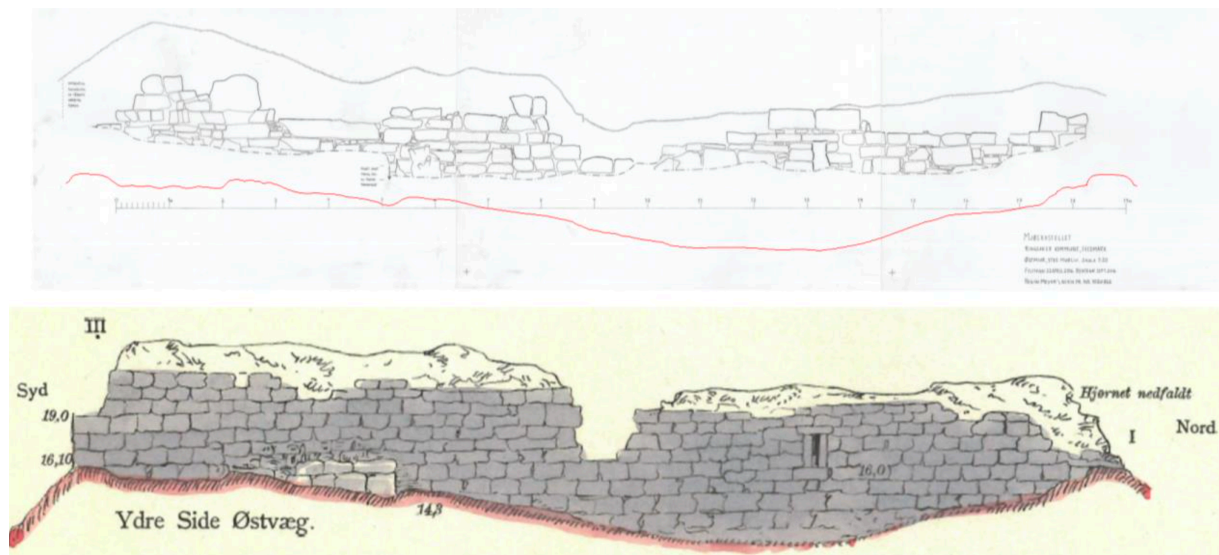

SPERREBÅND: Dette sperrebåndet er satt opp rundt deler av ruinene på Steinsholmen.

Mjøskastellet

Mjøskastellets falt som middelalderruin tidligere inn under Riksantikvarens forvaltningsansvar, og ble i 2005 fanget opp av direktoratets ruinprosjekt. Gjennom det statlig finansierte prosjektet har Mjøskastellet vært objekt for flere mindre dokumentasjon- og forprosjekter i tillegg til noe vegetasjonsskjøtsel. I 2020 ble forvaltningsansvaret overført til fylkeskommunen, og ruinprosjektet med dette avviklet. Samtidig er det registrert mindre utrasinger og ødeleggelser på ruinen, og prosjektet på Steinsholmen fortsatte, nå ledet av fylkeskommunen med Riksantikvaren og Anno Museum, avdeling Domkirkeodden, som ressurs- og kompetanseytende rådgivere. I 2020 ble ruinen for aller første gang utsatt for et konserveringsinngrep, der utrast stein ble plassert tilbake i opprinnelig stilling uten mørtel (Reinfjord K. , 2020 b).

Dagens situasjon har vært tilnærmet den samme i opptil flere hundre år, hvor ruinen eksponeres for vær, gjengroing, slitasje og årlig frostsprengning, med stødig kurs mot å *dø i skjønnheten*, forvitte fullstendig og bli i ett med naturen på ekte ruinromantisk vis. Eneste dokumenterte inngrep er nevnte utgravninger i 1896, fjerning av nærliggende store trær i 2017 og gjeninsetting av rasmasser i 2020 (se vedlegg 1).

Figur 7: Sammenligning av oppmålingstegning fra 2016 og Blix' tegning fra 1897 viser akselererende forvitring. Nivået på Blix' utgravningssjakt er markert med rød linje. Fra NIKUS tilstandsvurdering av borgruiner (Meyer & Haugen, 2020)

2.1.2 Ruinen – konstruksjon og tilstand

Dagens ruin har en firkantet utforming på cirka 18 x 20 meter som utgjør en grunnflate på 360 kvadratmeter. Ruinens vegger og murverk er en kistemurer av orthocerkalkstein, ringsakerkvartsitt og vardalssandstein, med en tykkelse som varierer mellom 1,5 – 1,8 meter. (Meyer & Moberg, 2021, ss. 71-78) Murverket er i gotisk stil med jevne skiftegangar, uten overdreven bruk av pinningsstein. Det er brukt noe tilpassede steiner i ulik størrelse, og kalken i fugene er oppsmuldret og vasket ut, så kun tilslaget ligger igjen (Storemyr & Meyer, 2016) (Reinfjord & Bjørnstad, 2020, s. 2).

Figur 8: Midtre parti av visflate mot nord og vindusåpning i østre murliv. Foto 14.04.2016. Fra TILSTANDSVURDERING AV BORGRUINER: MJØSKASTELLET OG VALDISHOLM (Meyer & Haugen, 2020)

Det er i hovedsak ruinens ytre murliv som er synlig. Arealet innenfor murene i stor grad er gjenfylt av utraste masser, stein og akkumulert jord. Dette gjelder også for flere partier langs ruinens utside, og det er dannet naturlige ramper og stier som leder besøkende opp på ruinen. Partier med utgravningssjakter og jordvoller fra Blix' utgravninger i 1896 er fortsatt synlige. Selve ruinen er preget av gjengroing, med en gress- og mosegrodd murkrone og røtter fra trær og vegetasjon som vokser i og gjennom murverket. Vissiden av steinene i murlivet er i varierende grad dekket av algevekst og lav, og det vokser mose i de åpne fugene.

Figur 9: Visflate i vestmur og sørmur. Foto 25.04.2016 og 14.04.2016. Fra TILSTANDSVURDERING AV BORGRUINER: MJØSKASTELLET OG VALDISHOLM (Meyer & Haugen, 2020)

Mjøskastellet

I tilstandsrapporten fra 2017 kommer det frem at sett bort i fra noen viktige unntak, hviler steinene i murvangene stødig på hverandre, tross manglende pinningsstein og mørtel. (Meyer & Haugen, 2020, s. 10) Unntakene er ustabiliserte steiner, hvor flere heller utover og presses ut og ned fra murverket. Det har forekommet flere utrasinger av store steiner de siste årene.

Figur 10: Utrast stein og midlertidige sperrebånd, sør-østre hjørne. Steinsholmen 18.04.2022. Foto: Ole-Berge Olden

Sammen med ruinens historie og konstruksjonens usikre og forfalne tilstand, utgjør kulturminnets lokasjon og adkomstmuligheter kulturminnets situasjon og står sentralt i argumentasjonen for riktig vern og bruk. De neste tre delkapitlene gjør rede for ruinens plassering, eiendommens status, infrastruktur og forutsetninger for besøkende.

2.1.3 Lokasjon

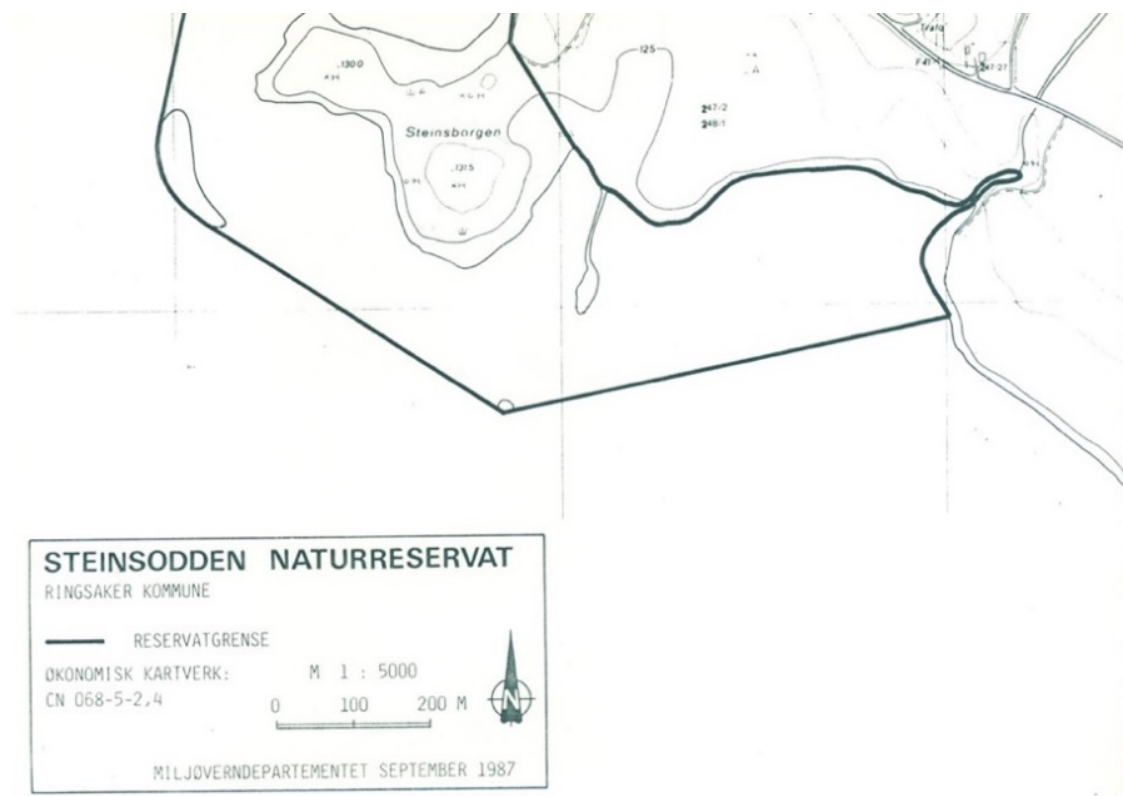
Steinsholmen er lokalisert to kilometer sør for byen Moelv i Ringsaker kommune, cirka 3 mil nord for den tidligere middelalderbyen Hamar i Innlandet fylke. Holmen ligger 850 meter i luftlinje fra fylkesvei 213 med forbindelse til Moelv sentrum, som er tilknyttet E6 og jernbane.

Figur 11: Kart over Steinsholmen og Moelv sentrum. E6 markert i gult, jernbane i oransje, Steinsholmen i rødt

Mjøskastellet

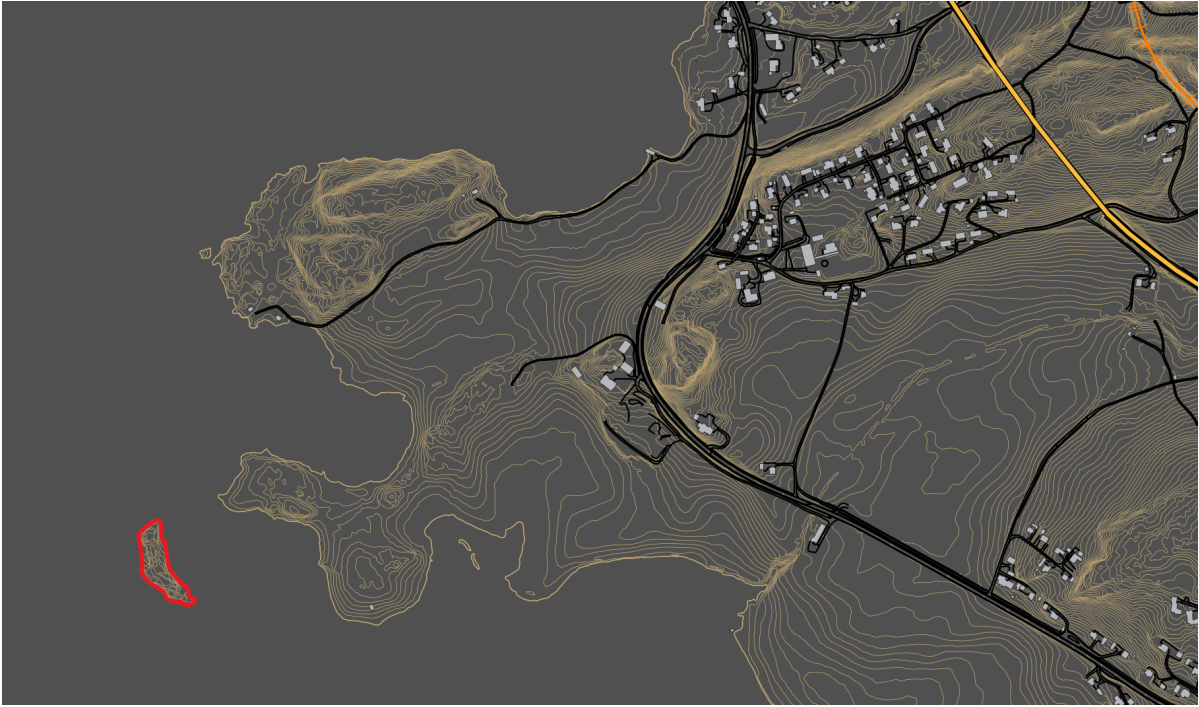
Holmen er på en privateid grunneiendom, og er en del av driftsområdet til Stein gård. Den nærliggende Steinsodden benyttes i dag som beitemark. Eiendommen er en del av Steinsodden naturreservat, som er fredet med formål om «å verne en viktig lokalitet for forståelse av Oslofeltets fossilførende bergarter med verneverdig vegetasjon og et rikt dyreliv» (Miljødirektoratet, 2022).

Figur 12: Steinsodden naturreservat. Vernekart med reservatgrense. Naturbase faktaark, Miljødirektoratet. Fra <https://felles.naturbase.no/api/dokument/hent/6017.PDF> 13.05.2022

2.1.4 Adkomst og tilgjengelighet.

Steinsholmen og ruinen av Mjøskastellet kan i dag beskrives som et turmål. Holmen kan nås med cirka 1,5 kilometer gange på traktor/skogsbilvei og sti fra parkeringsplass. De første 850 meterne er enkelt fremkommelig på godt etablert vei, utstyrt med bom og gjennom inngjerdet beitemark. Siste strekning ute på Steinsodden og ut til holmen er mindre fremkommelig, uten veletablerte stier.

Figur 13: Kart over Steinsodden. Steinsholmen markert i rødt

Tilgjengeligheten og adkomstmulighetene til selve holmen styres av Mjøsas sesongvarierende og regulerte vannstand. Vannstanden er lavest om våren når isen er gått. Den stiger så utover sommeren og kulminerer med flommen fra Gudbrandsdalslågen, ofte rundt Sankt-Hans. (Meyer & Moberg, 2021, s. 73) I dag er det kun mulig å komme tørrskodd til Steinsholmen over isen om vinteren eller ved lavvann tidlig i vårmånedene. Fra holmens søndre ende svinger en grusrygg seg mot Steinsodden og fastlandet i øst. Denne er sammen med en mer direkte rettet steinrygg mot holmens nord-østlige ende mulige adkomster ved lavvann. To steder egner seg for å gå i land med båt i dag på holmens østside, rett ned for tårnets hjørne lengst sørøst, og et sted lenger sør mot holmens høyeste punkt. (Meyer & Moberg, 2021, s. 72)

Figur 14: Flyfoto med normal vannstand fra 2016 og lavvann fra 2021. Historiske foto hentet fra 1881.no 15.04.2022

2.1.5 Vannstand i Mjøsa

For å forstå holmen og ruinens tilgjengelighet i dag sammenlignet med den opprinnelige i middelalderen er det nødvendig å se på hvordan Mjøsas vannstand har endret seg. Mjøsas vannstand er i dag regulert, som gjør at høydenivå ikke er det samme som det var i middelalderen. I forbindelse med at jernbanen åpnet til Eidsvoll ble det for første gang gjort tiltak for å regulere den naturlig varierende vannstanden. For å forenkle båttrafikken videre nordover ble det i 1854-1858 bygget en reguleringsluse ved Sundfossen i Vormo. Reguleringen ble videreutviklet med byggingen av reguleringsdammen i Svanfoss, Nes kommune, i 1911. Damlukene ved Svanfossen er blitt ombygget i flere omganger, og regulerer i dag vannstanden med følgende nivåer, ifølge en rapport for flomberegninger fra 2020 (Holmqvist & Hamududu, 2022, s. 4).

Høyeste regulerte vannstand (HRV): 123,15 moh

Laveste regulerte vannstand (LRV): 119,54 moh

Dagens reguleringshøyde: 3,61 m

Mjøsas vannstand er som nevnt sesongvarierende, og påvirkes til å bevege seg utenfor de regulerte vannstandene av smeltevann, nedbør og tørke. Det er derfor nyttig å se på gjennomsnittsvannstanden for å forstå utviklingen. Det finnes ikke dokumentasjon på vannstanden i Mjøsa fra middelalderen, men ifølge Moberg og Meyer kan en med rimelige antagelser si at vannstanden var lavere før det ble gjort regulerings tiltak, og en kan si følgende om gjennomsnittshøyden (Meyer & Moberg, 2021, s. 85):

Gjennomsnittshøyde fra 1956-dd, målt ved Hamar Vannverk: **117,9** moh

Gjennomsnittshøyde i 1858: 114,25 moh (etter sluse i Sundfossen)

Gjennomsnittshøyde før 1858: ca. 113,25 moh (før sluse i Sundfossen)

Forskjell før og etter regulering: $117,9 - 113,25 = 4,65$

Mjøskastellets middelalderruin er et kulturminne med en kompleks situasjon og utfordrende forutsetninger for bruk og vern. Den har begrenset og varierende tilgjengelighet i et naturreservat, og en tilstand i akselererende risikofylt forfall. Ruinens historie og utgangspunkt er unikt, men kildene er få og noe usikre. En grundig og teoretisk forankret begrunnelse er nødvendig for å kunne foreslå eventuelle inngrep og tiltak.

3 Teori

Kulturminnevernet av middelalderruiner er et fagfelt bygget opp av relative og følelsesladede aspekter, sammen med de vitenskapelige og historiske. Kulturminnevern er på mange måter en form for historiefortelling, som kan legitimeres og begrunnes med ulike motiver og uklare begreper. I dette kapitlet presenteres et teoretisk grunnlag som er brukt for å løse denne oppgavens problemstilling, men dekker ikke alle aspekter av det sprikende fagfeltet.

3.1 Historiefilosofisk standpunkt og kulturminnevernets objektivitet

I sitt innlegg *Kulturminnevernets begrunnelse – en pest eller rett og slett bare en plage*, omtaler Dag Myklebust profesjonalitet i kulturminnevernet og historiske kilder.

«Blant de kilder vi har til våre fortellinger er også gjenstander skapt i tidsrom som nødvendigvis er forbi. Måten vi behandler disse på er historiefortelling. Profesjonalitet i kulturminnevernet må innebære ikke bare håndverksmessig ferdighet eller forvaltningskunnskap, men også en filosofisk bevissthet om virksomhetens egenart»
(Myklebust, 2002, s. 10).

Myklebust konkluderer med at det er nødvendig med en historiefilosofisk plattform, og trekker frem filosofen Georg Friedrich Hegel. I samme tidsrom som verneideologiene ble født på 1800-tallet, tok Hegel for seg forskjellen mellom to ulike tolkninger av begrepet historie.

«Historia res gesta og Historia rerum gestarum» (Hegel, 1991).

Historia res gesta – Myklebust gjengir Hegel og beskriver betydningen i sin første forstand som *det som ble gestikulert*, eller med andre ord; det som skjedde.

«Begrepet historie i den første forstand betegner noe som ikke eksisterer lenger, men er ugjenkallelig forbi» (Myklebust, 2002, s. 10).

Historia rerum gestarum - derimot, er *skildringene av det som ble gestikulert*, eller beskrivelsen av det som skjedde.

«Det andre betegner de fortellinger vi kan konstruere om det som er forbi, men som nødvendigvis er en subjektiv foreteelse. Faghistorie er også slike fortellinger som heller aldri kan bli objektive» (Myklebust, 2002, s. 10).

Ved å sette ord på dette adresseres problematikken rundt historie som et subjektivt fenomen. En historie i sin andre form, *Historia rerum gestarum*, som er den eneste som kan bestå, vil alltid være konstruert, og kan umulig bli objektiv (Myklebust, 2002).

3.2 Autentisitetetsbegrepet

I sin hovedoppgave *Autentisitetekriteriet og Kaupanger stavkirke – En undersøkelse av autentisitetetsbegrepets innhold og konsekvenser for praktisk kulturminnevern* definerer Sjur Mehlum begrepet autentisitet/autentisk på følgende vis.

«“Authentic” kan altså blant annet referere til originalen i motsetning til kopien, eller til det virkelige i motsetning til det tilgjorte, eller til det genuine i motsetning til det forfalskede» (Mehlum, 1999, s. 5).

Videre forklarer Mehlum hvordan begrepet i løpet av 1980 tallet ble et av de viktigste i litteraturen og debatten som omhandlet kulturminnevernet i Norge, samtidig som betydningen forble uklar. I sin analyse av begrepet viser Mehlum til sprikende og motsigende betydningsinnhold, men konkluderer:

«... det som er helt klart er at begrepet er positivt ladet. Det er et honnørord og betegner noe ønsket, noe man vil oppnå. Dermed ligger det i bruken av begrepet en avgrensning fra det uønskede. I de aller fleste tilfellene ligger denne avgrensningen implisitt. Men selv om det det blir avgrenset fra ikke er uttalt, er det sannsynlig at det er noe uautentisk, falskt eller uekte» (Mehlum, 1999, s. 13).

Substantivet *autentisitet* betyr ekthet, og brukes om noe som er *autentisk*, det vil si fullstendig ekte eller pålitelig. I bygningsmessig sammenheng vil det brukes om bygninger eller bygningsdeler som er slik de opprinnelig var (Gunnarsjaa, 2022).

For en ruin, som ikke lengre er en komplett bygning, men levninger av en ødelagt, vil begrepet kunne ha en noe annen betydning. Kunst- og arkitekturhistoriker Hans-Emil Lidén skrev i 1984 følgende i *Ruiner som kulturminner*:

«En ruins aldersverdi og historiske kildeverdi er for eks. i høy grad betinget av dens autentisitet. Og dens pedagogiske verdi er derimot betinget av dens estetiske verdier (mens dens arkitekturhistoriske verdi igjen har med dens autentisitet å gjøre)»
(Lidén, 1984, s. 21).

Mehlum beskriver at Lidén legger vekt på at en ruin har verdi gjennom å være ekte i forhold til fortiden (Mehlum, 1999, s. 9).

Knut Einar Larsen skriver i Fortidsminneforeningens Årbok at et kulturminnes autentisitet er dels knyttet til form og dels til substans. Fordelingsspørsmålet er vanskelig å besvare, og det finnes ulike kulturbaserte tolkninger som gjør begrepet vanskelig å få fatt på (Larsen, 2004, ss. 15-25). I kulturminnesammenheng kan autentisitetsbegrepet stykkes opp i tre aspekter for å forenkle og etterprøve begrunnelsen for hvordan et kulturminne kan være autentisk.

Materiell autentisitet

Autentisitetsaspektet innebærer at kulturminnets originale deler skal bevares så godt det lar seg gjøre, i sitt opprinnelige kulturmiljø. Delene skal helst ikke byttes ut. Dersom det er helt nødvendig, skal endringene dokumenteres, og den nye delen skal være så lik den originale som mulig både i materiale, form og utførelse. *Materiell autentisitet* har som hensikt å bevare det autentiske kulturminnets verdi som historisk kildemateriale (Balto & Dammann, 2004, s. 7).

Prosessuell autentisitet

Autentisitetsaspektet går ut på å bruke historisk korrekte teknikker for det enkelte kulturminnet. *Prosessuell autentisitet* bidrar til å gjøre at nødvendige tilførelser og vedlikehold samsvarer i størst mulig grad med de autentiske delene. Det hevdes også at denne kunnskapen om prosessene og teknikkene er det eneste som kan bevares, siden all materie og dermed alle deler er forgjengelige. (Balto & Dammann, 2004, s. 7)

Visuell og opplevelsesautentisitet

Professor i idéhistorie Trond Berg Eriksen blir sitert i forening til norske fortidsminnemerkers bevarings årbok (Balto & Dammann, 2004, s. 8):

«Autentisitet er et ord jeg misliker når det brukes i historiske sammenhenger. For historie dreier seg ikke så mye om "sannhet" som om nyttige og nødvendige illusjoner. Jeg er i fullkomment lykkelig middelalderhumør når jeg spaserer over Ponte Vecchio i Firenze, ... til tross for at mer enn 90 % av murverket på disse stedene stammer [fra] tiden etter 1945» (Eriksen, 1994).

Eriksen omtaler her autentisitetsaspektet som kun omfatter hvordan konstruksjonen fremstår og oppleves, hvor de to tidligere nevnte aspektene ikke nødvendigvis spiller en viktig rolle. En rekonstruksjon eller kopi med moderne teknologi kan visuelt fremstå og oppleves som autentisk. I Årbokens forord skriver Balto og Dammann at det brede publikum i større grad er velvillig innstilt til rekonstruksjoner og kopier enn antikvarer. Bygninger som lyver om alderen og gir seg ut for å være eldre enn de er skaper en nostalgi som underbygger interesse for kulturminner i brede lag av befolkningen (Balto & Dammann, 2004, s. 8).

3.3 Verneideologier

Kulturminnevernets sprikende fagfelt kan oppsummeres gjennom to ytterliggående ideologier, med hvert sitt syn på hvor autentisiteten og den verneverdige verdien i en bygning eller et objekt ligger. Christensen skriver i sitt verk *Kunsten å bevare* fra 2011 at den kontinuerlige konflikten mellom de to motpolene kan spores i Norsk kulturminnevern helt tilbake til antikvar Nicolaysen og den norske maleren og kulturminnevernpioner J.C. Dahls betraktninger fra 1800-tallet. (Christensen, 2011, ss. 36-40, 240)

Rekonstruksjon – Tilbakeføring og transformasjon

Den ene ideologien ble født gjennom den storslåtte restaureringen av gotiske kirker i Frankrike på 1800-tallet, ledet av rasjonalisten Viollet-le-Duc. Christensen skriver hvordan restaureringsarkitekten le-Duc ikke vektla verdien i originale bygningsdeler, men i konstruksjonens iboende logikk. Restaureringen kunne innebære å skape nye ting med moderne funksjoner, tilpasset ny bruk. Restaureringsarkitekten skulle sette seg inn i hvordan den

opprinnelige arkitekten ville løst problemene, og skape et *optimalt uttrykk* i byggetidspunktets stil ved å introdusere moderne materialer og teknologi. (Christensen, 2011, ss. 55-56)

Videre introduserer Christensen prinsippene «*tilbakeføring*» og «*enhet i stil*». For ruiner kan førstnevnte tolkes i sitt ytterpunkt til å omfatte en nøyaktig og fullstendig rekonstruksjon, basert på detaljert dokumentasjon og forskning der materiell- og prosessuell autentisitet er vektlagt, for et resultat nærmest mulig ruinens opphav. Sistnevnte, det utskjelte begrepet *enhet i stil*, kan på tilsvarende vis omfatte et fullstendig transformasjonsprosjekt med kontraster og/eller harmoni mellom nytt og gammelt, fjernt fra utgangspunktet. Begge tilfellene er likevel eksempler på en form for rekonstruksjon.

Dø i skjønnheten

Den andre ideologien, ofte med kunstkritikeren, tenkeren og filantropen John Ruskin som frontfigur, kan baseres på romantiseringen og idealiseringen av ruinen som et mytisk spor fra fortiden. Ruinen er på en reise der endestasjonen er fullstendig forvitring. I sin bok *The Seven Lamps of architecture* slakter han sin samtids bygningsrestaureringer i England (Ruskin, 1849), og argumenterer noe lignende tidligere nevnte Myklebust gjør rundt Hegels subjektive historiebegrep: Christensen poengterer hvordan Ruskin mente det var umulig å tilbakeføre en bygning til sin objektive opprinnelse, og at restaureringene var drastiske og ødeleggende. Sammen med flere andre kunstnere rundt 1900 delte Ruskin en fascinasjon for estetikken i aldring og forfall, og frontet ønsket om å verne om originale materialer, men også spor etter tidens tann og tidligere inngrep. Ut av dette ble verneideologien der skånsom konservering står sentralt, med så få som mulig eller ingen inngrep, formet. Ruskins motiv var å skape en opplevelse av tiden som går, som ikke lar seg gjøre å reprodusere. (Christensen, 2011, ss. 56-58)

De to motpolene representerer i dag på mange måter to fronter med ulike interesser og verdigrunnlag i kulturminnet. Pedersen skriver hvordan en på den ene fronten finner et akademisk, intellektuelt miljø, som ønsker å verne en viktig autentisk kilde til informasjon. Kulturminnet må bevares for fremtiden på grunn av dokumentasjonsverdien, hvor nye slutninger kan trekkes og gamle kan etterprøves. Den andre siden er mer folkelig preget, med et verdigrunnlag bygget på det kulturelle symbolet og følelsesmessige referanser knyttet til identitet og livsmening. (Pedersen, 2008, ss. 24-26)

3.4 Teoretisk plattform for verdianalyse

I 2002 adresserte Dag Myklebust problemstillingen rundt dagens behov for legitimering av kulturminnevern. Kulturminnevern er blitt en politisk virksomhet, og må konkurrere med andre samfunnsinteresser om å få gjennomslag og midler. Argumenter og begrunnelser må derfor være gode, og en god teoretisk plattform som klargjør vern ut fra vitenskapelig motiver er helt nødvendig for å vinne frem i samfunnsdebatten (Myklebust, 2002, s. 9).

En slik teoretisk plattform laget Erik Langdalen i en artikkel til Norsk Geografisk tidsskrift i 1974. Langdalen definerte fem *vernemotiver*, som gir kulturminnevern vitenskapelig motiver (Langdalen, 1974, s. 5).

1. *Vern av hensyn til naturvitenskapelige og kulturhistoriske interesser, for dokumentasjon og forskning når det gjelder opprinnelse, historisk utvikling, samtidssituasjon og utviklingsmuligheter.*
2. *Vern av hensyn til pedagogiske interesser*
3. *Vern av hensyn estetiske interesser*
4. *Vern av hensyn rekreasjonsinteresser*
5. *Vern av hensyn økonomisk utnyttelse av natur- og kulturgrunnlag*

Motivene gir grunnlag for argumentasjon om hvorfor aktivt kulturminnevern tilfører verdi og funksjon i dagnes samfunn. I samme artikkel har han også laget en liste med *vernekriterier*, som kan brukes for å kvalifisere kulturminnene for de nevnte motivene (Langdalen, 1974, s. 9).

1. *Sjeldenhet (frekvens, hyppighet).*
2. *Representativitet (typisk – atypiskhet).*
3. *Mangfoldighet (objektets mangfold i form og innhold).*
4. *Opprinnelighet (objektets grad av opprinnelig natur eller kulturtilstand).*
5. *Nøkkeleffekt (objektets betydning som nøkkel til tolkning og forståelse av historisk forløp, nåværende tilstand og utviklingsmuligheter).*
6. *Komponenteffekt (objektets betydning som ledd i en større tematisk eller geografisk sammenheng).*
7. *Demonstrasjonseffekt (objektets betydning som lære og demonstrasjonsmiddel).*
8. *Referanseffekt (objektets betydning som referanse- grunnlag ved endring av andre objekter).*

4 Metode

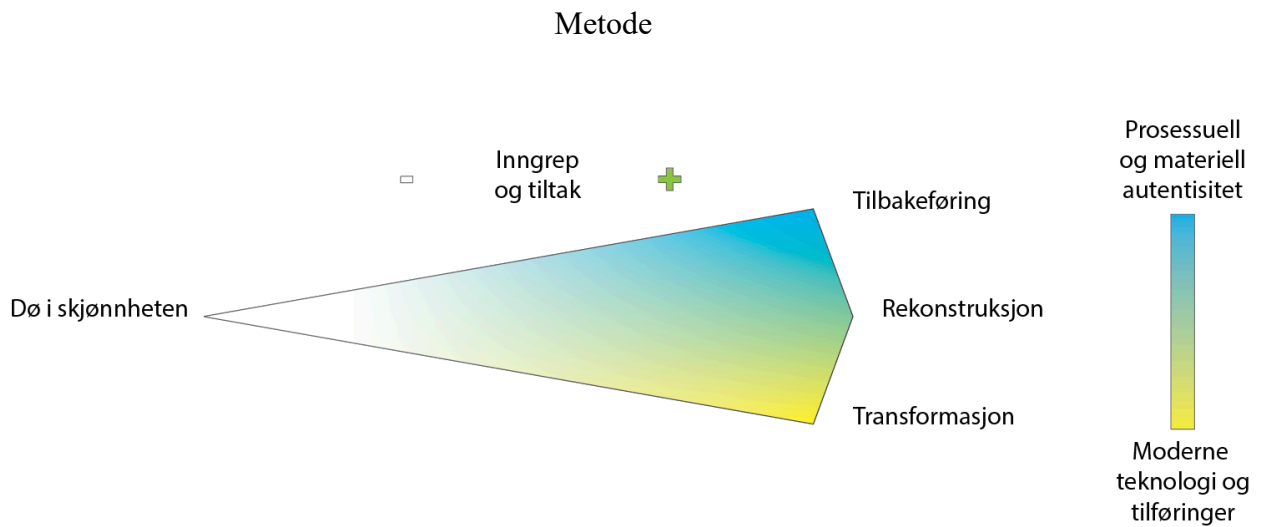
For å løse oppgavens problemstilling har det vært nødvendig å danne et helhetlig bilde av hvordan kulturminnevern praktiseres og legitimeres i Norge i dag, og på hvilket grunnlag. Det er derfor kort gjort rede for det kulturelle og juridiske aspektet av kulturminnevernet, rettet mot middelalderruiner.

I arbeidet med oppgaven har bøker, tidsskrifter, seminarreferater, historiske kilder, avhandlinger, webområder og annen faglitteratur blitt benyttet. Det er gjort litteratursøk på sentrale nøkkelbegrep som *ruinkonservering* og *autentisitet*. Søkene er i hovedsak gjort i Oria og i Nasjonalbibliotekets arkiver. Ofte har relevante funn ført til andre funn gjennom kjedesøking. Veiledere, håndbøker, planer, søknader og rapporter fra Riksantikvaren, NIKU, fylkeskommunen og kommunen er hentet inn, i tillegg til relevante lover og forskrifter fra Lovdata. Det er også gjort søk i avisartikler i ATEKST for kartlegging av tidligere og dagens situasjon for Mjøskastellet, samt referanseruinene. Geografisk kartunderlag fra NTNU-Gedatabase er analysert og redigert i applikasjonen QGIS, og er sammen med 3D modeller fra Rhinoceros 3D redigert til enkle kart og illustrasjoner med programmer fra Adobe-pakken.

For å gi oppgaven et teoretisk grunnlag er det gjort en studie av bevaringsteori, verneideologier, og det uklare begrepet autentisitet, med formål å danne et nyansert bilde av fagfeltet. Basert på studiet er det av forfatteren utviklet et spekter som illustrerer en middelalderruin plassering i forhold til fagfeltets presenterte prinsipper. Fagfelt er skiftende og bredt, og det må tas høyde for at ikke alle aspekter er belyst i oppgaven.

4.1 Kulturminnevernets spekter - Ruinvernsspekteret

Basert på presenterte verneideologier og autentisitetsprinsipper kan aktivt kulturminnevern, sett med ruinkonserveringsbriller, illustreres som et spekter med to motpoler. I den ene enden finner man ruinromantisering i sin reneste form. Ruinen skal få *dø i skjønnheten*, forfalle og forvitne for til slutt å bli i ett med naturen, uten fysiske inngrep. Beveger en seg langs spekteret øker graden av tiltak og tilføringer til man i den andre enden når total rekonstruksjon. Spekterets rekonstruksjonsside kan igjen trekkes ut vertikalt til to polariserende tilnærminger. Lengst opp i det blå hjørnet ligger en fullstendig rekonstruert tilbakeføring, med autentiske materialer og prosesser. Lengst nede i det gule hjørnet plasseres rekonstruksjon basert på transformasjon og komplimentering med moderne teknologi og materialer.

Figur 15: Ruinvernsspekteret. Utviklet av Ole-Berge Olden 2022

Kulturminnevernet som utøves på middelalderruiner i Norge i dag kan plasseres et sted på dette spekteret. Hvor påvirkes av ulike utgangspunkt, forutsetninger og politiske motiver. Det er tydelig at dagens antikvarer ikke ønsker å være dogmatiske, men at hvert enkelt prosjekt bør bli vurdert isolert (Christensen, 2011, s. 216).

Svakheter

Spekteret kan brukes til å plassere ruinenes nåværende tilstand og eventuelle endringer, men kan ikke brukes til å vurdere endringenes kvalitet og hvor godt ønskede verdier og kvaliteter bevares. Noen tilføringer vil også være vanskelig å plassere. Moderne tilføringer av høy kvalitet og god arkitektur som tilrettelegger for å bevare ruinens autentisitet, som et godt kontrasterende vernebygg vil ende opp med den samme plasseringen som en mindre god moderne tilføring uten de samme egenskapene.

4.2 Bruk av referanseruin

I oppgaven blir det i kapittel 4 presentert et utvalgte referanseruin for å fylle det utviklede spekteret, gi et bredere konkretisert grunnlag for kulturminnevern av ruiner. Referanseruinene setter oppgavens kulturminne i sammenheng, og brukes for å gi presenterte prinsipper og argumentasjon forankring, i tillegg til å eksemplifisere hvordan konservering og kulturminnevern av middelalderruiner praktiseres i Norge i dag. Referanseruinene fra Hedmarksmuseet på Domkirkeodden ble befart 22.02.2022 sammen med ekstern veileder Kristian Reinfjord.

Metode

Referanseruinenene er et plukket utvalg med forskjellige utgangspunkt, forutsetninger og tilnærming til vern og bruk. De fungerer som referansegrunnlag, og belyser relevante perspektiver og muligheter for oppgavens kulturminne. Forfatteren har varierende kjennskap til referansene fra før. Flere er tatt med etter tips fra personer i fagmiljøet, spesielt ekstern veileder, leder på seksjon for kulturhistorie ved Domkirkeodden, konservator NMF (autorisert av Norges museumsforbund) Kristian Reinfjord. Tre av referanseruinenene er en del av Hedmarksmuseet og er lokalisert på Domkirkeodden. Dette medfører både styrker og svakheter. Ruinenes opphav kan plasseres i samme regionale miljø og kan trolig settes i sammenheng historisk og muligens i håndverk- og materialmessig (Reinfjord K. , 2018). En svakhet er at sammenligningsgrunnlaget i stor grad baserer seg på ruiner integrert i et museum og dermed andre forvaltningsforutsetninger og motiver for vern og bruk.

Referanseruinenene Abbedens hus og Sola ruinkirke kan sammen med Storhamarloven og Hamardomen fra Domkirkeodden omtales som unntak fra dagens fra forvaltningspolitikk. Sammenligningsgrunnlaget kunne ideelt sett blitt utvidet med flere referanseruiner som ikke peker seg ut som unntak. Lenge ble Kongsgården på Avaldsnes holdt inne i oppgaven som en mulig referanseruin med en mer forsiktig og tidsriktig tilnærming til bevaring, men dokumentasjonsunderlaget ble vurdert som for tynt for tilstrekkelig nytte. Mindre dokumentasjon er et fellestrekk for tilfeller som ikke genererer den samme oppmerksomheten og debatten som de nevnte unntakene.

4.3 Verdianalyse

For å identifisere kulturminnets verdigrunnlag, samt legitimere løsningsforslaget med inngrep og tiltak for vern og bruk, er det valgte kulturminnet analysert i form av en vurdering opp mot Erik Langdalens åtte vernekriterier. Langdalens modell brukes som teoretisk grunnlag for å gi kulturminnevernet vitenskapelige motiver, og systematisk dokumentere verdigrunnlaget og begrunnelsen for ettertiden.

I tillegg til å kvalifisere kulturminner som verneverdige gjennom vernemotivene, brukes kriteriene til å vurdere og definere hvilke kvaliteter som bør bevares og fremheves for kulturminnet gjennom vern og bruk. Langdalens vernekriterier er av forfatteren i oppgaven utviklet til en analyse der de vurderes til høy, middels eller lav grad av oppfyllelse, definert i tabellen under.

Metode

Vernekriterium	Oppfylingsgrad	Definisjon
<i>Sjeldenhet</i> (<i>frekvens, hyppighet</i>).	Høy	Kulturminnet forekommer med lav hyppighet nasjonalt, eller med lav frekvens blant kulturminner av samme kategori/opphav.
	Middels	Kulturminnet forekommer med middels frekvens nasjonalt, eller med middels hyppighet blant objekter av samme kategori/opphav.
	Lav	Kulturminnet forekommer med høy frekvens nasjonalt, eller med høy hyppighet blant kulturminner av samme kategori/opphav.
<i>Representativitet</i> (<i>typisk – atypiskhet</i>).	Høy	Kulturminnet er typisk og representativt for objekter av samme kategori eller karakter. Dette vil si typisk i form av tilstand, plassering, livsløp, form, osv.
	Middels	Kulturminnet er dels typisk og representativt for objekter av samme kategori eller karakter, men kan ha noen avvik og atypiskheter.
	Lav	Kulturminnet er atypisk og dermed ikke representativt for objekter av samme kategori eller karakter, og har overvekt av avvik og ulikheter.
<i>Mangfoldighet</i> (<i>objektets mangfold i form og innhold</i>).	Høy	Kulturminnet inkluderer store variasjoner og forekomster fra ulike tidsperioder og/eller kulturmiljøer, eller et høyt antall forekomster av ulik karakter fra samme periode/kulturmiljø. Tilføringer og kompletteringer med moderne konstruksjoner og arkitektur kan gi økt mangfoldighet.
	Middels	Kulturminnet inkluderer noen variasjoner og forekomster fra ulike tidsperioder og/eller kulturmiljøer, eller et moderat antall forekomster av ulik karakter fra samme periode/kulturmiljø.
	Lav	Kulturminnet er ensformig, og inneholder forekomster fra samme tidsperiode og kulturmiljø i et begrenset antall.
<i>Opprinnelighet</i> (<i>objektets grad av opprinnelig natur eller kulturtilstand</i>).	Høy	Kulturminnet fremstår tilnærmet lik dets opprinnelse, uten endringer eller inngrep som forandrer objektet. Inngrep med tilfredsstillende høy grad av materiell- og prosessuell autentisitet basert på sikker dokumentasjon, <u>kan</u> ivareta objektets opprinnelighet.
	Middels	Kulturminnet fremstår delvis lik dets opprinnelse, uten store endringer eller inngrep som drastisk forandrer objektet. Tilføringer og kompletteringer av moderne konstruksjoner og arkitektur i tydelig kontrast til objektet, som ikke dominerer eller overskygger kulturminnet, kan ivareta middels opprinnelighet.
	Lav	Kulturminnet fremstår ulikt lik dets opprinnelse, med store endringer eller inngrep som drastisk forandrer objektet.

Metode

Nøkkeleffekt <i>(objektets betydning som nøkkel til tolkning og forståelse av historisk forløp, nåværende tilstand og utviklingsmuligheter).</i>	Høy	Kulturminnet har stor/innholdsrik betydning som nøkkel til tolkning og forståelse av historisk forløp, nåværende tilstand og utviklingsmuligheter
	Middels	Kulturminnet har middels/noe innholdsrik betydning som nøkkel til tolkning og forståelse av historisk forløp, nåværende tilstand og utviklingsmuligheter
	Lav	Kulturminnet har lav/lite innholdsrik betydning som nøkkel til tolkning og forståelse av historisk forløp, nåværende tilstand og utviklingsmuligheter
Komponenteffekt <i>(objektets betydning som ledd i en større tematisk eller geografisk sammenheng).</i>	Høy	Kulturminnet har stor betydning som ledd i en større tematisk eller geografisk sammenheng. Objektet kan settes i direkte sammenheng med eller representerer viktige historiske hendelser, geografiske skiller eller kulturelle/tematiske merker.
	Middels	Kulturminnet har middels betydning som ledd i en større tematisk eller geografisk sammenheng. Objektet kan settes sammenheng med eller representerer historiske hendelser, geografiske skiller eller kulturelle/tematiske merker.
	Lav	Kulturminnet har lav betydning som ledd i en større tematisk eller geografisk sammenheng.
Demonstrasjonseffekt <i>(objektets betydning som lære og demonstrasjonsmiddel).</i>	Høy	Kulturminnet har grunnet sin karakter, tilstand opprinnelse eller livsløp en stor betydning som lære og demonstrasjonsmiddel. Objektet er en kilde til informasjon og kunnskap.
	Middels	Kulturminnet har grunnet sin karakter, tilstand opprinnelse eller livsløp en middels betydning som lære og demonstrasjonsmiddel.
	Lav	Kulturminnet har lav betydning som lære og demonstrasjonsmiddel.
Referanseeffekt <i>(objektets betydning som referansegrunnlag ved endring av andre objekter).</i>	Høy	Kulturminnet er tydelig i sin karakter, og har stor betydning som referansegrunnlag ved endring av andre objekter. Objektet kan med sin situasjon, forutsetninger og tilstand brukes i argumentasjon for eller mot endringer av andre kulturminner.
	Middels	Kulturminnet er til dels, eller inneholder forekomster, som er tydelig i sin karakter og har middels betydning som referansegrunnlag ved endring av andre objekter. Objektet kan med sin situasjon, forutsetninger og tilstand delvis brukes i argumentasjon for eller mot endringer av andre kulturminner
	Lav	Kulturminnet er utydelig i sin karakter, og har lav betydning som referansegrunnlag ved endring av andre objekter.

Figur 16: Langdalens vernekriterier med definert oppfylingsgrad

Metode

Analysen utføres med det valgte kulturminnets bakgrunn og situasjon som grunnlag. Det historiefilosofiske standpunktet og medfølgende kildekritikk fungerer som utgangspunkt for tolkningen og behandlingen av grunnlaget. Et kulturminne er som definert *spor etter*, eller som i en middelalderruins tilfelle, ufullstendige *minner* av noe som har vært, og forteller med sin karakter, form og tilstand en historie. Problematikken omtalt i kapittel 2.1. er derfor direkte overførbart, og opplevelsen av et kulturminne vil, med eller uten inngrep, være subjektivt konstruert. Som for videreføring av en historie vil det også for kulturminnevern dreie seg om å forsøke å oppnå størst grad av *intersubjektivitet*, det vil si bredest mulig enighet i alle samfunnets deler.

I den isolerte verdivurderingen av middelalderruinen Mjøskastellet på Steinsholmen, vektlegges objektets status som ruin. Omliggende kulturmiljø og kulturlandskap vurderes ikke. Videre i oppgavens diskusjon argumenteres det for hvordan de fremhevede vernekriteriene kan behandles og bevares. Vernemotivene vektlegges i mindre grad da de er et resultat av kvalitetene representert av vernekriteriene. I retrospekt kan det fremstå som hensiktsmessig å ha benyttet vernemotivene i større grad for argumentasjon om tilnærming for type bruk.

4.4 Riksantikvarens veileder

I utarbeidingsprosessen av et løsningsforslag til vern og bruk av Mjøskastellet, er det tatt utgangspunkt i relevante punkter i tidligere nevnte Riksantikvarens *Veileder om konservering av middelalderruiner*. Veilederen representerer dagens forvaltningspolitikk og tilnærming for ruinkonservering, og bidrar med nyttige punkter som bør etterfølges for behandlingen av fredete middelalderruiner beskyttet av Kulturminneloven for en tidsriktig konservering.

Fra kapittel 4: *Forarbeid* benyttes de fem punktene veiledende, men ikke uttømmende. Under følger kapittelets alle 5 punkter, med reflektert beskrivelse av hvordan de er benyttet i utviklingsprosessen av oppgavens løsningsforslag.

1. Kontakt mellom eier og forvaltning.

Veilederen adresserer viktigheten av et godt forhold mellom eieren og kulturminnemyndigheten. Kulturminnet ligger på en privat gårdsadresse. I kulturminnets pågående prosjekt har fylkeskommunen sendt søknad om midler i grunneiers navn, som vitner om kontakt mellom

eier og forvaltning (Amundsen, 2021). I denne oppgaven er derfor ikke punkt 1 vektlagt i større grad.

2. Skisseprosjekt

Veilederen beskriver skisseprosjektet som en enkel beskrivelse der ønskede tiltak blir beskrevet. Skisseprosjektet ble i denne oppgaven utført som beskrevet i veilederen, før arkivstudiet, teorigrunnet og verdianalysen ble utformet og gjennomført. Resultatet fungerer som et rått utgangspunkt med åpenbare interesser for videre behandling senere i forarbeidsprosessen, og oppsummeres i tre punkter:

1. Sikre kulturminnet og bremse forfall.

Ved sammenligning av dokumentasjon på ruinen er det tydelig at den er i ferd med å forsvinne. Pågående utrasinger er en fare for kulturminnet i seg selv og de som besøker det. Ruinen trenger derfor tiltak som sikrer murrestene og hindrer utrasinger og videre forfall. Kulturminnet bør konserveres og bevares som funnet, som vil bety frysing av ruinen slik den er i dag skal etterstrebes.

2. Øke/endre kulturminnets tilgjengelighet.

Kulturminnet er kun tilgjengelig i en kort tidsperiode med lav vannstand om våren og når isen over sundet er farbar. Om vinteren er ruinen i dag ofte delvis til helt skjult av snø når isen er tykk nok. Dette fører til en svært konsentrert besøkssesong.

3. Øke kulturminnets synlighet.

Vegetasjon og terreng/ utgravingsvoller fra tidligere utgravinger gjør ruinen tilnærmet usynlig på avstand, og den kan ikke betraktes fra land eller fra Mjøsa i båt. Mer vegetasjon og jordmasser bør fjernes for bedre synlighet også fra avstand.

3. Arkivstudie

Ifølge veilederen trenger en oversikt over ruinens historie før man starter med konserveringsarbeidet. Oversikten er viktig for å kunne prioritere og kartlegge bevaringstiltakene.

«Dette innebærer oversikt over eldre arkeologiske undersøkelser av området, konstruksjonen og materialer fra bygget da bygningen ble satt opp, men også senere endringer og konserveringstiltak» (Riksantikvaren, 2022 b, s. 7).

Metode

Videre veiledning omfatter hvordan denne informasjonen bør innhentes. Søk i arkiv, befaringer og fysiske undersøkelser bør gjennomføres. Samtaler med håndverkere, lokale eller andre med engasjement tilknyttet kulturminnet kan også være viktige kilder til informasjon.

I oppgavens arkivstudie er det som nevnt gjennomført omfattende søk for å finne dokumentasjon på Mjøskastellet. Det er også gjennomført samtaler og fysisk befaring på Steinsholmen 22.2.2022 sammen med ekstern veileder Kristian Reinfjord. Hedmarksmuseet med Reinfjord er engasjert i pågående prosjekt, og har deltatt i konserveringen som er gjennomført på Mjøskastellet. Det er også etablert kontakt med Innlandet fylkeskommunes arkeolog, og innhentet rapporter og søknader fra pågående prosjekt, i tillegg til tidligere dokumenter fra Riksantikvarens ruinprosjekt som omfattet Mjøskastellet fra 2006 til 2020.

4. Tilstandsanalyse

Ruinens fysiske tilstand må ifølge veilederen undersøkes og dokumenteres. Det være bygningens materialer, konstruksjon og deler. Det må kartlegges hva som er originalt, og hva som i senere tid er tilført eller endret. Eventuell pågående nedbrytning med årsak må utredes.

«Undersøkelsen må basere seg på historisk dokumentasjon, undersøkelse av bygningen og, hvis det er helt nødvendig, vitenskapelige undersøkelser gjennom ikke- destruktive metoder» (Riksantikvaren, 2022 b, s. 7).

Veilederen tillater utover dette mindre inngrep og akutte sikringstiltak.

NIKU gjennomførte i 2016 en tilstandsvurdering av Mjøskastellets ruin på Steinsholmen og den nært beslektede middelalderruinen på Valdisholm, på oppdrag fra Riksantikvaren i forbindelse med ruinprosjektet. Formålet med tilstandsvurderingene var å:

«få til en bedre dokumentasjon av de to ruiner ved å ta i bruk en kombinasjon av tradisjonelle og nyere avanserte metoder. Hensikten er å få et bedre grunnlag for å ivareta og overvåke ruinene, samt å oppnå til økt kunnskap om deres konstruksjon og historie som basis for fremtidige formidlingstiltak» (Meyer & Haugen, 2020, s. 7).

Metode

I denne oppgaven er NIKUS tilstandsrapport benyttet i sin helhet for videre utviklingen av konseptet, og trekkes frem som grunnlag for løsninger. Det er derfor ikke utført videre tilstandsanalyse av ruinen.

5. Prosjektbeskrivelse og tiltaksplan

Siste stadiet i forarbeidet til konserveringsprosessen beskrevet i veiledningen er å utarbeide en mer detaljert utgave av skisseprosjektet, i form av en prosjektbeskrivelse og en tiltaksplan som bygger på arkivstudiet og tilstandsanalysen. Tiltaksplanen skal blant annet beskrive konserveringstiltakene, og gjøre rede for teknikker, materialvalg og metode. Tiltakene skal ifølge veilederen være basert på antikvariske prinsipper (Riksantikvaren, 2022 b).

Metode

Foto Ole-Berge Olden

5 Referanseruin

I dette kapittelet presenteres fem referanseruinene. De tre første referanseruinene er ulike prosjekter fra Hedmarksmuseet på Domkirkeodden som også ligger ved Mjøsas østbredd, 3 mil sør for Mjøskastellet. Kulturmiljøet på Domkirkeodden inneholder ruiner og installasjoner med ulike tilnærminger til bruk og vern, der konserveringstiltakene gjenspeiler fagfeltets endring med tiden. Her finner man eksempler fra hele spekteret, fra tilsynelatende hensynsløse rekonstruksjoner til tilnærmet ukonserverte ruiner. Museumsanleggene er iscenesatt av internasjonalt anerkjente arkitekter, med moderne installasjoner og vernebygg som både løfter frem men òg konkurrerer med de gamle kulturminnene om oppmerksomheten. De to andre referanseruinene er belsektede middelalderruiner med god referanseffekt, lokalisert i Rogaland.

5.1 Bispegården – Storhamarlåven

Biskopens borgresidens tilknyttet domkirken ble påbegynt ved midten av 1200-tallet, og bestod opprinnelig av en ringmur med to sentraltårn, en sydfløy, borgstue, porttårn og hjørnetårn. I den konflikthulle tiden rundt 1450 ble det befestede anlegget forsterket og forminsket. Under 7års-krigen i 1567 ble borgen beleiret av svenskene, som under tilbaketrekningen sprengte istykker borgen og satte domkirken i brann (Sæther, 1995, s. 30). Borgen ble aldri bygget opp igjen, men murrestene fra middelalderen ble en del av driftsbygninge på Storhamar gård, og fungerte som deler av stall og fjøs frem til det i 1946 ble kjøpt av Hedmarksmuseet og Domkirkeodden. Museet satte så igang utgravninger og undersøkelser året etter (Reinfjord K. , 2018, s. 154).

Figur 17: Modell av biskopens borgresidens. Hedmarksmuseet, Domkirkeodden 22.02.2022. Foto: Ole-Berge Olden

Referanseruiner

Utgravningene, restaureringen og konserveringen av bispegårdsruinene har pågått med enkelte avbrudd frem til i dag, og har gitt museet innsikt i bispeborgens form, funksjon og utvikling. Det er også funnet mange verdifulle gjenstander fra middelalderens dagligliv. Museet ønsket etterhvert å bygge om gårdens driftsbygninger og integrere ruinene i et moderne museum, og engasjerte arkitekt Sverre Fehn til å tegne et prosjekt som ble ferdigstilt i 1973. Den forfallne Storhamarlåven fungerte som et ytre skall, supplert med herdede glassplater, felter med glasstakstein og datidens mest avanserte teknologi i takkonstruksjoner av limtre. På innsiden ble det bygget svingende ramper, slanke søyler og utstillingsrom i betong rundt og over middelalderruinene (Fehn, 1992, s. 86) (Sæther, 1995, s. 35).

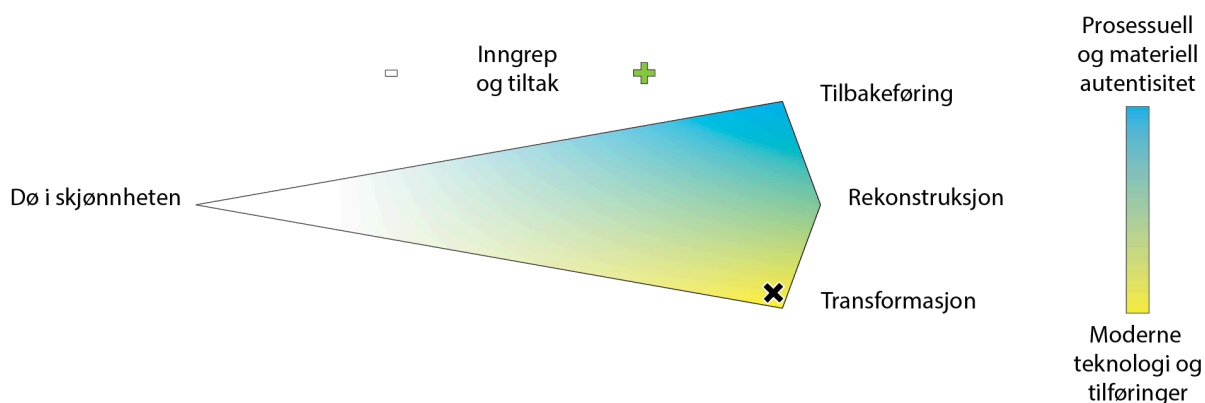

Figur 18: Innsiden av Storhamarlåven. Hedmarksmuseet, Domkirkeodden 22.02.2022. Foto: Ole-Berge Olden

Figur 19: Utsiden av Storhamarlåven. Hedmarksmuseet, Domkirkeodden 22.02.2022. Foto: Ole-Berge Olden

Referanseruiner

Figur 20: Storhamarlåvens plassering på ruinvernsspekteret

Storhamarlåven omtales i dag som et av Fehns hovedverk, og ruinene overskygges i stor grad av den restaurerte driftsbygningen, (mer eller mindre) moderne teknologi, materialer og arkitektoniske tilføringer. Konstruksjonen kan tydelig plasseres som et transformasjonsprosjekt på ruinvernsspekteret. De fleste inngrep fremstår som irreversible. Samtidig kan det argumenteres for at deler av ruinens autentisitet ligger i prosjektets status som transformasjonsprosjekt, da det allerede var transformert til en driftsbygning før etableringen av museumsbygget.

5.2 Ruinene etter Domkirken - Hamardomen

Fra museets hjemmeside kan vi lese at den gamle domkirken på Hamar ble påbegynt etter opprettingen av bispesetet i 1152, og sto ferdig omkring 1200. I nesten 400 år stod domkirken ute på odden, før den som nevnt ble offer for svenskernes herjinger på siste halvdel av 1500-tallet (Hamardomen og Bispeborgen, 2022). Kirken ble brent, og mesteparten av bygningen falt til slutt over ende (Hamar domkirke, 2022). Hamar domkirke var nå blitt en ruin, og ble senere høstet for sine verdifulle bygningematerialer som mange middelalderruiner før seg.

Figur 21: Joachim Frichs maleri av domkirkeruinens silhuett

DOMKIRKEN

BYGNINGSHISTORIE

Ytterst på Domkirkeodden ligger ruinene av Hamar domkirke. Beliggenheten på oddens høyeste punkt har gjort den til et mektig landemerke, synlig på lange avstander når en kom seilende over Mjøsa.

Vår kunnskap om domkirken er i stor grad basert på studier av de bevarte murene. Her finnes spor som, grovt sett, kan gi oss en ide om bygningens utseende, men også enkelte viktige detaljer i utforming. Hamarkroniken og forskjellige beretninger fra 1700-tallet gir oss også holdepunkter for kirkens utseende. Viktige opplysninger stammer fra de arkeologiske utgravningene som ble foretatt omkring kirken i 1991 og 1992.

Byggingen av kirken må ha startet kort tid etter at bispesetet ble opprettet i 1152. Kirken er oppført av fint tilhørende kalksteinsblokker,

Domkirkeruinene slik den så ut i 1840-årene. Stort sett bare den høye hovedskipsmuren med søylene var synlig. Resten lå begravet under nedrast murverk. Maleri av Joachim Frich.

Øverst side 23. Rekonstruksjon av den eldste, romanske, fasen i domkirkens bygningshistorie slik den kan ha sett ut da den sto ferdig omkring år 1200. Tegnet av Olaf Nordhagen.

Nederst side 23. Domkirkeruinene sett fra luften.

Figur 22: Utdrag fra Tor Sæthers bok, *Hamar i middelalderen* (Sæther, 1995, ss. 22-23)

Domkirkeruinene stod lenge ubeskyttet, eksponert for ytre påkjenninger og ulike konserveringstiltak med datidens teknologi. Kirkens søyler og romanske buer tegnet en av mange romantisert og yndet siluett ute på odden. Ruinens sjeldenhet, autentisitet og høye alder gjorde den til et nasjonalt symbol på fortiden, og derfor en attraksjon (Wiese, 2008, ss. 6-7). Det skapte derfor stort engasjement når Riksantikvaren i 1985 konkluderte med at det var nødvendig å fatte inngripende tiltak i form av et heldekkende klimakontrollerende vernebygg. Ruinen var blitt i så dårlig stand at videre forfall og frostsprengning i søyler og murverk gjorde at den sto i fare for å kollapse. Ruinen var blitt en fare for seg selv og besøkende. En nasjonal arkitektkonkurranse ble lyst ut, og et vernebygg av stål og glass, tegnet av Kjell Lund fra kontoret Lund og Slaatto, ble ferdigsstilt i 1998 (Hamardomen og Bispeborgen, 2022).

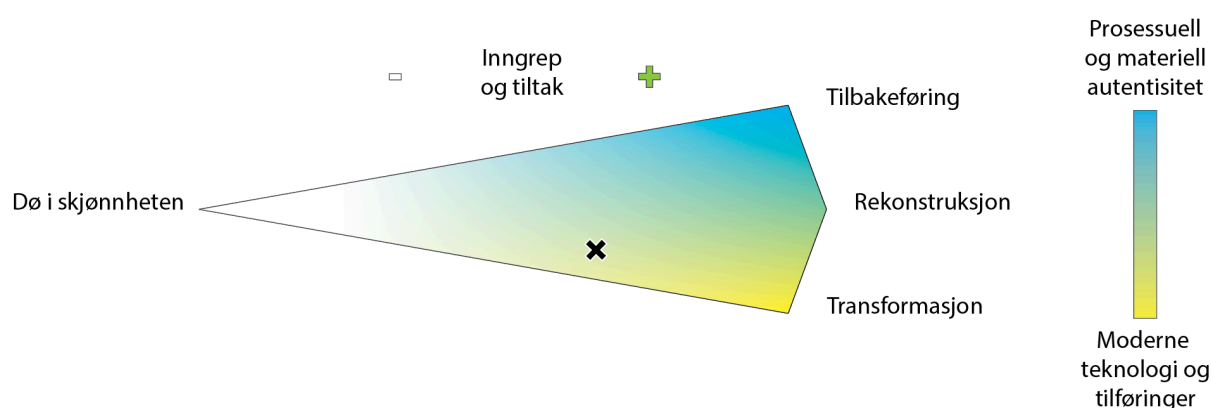
Referanseruiner

Figur 23: Vernebyggets glassfasade og innside. Hedmarksmuseet, Domkirkeodden 22.02.2022. Foto: Ole-Berge Olden

Det omdiskuterte vernebygget var i sin tid det største enkelttiltaket innenfor norsk kulturminneforvaltning, og et nyskapende høyteknologisk, frittstående bygg med spesialglass for høy grad av gjennomsiktighet (Riksantikvaren, 2022 h). Bygget er ment å gli inn i landskapet, og samtidig komplimenterer ruinen så den på ny skulle få tilbake sine sakrale funksjoner. Vernebygget skal beskytte selve ruinen fra videre forfall og forvitring forårsaket av vær, vind og temperaturendringer.

Man kan argumentere for at Hamardomen med vernebygget i sin helhet var et reversibelt inngrep i ruinen. Vernebygget er en frittstående konstruksjon, og har ingen direkte konflikt med ruinen. Ruinen med vernebygget er utfordrende å plassere på spekteret, men den flyttes betraktelig mot rekonstruksjon og transformasjon sammenlignet med plassering før vernebygget ble bygget.

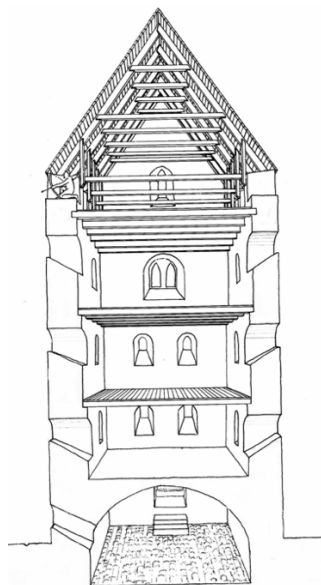
Figur 24: Hamardomens plassering på ruinvernsspekteret

Vernebygget og ruinen er i dag en arena for barnedåp, konfirmasjoner, vielser, konserter og teaterforestillinger i tillegg til daglige omvisninger i sesong (Hamardomen og Bispeborgen,

2022). På mange måter ses Hamardomen med vernebygget som en vellykket tiltak sett i et bruk- og verneperspektiv, der flere autentiske bruksområder er blitt tilført som en følge. Vernebygget er også et anerkjent bygg i seg selv, med høy arkitektonisk verdi og har blitt forskriftsfredet etter Kulturminneloven. Mange besøker i dag Domkirkeodden og Hedmarksmuseet for å oppleve moderne norsk arkitektur i tillegg til museets og ruinenes historiske verdi.

5.3 Bispegården – Tårnruinen/ruinprosjektet

Ett frittstående tårn i Bispegården på Domkirkeodden fremstår i dag som en tilnærmet urørt og autentisk middelalderruin, omsluttet av transformasjonsprosjektet Storhamarlåven. Tor Sæther skriver om ruinen i boken *Hamar i middelalderen*, og forteller at dette er restene etter den befestede bispeborgens hovedtårn, som ble sprengt sammen med resten av borgen i 1567. Den rektangulære ruinen er målt til 21x8 meter utvendig, og andre lignende bygninger tilsier at tårnet kan ha hatt tre etasjer hvor borgens besetning kunne søke tilflukt dersom fienden kom innenfor ringmuren. (Sæther, 1995, ss. 60-62)

Figur 25: Snitt av hvordan tårnet kan ha sett ut, basert på beskrivelse i *Hamarkrøniken*, utgravningsfunn og bygningsarkeologiske studier. Domkirkeodden dok-3619. Fra: *To tårn tett i tett* (Reinford K., 2018, s. 158)

Ruinen består av en delvis nedgravd, hvelvet kjellerkonstruksjon og fundament fra andre halvdel av 1200-tallet. Murverket er i gotisk byggestil med jevne skifte ganger. Kjelleren har vært utstyrt med en brønn i østenden av det steinbrolagte gulvet. Det nevestore brosteins-gulvet er lagt slik at det drenerer vannet mot brønnen. Over gulvet ble det under utgravningene av ruinen funnet restene av et yngre tregulv som på utgravningstidspunktet var i for dårlig

Referanseruiner

forfatning til å kunne bevares. Kjellerens vegger har mange nisjer og åpninger som skal ha hatt funksjon som skap til oppbevaring. Under utgravingen ble det også funnet fint tilhuggede steinprofiler, en steinblokk med runeskrift og rester etter et todelt spissbuet gotisk vindu. (Sæther, 1995, ss. 60-62)

Figur 26: Ruinprosjektet på Tårnruinen. Domkirkeodden 22.02.2022. Foto: Ole-Berge Olden

Tårnruinen har inngått i Domkirkeoddens ruinprosjekt, og er konservert i tidsrommet 2018-2022. Ruinprosjektet er en konserveringsprosess med vekt på autentisitet i prosess og materiale. Det ble reist et midlertidig vernebygg og stillas over ruinen, og tidligerer ufungerende og skadede konserveringsinngrep som fuger og toppdekker i sement er meislet bort og gjenoppmurt med pinningstein og kalkmørtel. I fugene i tårnets vanger brukes egenprodusert kalkmørtel. Det er bygget en kalkmørtelovn på stedet og mørtelen er brent av kalkstein hentet fra lokale steinbrudd. Enkelte felter murt opp i sement som er stabile og er lesbare er vurdert til at de ikke skal meisles bort, men skal få stå som de er. Brannskadede sprukne steinheller er limt. (Reinfjord & Bakstad, 2019) I ruinens østre murverk ble det murt på et ekstra skift før toppdekket ble lagt. Dette er begrunnet som nødvendig fordi murverkets lave høyde er i plan med bakkenivået, og derfor knapt oppleves som en mur. Dette medfører en sikkerhetsrisiko for museets besøkende, grunnet ruinens dybde på 3 meter. Det nye skiftet er oppmurt med NHL 3,5 kalkmørtel og markert med zinkplater.

Referanseruiner

«Å mure et toppdekke på en mur i plan med bakkenivå var ingen god løsning verken estetisk eller funksjonelt. Inntrykket av tårnkjellerens helhet ville også komme bedre til uttrykk i et formidlingsperspektiv om muren ble noe forhøyet over bakkenivå» (Reinfjord & Bakstad, 2020, s. 13).

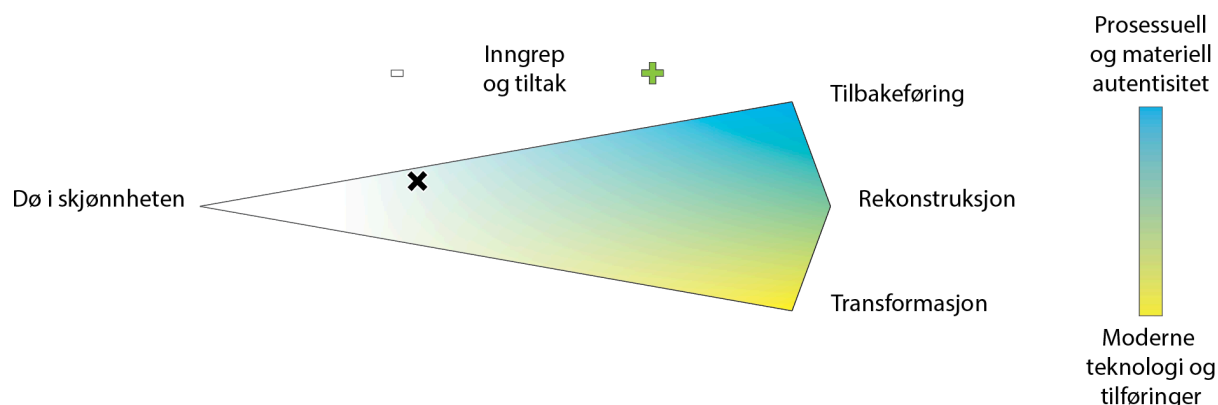
De tidligere konserverte ruinene inne i Bispegården har toppdekke avsluttet med bentonittleire og gress som en grønn avslutning, men tårnruinens lave høyde på 0,2-0,8 meter gjør at museet har valgt en annen løsning for å oppnå en fremhevende og ikke kamuflerende effekt. Løsningen er et toppdekke formet som en åpen brutt kistemur. Toppdekket legges sammenhengende, og mures med NHL 3,5, bortsett fra et prøvofelt med egenprodusert kalkmørtel fra 2018. To år senere stod topdekket godt og fremstår som fungerende. (Reinfjord & Bakstad, 2020)

Figur 27: Toppdekket formet som en åpen, brutt kistemur. Fra Rapport Ruinprosjektet (Reinfjord & Bakstad, 2019, s. 9)

Tårnruinens konserveringsprosjekt gjenspeiler på mange måter nåværende fagmiljøets holdning til ruinkonservering, og er i tråd med den tidligere omtalte Riksantikvarens veileder for ruinkonservering. Inngrep og konserveringer med høy prosessuell og materiell autentisitet gir følgende plassering på Ruinvernsspekteret.

Referanseruiner

Figur 28: Tårnruinen i bispegårdens plassering på ruinvernsspekteret

5.4 Sola ruinkirke

Den opprinnelige Sola steinkirke ble reist mellom tidlig 1100- og 1200-tallet, og er nevnt som underlagt av biskopen i Stavanger i en skriftlig kilde fra 1273. I sin avhandling skriver Frøydis Oseberg Pedersen at Kirken var i bruk helt frem til 1842, da taket og inventar ble revet og solgt som følge av behov for et større kirkerom i tillegg til omfattende vedlikehold (Oseberg, 2008, ss. 27-34).

Figur 29: Sola ruinkirke. Stavanger Byarkiv. Foto uvisst. (Ca 1910 til 1930) Hentet fra <https://digitaltmuseum.no/021018290510/sola-ruinkirke> 12.05.2022

Videre skriver Oseberg at de romanske steinmurene deretter ble stående som ruin frem til marinemaler Johan Bennetter kjøpte tomten og bygde den om til privatbolig og atelier i 1870-1880. Kirken var i familien Bennetter som bolig frem til apotekeren Retz i Stav reiste et hus i hagen, og med det på nytt rev alt treverk ut av bygget. Steinmurene ble igjen stående som en

kirkeruin. Tomten med ruinen i hagen ble benyttet som fritidseiendom frem til Sola kommune kjøpte den fri i 1978, med planer om å sette i stand middelalderruinen. Det ble gjort arkeologiske undersøkelser og deler av kirken ble restaurert, før det ble utlyst en lukket arkitektkonkurranse som førte til gjenoppbyggingen av dagens Sola Ruinkirke. Aktørene i gjenoppbyggingsprosjektet var oppdragsgiver Sola kommune, forvaltningsmyndighet Riksantikvaren og formgivende arkitekt. Prosjektet hadde som utgangspunkt et forslag med to alternativer fra Riksantikvaren, sammen med Sola kommunes ønske om å gjenoppbygge kirken. Riksantikvarens foreslo opprydding og konservering av ruinen slik den lå, eller gjenoppmuring og gjeninsetting av portaler og vinduer på grunnlag av oppmåling gjort i 1940. Resultatet ble et kompromiss, der Riksantikvaren gikk med på kommunens ønske om en rekonstruksjon, samtidig som de understreket at det ville være svært krevende og i utgangspunktet ikke ønskelig. I tillegg kom de med fem forutsettende premisser som Oseberg oppsummerer på følgende vis (Oseberg, 2008, s. 34):

- 1. En gjenreisning måtte ikke ta sikte på annet en å gjenskape bygningens volum og silhuett, det vil si en gjenoppbygning til gesims- og gavlhøyder.*
- 2. Han gav tillatelse til å gjenreise de tre gavlene som stod frem til 1940 og som ble oppmålt før nedrivningen. Til dette arbeidet skulle det brukes stein som hadde styrtet i og rundt ruinen ved nedrivningen og som var lagret på kirkegårdsområdet. Grenselinjene mellom original mur og nymurte partier måtte i så fall merkes med messingbolter.*
- 3. Nye vegger som skulle erstatte restene etter de middelalderske langveggene i kor og skip som helt eller delvis var forsvunnet før 1940, måtte oppføres i et materiale som klart ville skille seg ut som nytt. Her ble det påpekt at det ville være en fordel om veggene kunne bli så lette som mulig og fundamenteres punktvis.*
- 4. Sporene etter Bennetters ombygging i originalt middelaldersk murverk måtte ikke fjernes.*
- 5. Avslutningsvis lå en forutsetning for prosjektet at en arkeologisk utgravning av grunnen under kirkegulvene ble gjennomført før en gjenreisning.*

Det vinnende forslaget var *Knivsegg*, tegnet av Louis Kloster, og dagens oppførte kirke følger forslaget i stor grad. Restaurerte vegger i stein fra den gamle kirken er satt direkte på ruinen med innslag av teglstein som markerer Bennetters ombygginger. Tilføringene er bygget opp av utrast stein fra stedet og glassbyggestein. Taket er konstruert i tre og tekket med kobber med en

Referanseruiner

avsluttende lysspalte i glass. Vestportalen og inngangen i sør er dekket med glassplater som viser frem ruinens ujevne kanter, i tillegg til å slippe inn dagslys. Ifølge Oseberg er Riksantikvarens føringer etterfulgt. Tilførte elementer fremstår som nye fra sin egen tid, og opprinnelig ruin står tilnærmet urørt. (Oseberg, 2008, ss. 37-38)

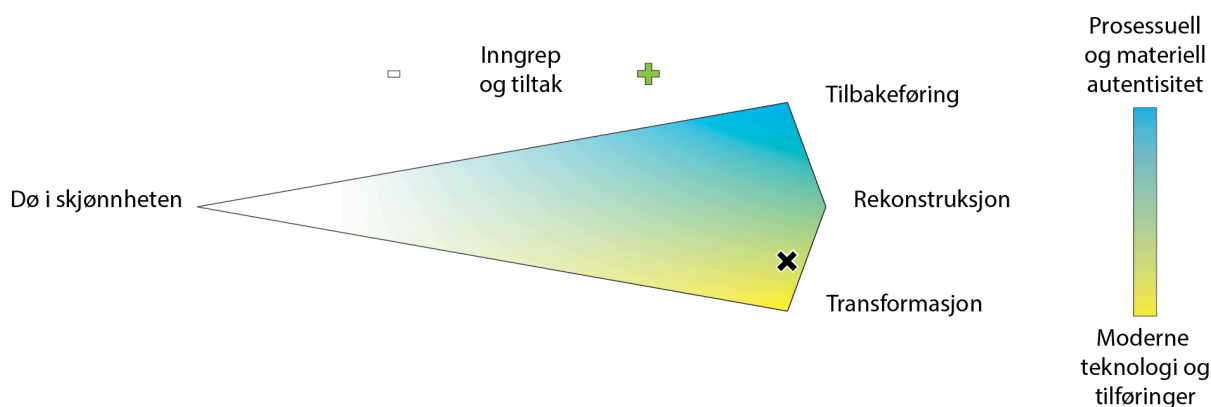

Figur 30: Sola ruinkirke sett fra sørøst. Foto Sola menighet. Hentet fra <https://www.sola.menighet.no/Om-oss/Artikler/Artikkeldetaljer/ArticleId/144/Om-Sola-Ruinkirke> 12.05.2022

Figur 28: Foto Sandalsand Norge. Hentet fra <https://norge.sandalsand.net/sola-ruinkirke-er-alt-annet-enn-det/> 12.05.2022

Sola Ruinkirke har i dag kapasitet til 68 personer, og besøkes hyppig. Det arrangeres konserter og andre sammenkomster, og er en av regionens mest populære steder å gifte seg (Sola kulturhus, 2022). Ruinkirken er nå et rekonstruert, transformert bygg, tilført kontrasterende, moderne materialer og teknologi. Tilføringene er tydelig lesbare og komplimenterer opprinnelig ruin, som bevarer noe av sitt særpreg og autentisitet. Samtidig er ruinens uttrykk og visuelle opplevelse betraktelig endret, og resulterer i følgende plassering på ruinvernsspekteret.

Figur 31: Sola ruinkirkes plassering på ruinvernsspekteret

5.5 Abbedens hus, Utstein kloster

På ruinen ved Utstein kloster ble det i 2013 rekonstruert et bygg i middelaldersk stil, på oppdrag fra Stiftelsen Utstein kloster og MUST- Museum Stavanger. Arkitektkontoret Schjelderup og Gram beskriver prosjektet på sine nettsider:

«Å BYGGE NY KUNNSKAP PÅ GAMMEL GRUNN

Gjenoppbygging av det som kanskje har vært abbedens hus på Utstein Kloster. Replikabygging med middelalderens materialer og metoder» (Schjelderup og Gram, 2022).

Bygget er murt opp på ruinen med kalkmørtel og vindus- og dørørramminger i kleberstein er tilhugget på verksted i samråd med steinkonservator. Bygget har takstolkonstruksjoner i krumvokst eik, og en kjelleretasje med moderne kjøkken og tekniske installasjoner under en frittstående søyle-drager-konstruksjon som ikke belaster murverket. I kjelleren er også en restaurert brønn gjort synlig gjennom en glassplate i det skiferlagte gulvet (Schjelderup og Gram, 2022).

*Figur 32: Abbedens hus, innvendig og utvendig. Foto Arkitektkontoret Schjelderup og Gram.
Hentet fra <https://www.sgram.no/prosjekt/abbedens-hus-utstein-kloster> 11.05.2022*

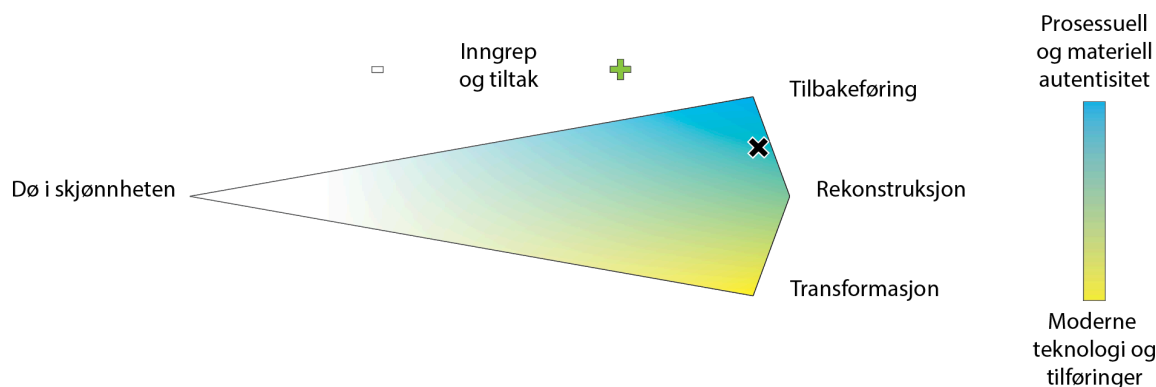
Ruinens opprinnelse og opprinnelige funksjon er ikke kjent, og det er heller ikke funnet tegninger eller kilder til hvordan bygget skal ha sett ut. Bygget er laget i middelaldersk stil, og konstruert deretter basert på antagelsene om at ruinen har vært Abbedens hus.

Referanseruiner

Figur 33: Kjeller med moderne kjøkken og el-installasjoner. Restaurert brønn under glassplate. Foto Arkitektkontoret Schjelderup og Gram. Hentet fra: <https://www.sgram.no/prosjekt/abbedens-hus-utstein-kloster> 11.05.2022

Rekonstruksjonen kostet ifølge Stavanger Aftenblad 22 millioner, og ble i 2014 omtalt av tidligere venstrepolitiker Per Inge Torkelsen som Rogalands dyreste bygg med en kvadratmeterpris på 250 000,- kroner. Det nye *Abbedens hus* har plass til 40 personer, og kan leies til private arrangementer som konferanser, møtevirksomheter og fester. (Aalen, 2014)

Figur 34: Abbedens hus plassering på ruinvernsspekteret

Det nye Abbedens hus oppnår en plassering tett opp mot *tilbakeføring* på ruinvernsspekteret grunnet den autentiske byggeprosessen og materialvalgene, selv uten dokumentasjon på opprinnelig bygning og konstruksjon. Det forekommer moderne teknologi og tilføringer som trekker plasseringen noe ned på spekteret.

Referanseruiner

Foto Ole-Berge Olden

6 Mjøskastellets verdianalyse

Vernekriterium: Sjeldenhet

(frekvens, hyppighet)

Grad av oppfyllelse: **Høy**

Forekomsten til middelalderruiner i Norge har lav *hyppighet* i seg selv, og *frekvensen* av profane bygg blant disse igjen er også lav. Ruinens urestaurerte tilstand uten observerte eller dokumenterte inngrep gjør ruinen sjelden i høyeste grad.

Ruinens utgangspunkt Mjøskastellet er med sin størrelse og karakter er også sjeldent. Som tidligere nevnt er Mjøskastellet med en grunnflate på cirka 18 x 20 meter og stort i internasjonal sammenheng. Konstruksjonen blir av Moberg og Meyer sammenlignet med borgtårn fra andre middelalderborger i Norge og Skandinavia, og puttes i en klasse for seg selv (Meyer & Moberg, 2021, s. 78). De sammenlignbare borgtårnene er følgende:

1. Bro i Båhuslen, 9 x 8 meter.
2. Porttårn Sverresborg i Trondheim: 13 x 13 meter.
3. Vestkastellet i Tønsberghus: 16 x 13 meter.
4. Ragnhildholmen, Båhuslen: 17 x 11 meter.
5. Valdisholmen i Glomma: 11 x 11 meter.
6. Magnus Lagabøtes kastell i Bergen: 11 x 11 meter.
7. Magnus Lagabøtes kastell Slottsfjellet: 14 x 14 meter.
8. Dynge, Båhuslen: 19 x 14 meter.
9. Porttårn i kongsgården, Oslo: 18 x 12 meter.
10. Vågehalsen på Akershus: 17 x 17 meter.

Gerhard Fischer setter konstruksjonens størrelse i europeisk sammenheng, og sammenligner med *Donjonen* i Loches, Frankrike og «The Keep» i Newcastle, England, med følgende størrelser (Meyer & Moberg, 2021, s. 85) (Fischer, 1951, s. 217).

Donjonen i Loches: 15,4 x 23,3 meter grunnflate og høyde 37 meter.

The Keep: 18 x 15 meter grunnflate og høyde 25 meter.

Vernekriterium: Representativitet

(typisk – atypiskhet)

Grad av oppfyllelse: **Lav**

Som ruin er kulturminnet *atypisk* av høy grad, grunnet fraværet av tidligere restaureringer og inngrep. De fleste middelalderruiner er flittig konserverert allerede på 18- og 1900-tallet, ofte med lite skånsomme inngrep og varierende grad av lesbarhet. Det finnes ingen dokumentasjon eller fysiske tegn på Mjøskastellets ruiner som tyder på at den har vært utsatt for slike inngrep. Dette gjør den svært atypisk som middelalderruin (Meyer & Haugen, 2020, s. 25). Atypiskheten og den lave representativiteten er med på å heve objektets sjeldenhet, og gir den opplevelsesverdi som et unikt kulturminne.

Vernekriterium: Opprinnelighet

(grad av opprinnelig natur eller kulturtilstand)

Grad av oppfyllelse: **Høy**

Kulturminnet har av samme grunn som gjør den atypisk, vel og merke som ruin, høy grad av opprinnelig natur og kulturtilstand, og med det stor opprinnelighet. Samtidig er ruinene av kastellet langt fra konstruksjonen opprinnelige form, og en kan kun anta hvordan det en gang har sett ut. I denne vurderingen vektlegges kulturminnets opprinnelighet som ruin.

Vernekriterium: Nøkkeleffekt

(objektets betydning som nøkkel til tolkning og forståelse av historisk forløp, nåværende tilstand og utviklings-muligheter)

Grad av oppfyllelse: **Høy**

Ruinen har, sett bort ifra Blix' utgravninger for litt over hundre år siden, fått stå uten inngrep helt frem til de nylige dokumenterte og lite inngripende skjøtsel og konserveringstiltakene. Dette gir kulturminnet en *nøkkeleffekt*, med en tilstand som i dag er et unikt utgangspunkt for tolkning og forståelse av det historiske forløpet til en urestaurert ruin som forfaller naturlig og lever ut alle naturlige livsstadier.

Mjøskastellets verdianalyse

Vernekriterium: Demonstrasjonseffekt

(objektets betydning som lære og demonstrasjonsmiddel)

Grad av oppfyllelse: **Høy**

Ruinen har, sett bort ifra Blix' utgravninger for litt over hundre år siden, fått stå uten inngrep helt frem til de nylige dokumenterte og lite inngripende skjøtsel og konserveringstiltakene. Dette gir kulturminnet en *demonstrasjonseffekt*, med en tilstand som i dag er et unikt utgangspunkt som lære demonstrasjonsmiddel for det historiske forløpet til en urestaurert ruin som forfaller naturlig og lever ut alle naturlige livsstadier.

Vernekriterium: Referanseeffekt

(objektets betydning som referansegrunnlag ved endring av andre objekter)

Grad av oppfyllelse: **Høy**

Kulturminnets nåværende tilstand gir en unik *referanseeffekt*, der ruinen kan brukes som referansegrunnlag for andre middelalderruiner med sin plassering helt i den ene enden av ruinvernsspekteret. Få andre kjente middelalderruiner kan plasseres samme sted på spekteret.

Vernekriterium: Mangfoldighet

(objektets mangfold i form og innhold)

Grad av oppfyllelse: **Middels - Lav**

Både middelalderruinen og dens utgangspunkt i kastellet og forsvarsverket har isolert sett lav mangfoldighet. Kombinert oppnår kulturminnet middels-lav mangfoldighet. Det kan argumenteres for at holmen med sin plassering og omgivelser kan vurderes til høyere grad av mangfoldighet, men usikkerheten rundt de historiske kildene og faktum at kulturminnet her vurderes isolert, gjør at oppfyllingsgraden av dette kriteriet overskygges av andre verdier og kvaliteter.

Mjøskastellets verdianalyse

Vernekriterium: Komponenteffekt

(objektets betydning som ledd i en større tematisk eller geografisk sammenheng))

Grad av oppfyllelse: **Middels - Lav**

Ruinens har noe komponenteffekt gjennom å være en informasjonskilde til steinarkitektur i Norge og på Innlandet. Det tidligere kastellet har trolig hatt begrenset funksjon og bruk over en relativt sett kort periode, og det finnes lite kilder som setter kastellet i en større tematisk eller geografisk sammenheng. Gerhard Fischer spekulerte i om Mjøskastellet kan ha vært en del av en større samlet befestningsplan, og argumenterte for at den er strategisk plassert for å kontrollere trafikken i området til lands og vanns (Fischer, 1928). Det finnes også andre antagelser, blant annet Mjøskastellets rolle i maktkampen mellom kongen og biskopen på Hamar som underbygges av det nevnte pavebrevet. Samtidig stilles det spørsmål rundt manglende omtale av Mjøskastellet i kilder fra historiske hendelser i området. Moberg og Myklebusts har et eget avsnitt med overskriften *Hvorfor nevnes ikke Mjøskastellet under hertug Skules opprør i 1239-1240*. I samme bok blir det sådd tvil rundt tidligere verker og undersøkelser som plasserer Mjøskastellet i pavebrevet, og dermed daterer det til før 1234 (Meyer & Moberg, 2021).

Oppsummering

Sjeldenhet	Høy
Representativitet	Lav
Opprinnelighet	Høy
Nøkkeleffekt	Høy
Demonstrasjonseffekt	Høy
Referanseffekt	Høy
Mangfoldighet	Middels-Lav
Komponenteffekt	Middels-Lav

6.1 Mjøskastellets verdi

Med sin høye grad av opprinnelighet, uendret form, materialitet og situasjon ute på holmen vurderes det som berettiget å bruke autentisitetsbegrepet for å beskrive ruinen. Den sjeldne ruinen fremstår i dag som svært autentisk, kanskje landets mest autentiske middelalderruin. Kvalitetene som bidrar mest til denne autentisiteten, er dens egenskaper som *urørt organisk/naturlig forvitrende ruin*, som preges i stor grad av naturen og slitasje fra uplanlagt dannelse av stier fra besøkende. Denne kvaliteten er en stor bidragsyter til at kulturminnet er sjeldent, og har høy nøkkel-, demonstrasjon- og referanseeffekt. Kriteriene kvalifiserer gjennom sine definisjoner kulturminnet til vern i spesielt de to første av Langdalens vernemotiver:

1. *Vern av hensyn til naturvitenskapelige og kulturhistoriske interesser, for dokumentasjon og forskning når det gjelder opprinnelse, historisk utvikling, samtidssituasjon og utviklingsmuligheter,*
2. *Vern av hensyn til pedagogiske interesser*

Autentisiteten som utløser kriteriene er en skjør kvalitet, som er lite forenelig med eventuelle tilretteleggelser for å utnytte, synliggjøre og kommunisere ruinen som kulturminne. Hvert inngrep vil redusere ruinens autentisitet, og det vil gå på bekostning av en kvalitet som gir den stor verdi.

I verdianalysen behandles objektet hovedsakelig som ruin, men det har også andre kvaliteter som kulturminne. Det kommer frem og bør nevnes at Mjøskastellet, ruinens opprinnelse, har høy grad av sjeldenhet, nøkkel-, demonstrasjon- og referanseeffekt som rester av et profant steinbygg fra middelalderen. Murhåndverket med steinbruddene, konstruksjonsprinsippene og arkitekturen er også kvaliteter og informasjonskilder som kan vurderes som verneverdige. Dette er kvaliteter som kan gå tapt dersom vern og konservering av de nedprioriteres for autentisiteten omtalt i avsnittet over.

Mjøskastelletts verdianalyse

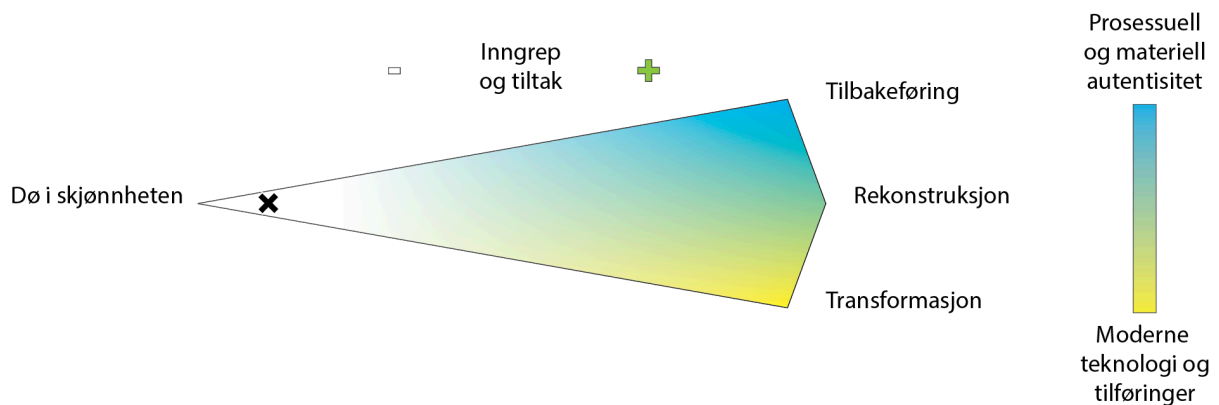

Foto Ole-Berge Olden

7 Diskusjon

I diskusjonskapittelet vil vern og bruk av kulturminnet med fremhevede vernekriterier knyttes opp mot presenterte prinsipper og mulige tilnærminger, med eksempler fra referanseruinene eller andre relevante forekomster. Diskusjonen vil ta utgangspunkt i å behandle tilnærminger og prinsippene hver for seg, og argumentere for muligheter, fordeler, ulemper og konsekvenser. Kapittel 6.1. har Mjøskastellet på Steinsholmen og dets forutsetninger som utgangspunkt. Kapittel 6.2. har i større grad de ulike, mulige tilnærmingene for vern og bruk som utgangspunkt og knytter det opp mot det valgte kulturminnet. Dette grepet er gjort for å unngå en ensidig angrepsvinkel for argumentasjonen.

Ruinen av Mjøskastellet kan i dag plasseres helt i den ene enden av ruinvernsspekteret. Dette er en skjør posisjon, hvor alle nye tiltak eller inngrep vil bevege kulturminnet langs spekteret.

Figur 35: Mjøskastellets plassering på ruinvernsspekteret

Det er ikke nødvendigvis ønskelig å beholde plasseringen, og et mulig utfall er at et inngrep i eller rundt kulturminnet vil fungere som en utløsende faktor for andre. En slik dominoeffekt av tiltak for vern og bruk, der et tiltak brukes i begrunnelsen for det neste, kan allerede være igangsatt av pågående prosjekt. I denne oppgavens diskusjon vil tilnærmingene og tiltakene i hovedsak holdes adskilt i diskusjonen, for å kunne argumentere for muligheter, fordeler og ulemper for hver enkelt.

7.1 Inngrep

7.1.1 Tilføringer

Under befaring av Steinsholmen uttalte Reinfjord følgende om tilføringer i kulturminnesammenheng: «*For å rettferdiggjøre tilføringer, må en pluss en bli mer enn to*»

«*1+1 > 2*» (Reinfjord K. , 2022)

En tilføring må medføre tilstrekkelig med nye kvaliteter, slik at kombinasjonen kulturminne pluss tilføring resulterer i at den totale verdien øker med mer enn tilføringen verdi isolert. Et godt eksempel på dette er Hamardomen, med domkirkeruinen og vernebygget. Vernebygget har i tillegg til sin funksjon som vernende bygg som beskytter ruinen fra ytre påvirkninger, gjenopprettet domkirkens sakrale funksjoner og skapt en arena for konserter og andre arrangementer. Det nå forskriftsfredete vernebygget viser hvordan moderne arkitektur kan fungere i et samspill med en middelalderruin, og er blitt en vellykket inntektskilde for museet. På samme tomt ligger museumsbygget Storhamarlåven, en transformert middelalderruin og låve iscenesatt av en internasjonal anerkjent arkitekts hovedverk. En kan om anleggene på Domkirkeodden argumentere for at Reinfjords utsagn «*1 + 1 > 2*» er overholdt. Samtidig det visuelle og opplevelsesautentisiteten betraktelig endret. Forfatterens subjektive opplevelse ved befaring er langt fra tidligere siterte Eriksens beskrivelse av «*fullkomment lykkelig middelalderhumør*» (Eriksen, 1994). En blir ei heller i *fullkomment lykkelig ruinhumør* i møte med ruinene ispedd fargede lyskastere, høyttalere og monitorer.

Figur 36: Lyskastere og monitorer i Hamardomen. Domkirkeodden 22.02.2022. Foto Ole-Berge Olden

Mye av Mjøskastellets kvaliteter og verdi blir vurdert til å ligge i den autentiske ruinens urørte og naturlige tilstand. Alle inngrep og tilføringer vil uten unntak forstyrre denne tilstanden. Samtidig vil kulturminnets verdier og kvalitet som informasjonskilde til murhåndverket, arkitekturen og historien forsvinne dersom det ikke gjøres tiltak, og med det en del av nøkkel-, demonstrasjon- og referanseeffekten. Aktuelle tilføringer eller inngrep med medfølgende nye kvaliteter må derfor veies opp mot det ruinen taper av autenticitet.

7.1.2 Vegetasjon og naturreservat

En faktor som taler for forsiktig tilnærming til inngrep i og rundt kulturminnet er områdets status som fredet naturreservat. Fredningens formål er å verne fossilførende bergarter med vegetasjon og dyreliv, og forbyr blant annet alle inngrep i grunnen, fast fjell eller løse steiner, fjerning av vegetasjon, oppføring av bygninger og etablering av nye veger. Bestemmelsene skal ikke være til hinder for vedlikehold av eksisterende veier og bygninger. Dersom det ikke strider mot fredningens formål kan forvaltningsmyndigheten gi unntak for vitenskapelige undersøkelser, arbeider av vesentlig samfunnsmessig betydning eller andre særlige tilfeller. (Forskrift om naturreservat, Ringsaker, 1988)

Fra samtaler med fylkesarkeolog i Innlandet fylkeskommune kommer det frem at det ikke har vært problematisk å få tillatelse til å fjerne vegetasjon. I forbindelse med pågående prosjekt på Mjøskastellet har Statsforvalteren innvilget en søknad om å drive årlig vegetasjonsskjøtsel i 20 år fremover, på og rundt Mjøskastellet. Skjøtselen innebærer mindre inngrep som fjerning av busker og nye skudd. Det er også innvilget en egen søknad for et større inngrep, der fire store furutrær som vokste inne i ruinen ble felt.

7.1.3 Synlighet

Mjøskastellets ruiner er per dags dato ikke synlig på avstand, hverken fra land eller fra Mjøsa. Sammen med holmens tilgjengelighet begrenser dette kulturminnets potensiale i stor grad. Økt synlighet vil kunne legge til rette for kommunisering og bruk av kulturminnet på en risikofri og trygg avstand, hele året. Fjerning av foranliggende vegetasjon og jordvoller etter Blix' utgravninger er inngrep som strider minimalt mot fredningen av naturreservatets formål, og kan kategoriseres som et særlig tilfelle i form av et vernetiltak. Ruinens silhuett ute på holmen vil kunne gi en visuell opplevelse og øke demonstrasjonseffekten.

Kulturminnet og ruinens autentisitet vil endres noe ved slike inngrep. Det vil være en form for tilbakeføring til utgravningstidspunkt, og murverk som både opprinnelig og i dagens situasjon ville er under bakkenivå vil bli eksponert, og muligens destabilisert. Som urørt ruin i et tilnærmet uforstyrret livsløp vil autentisiteten svekkes, men som urestaurert ruin utgravd og undersøkt for over 100 år siden vil autentisiteten styrkes. Dersom ruinens murverk synligjøres og stabiliseres uten inngripende restaureringsstiltak vil det sammen med Blix' estetisk vakre dokumentasjon fra undersøkelsene kunne fortelle en unik, verneverdig historie (Blix, 1987).

7.1.4 Tilgjengelighet

Mjøskastellets tilgjengelighet beskrives i dag best som et turmål for vårmånedene, mens Mjøsas vannstand er på sitt laveste. Holmen kan også nås med båt, eller over isen om vinteren. En bro fra holmen til fastlandet vil betraktelig bedret kulturminnets tilgjengelighet, og forlenget den mulige besøks sesongen. Dersom det opprinnelige festningsverket ute på holmen hadde tilgang via bro vil det kunne argumenteres for at det kan bygges en ny, og samtidig ivareta aspekter av kulturminnets autentisitet. Det hevdes i en skriftlig kilde at det har eksistert en brokonstruksjon mellom Steinsholmen og Steinsodden, med denne påstanden fremstår uklar, og kan settes i sammenheng med holmens naturlige adkomstmuligheter. Det er heller ikke omtalt fysiske spor etter en bro i senere undersøkelser. Steinryggen i nord er et skifer- og kalklag som danner en utilgjengelig, naturlig bro med sprekker og spisse steiner. Det samme kan sies om ryggen med grus og løse steinmasser som svinger mot land i sør. Trolig er det en av disse Nicolaysen sikter til i 1862, der han hevder følgende.

«Selve Holmen syntes at være forbunden med fastlandet ved en 200 alen lang stenbro, som kunne sees lidt under vandfladen, og til enkelte tider ved særdeles lav vandstand endog skulde kunne gaaes» (Nicolaysen, 1862, s. 85).

Diskusjon

Figur 37: Norsk Borgsenterets rekonstruksjon av hvordan Mjøskastellet på Steinsholmen kan ha sett ut, inkludert en brokonstruksjon. Hentet fra: <https://vestfoldmuseene.no/utforsk/kongelige-borganlegg-i-norge/> 11.05.2022

Før det ble bygget reguleringsdammer og sluser i Mjøsas utløp har gjennomsnittsvannstanden vært lavere. Ifølge Meyer og Mobergs rimelige antagelser kan forskjellen ha vært så stor som i overkant av 4,5 meter fra dagens gjennomsnitt. I middelalderen økte Mjøsas vannstand kun naturlig ved snøsmelting, nedbør og flom, og sank langsomt utover vinteren. Steinsholmen var derfor trolig landfast hele året, unntatt ved storflom. (Meyer & Moberg, 2021, ss. 73-74) Dette svekker bropåstanden ytterligere, og det er derfor rimelig å anta at det kun har blitt benyttet den naturlige adkomsten i tillegg til sjøveien via båt. Fra Gerhard Schønings beskrivelser i 1775 kommer det frem to steder på holmens vestsida det var mulig å trekke opp mindre skip. Det mest egnede stedet sør på holmen i tillegg til et rett ned for Kastelets hjørne lengst sørvest. (Schønning, 1942, ss. 18-21)

Dersom tilgjengeligheten skal bedres, ideelt sett universelt utformes og tilrettelegges for personer med begrenset fremkommelighet vil det kreve etablering av en ny sti/veg gjennom naturreservatet og en tilrettelagt trasé ute på holmen, i tillegg til en brokonstruksjon. Dette vil være omfattende, inngripende tiltak som endrer kulturminnets autentisitet og status som turmål med begrenset besøkssesong.

7.2 Mulige tilnærminger for vern og bruk

Mjøskastellet kan i sin nåværende tilstand som middelalderruin tydelig plasseres i den ene enden av i ruinvernsspekteret. Spørsmålet ligger i hvor det bør havne etter eventuelle tiltak. Det fremstår som nødvendig å gjøre tiltak, med de besøkendes sikkerhet som hovedårsak. Tunge steiner i fare for å rase ut, med naturlig etablerte stier på toppen av de tilgrodde murkronene og bratte skrenter rundt, utgjør en direkte fare for de som ønsker å se kulturminnet. Det er også helt nødvendig, med tydelig akselererende forvitring, å ta stilling til om det er ønskelig å la det naturlige forfallet fortsette, eventuelt å rekonstruere kastellet eller forsøke å fryse ruinen i dagens tilstand gjennom konservering og/eller restaurering.

Rekonstruksjon

Som et alternativ i motsatt ende av ruinens nåværende plassering på ruinvernsspekteret finner vi rekonstruksjon. Et tungtveiende argument mot en total rekonstruksjon er mangelen på opprinnelige bygningsdeler og dokumentasjon på konstruksjonens form. **En nøyaktig tilbakeføring** vil ikke være mulig for Mjøskastellet. Samtidig finnes det et eksempel på hvordan en rekonstruksjon kan gjøres uten dokumentasjon i den presenterte ruinreferansen Abbedens hus. Der har det blitt gjort en rekonstruksjon basert på beslektede konstruksjoner og kjente prosesser fra middelalderen med opprinnelig teknologi og materialer. Ny stein til et rekonstruert Mjøskastell kan hentes fra rasmassene og de kjente lokale steinbruddene, det kan brennes lokal kalk og lages mørtel på stedet for å rekonstruere og komplimentere ruinen med fokus på prosessuell og materiell autentisitet. På denne måten vil en oppnå et middelalder-idealistisk resultat som det kan argumenteres for at har en høy grad av materiell- prosessuell og visuell-/opplevelsesautentisitet. Det vil i tillegg kunne bidra til økt kunnskap om middelalderens håndverk og prosess. Et slik prosjekt vil, som Abbedens hus, være svært kostbart og omfattende. Det vil også bryte med dagens ruinkonserveringssyn og kommunisert kulturminnevernpolitikk, formulert av Riksantikvaren som *konserver ruinen som funnet*. Ruinen og kulturminnet vil dessuten miste sin sjeldne verdi som urestaurert og autentisk ruin, og prosjektet vil trolig møte stor motstand.

Et rekonstruert bygg vil komme til å kreve bærekraftig bruk som tilfredsstillende alle aspekter av begrepet, og nye spørsmål og problemstillinger om blant annet tilgjengelighet vil måtte håndteres. Holmen og eiendommen med sin nåværende infrastruktur egner seg ikke til drift av et bygg av denne typen, og eventuell tilrettelegging vil måtte kreve omfattende inngrep i

Diskusjon

naturreservatet. Kulturminnet har heller ikke, i motsetning til nevnte Abbedens hus, direkte tilknytning til andre anlegg med besøksvirksomhet eller annen lignende drift.

Et transformasjonsprosjekt, lignende Sola Ruinkirke eller Storhamarlåven vil av naturlig årsaker være uoppnåelig. Både ruinkirken og Storhamarlåven har, fra de opprinnelige middelalderbygningene ble revet, kontinuerlig blitt bygget på og transformert i flere omganger i henholdsvis som bolig/atrium og driftsbygning/låve. Mjøskastellets ruins svært begrensede utgangspunkt er et helt annet, med er så lite i omfang at eventuelle tilføringer vil være fullstendig dominerende, og dermed vil havne under kategorien rekonstruksjon, eventuelt fremstå som et vernebygg. Det er heller ingen tidligere restaureringsinngrep som kan vernes og konserveres ved å bygge de inn i et transformasjonsprosjekt.

*Figur 38: Storhamarlåven før Fehns prosjekt. Foto ukjent.
Hentet fra: <https://domkirkeodden.no/fra-uthus-til-museum> 11.05.2022*

Et vernebygg er en løsning med flere eksempler i regionen. Spesielt på Hedmarksmuseet på Domkirkeodden finnes eksempler i Lund og Slaattos vernebygg over domkirkeruinene, og flere varianter inkludert i Sverre Fehns transformerte Storhamarlåve. Dette er konstruksjoner som av mange omtales som velfungerende, og har tilført museet og kulturminnene kvaliteter. Samtidig møtte de i sin tid mye motstand, og har endret situasjonen fra utgangspunktet, der ruinene nå konkurrerer med moderne arkitektur. Settingen på Domkirkeodden er og en annen enn på Steinsholmen. Ruinene er inkludert i et museum med god tilgjengelighet, tilknyttet en middels stor Norsk by. Ruinene på Domkirkeodden er i tillegg utsatt for mange restaureringer og konserveringstiltak opp gjennom tiden, som for øvrig har utstillingsverdi i seg selv. Dette gjør

Diskusjon

at den helhetlige opplevelsesverdien ligger et helt annet sted enn hos den frittstående autentiske ruinen av Mjøskastellet.

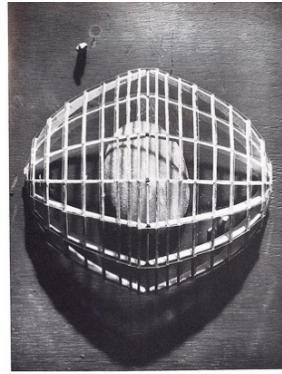
Det kan argumenteres for at et skjermende vernebygg som beskytter ruinen for vær og ytre påvirkninger er en god løsning. Et vernebygg vil kun beskytte, bremse forvitringen betraktelig og gjøre at det kreves minimalt med inngrep i selve ruinen. Med tydelig kontrastering i materialvalg og god arkitektur vil en kunne lage et velfungerende vernebygg som kan tilføre estetisk verdi og nye funksjoner, øke mangfoldigheten og gjøre at kulturminnet tiltrekker seg mer oppmerksomhet. Det vil være mulig å oppføre som et reversibelt tiltak uten direkte konflikter med ruinen, og med minimale inngrep på holmen.

Et vernebygg vil betydelig endre opplevelsen av ruinen. Det vil være et tiltak som verner om flere av kulturminnets kvaliteter, men går på bekostning av den urørte, naturpregede ruinens autentisitet. Før byggingen er det nødt til å gjøre undersøkelser om hvordan vernebygget må utformes for å yte nødvendig beskyttelse. En enkel takkonstruksjon vil ikke være nok dersom fukt og temperaturendringer gjør at forvitringen fortsetter. Et heldekkende klimaregulerende bygg som på Domkirkeodden vil kreve tekniske installasjoner, vedlikehold og få de samme problemstillingene til bærekraftig bruk og tilgjengelighet som for et rekonstruert bygg.

Inne på Steinsodden, kun et steinkast unna ruinene ligger et vernebygg over en stein med helleristninger fra steinalderen. Vernebygget er en enkel trekonstruksjon reist av Ringsaker historielag og Ringsaker sparebank i 1982, og senere utvidet i nordlig og sørlig retning i 2003 i regi av datidens Hedmark fylkeskommune. (Hedmark fylkeskommune, u.d.) Det enkle vernebygg stiller minimale krav til vedlikehold, drift og bruk, og er et eksempel på hvordan et beskjedent vernebygg ikke nødvendigvis endrer kulturminnets situasjon, sett bort ifra det visuelle. I Byggekunst 1 fra 1984 er det publisert et forslag til vernebygg over den samme steinen, tegnet av Sverre Fehn. Forslaget har takkonstruksjon i limtre tekket med glasstakstein. (Fehn, 1984, s. 29) Fehns forslag er tydelig mer komplisert, omfattende og trolig dyrere enn vernebygget som ble bygget. Det kommer ikke frem på hvilket initiativ forslaget ble tegnet, om det finnes flere forslag eller på hvilket grunnlag beslutningen ble tatt, men en kan spørre seg om hvor annerledes Ringsakerstenens situasjon ville vært i dag om hans forslag ble bygget. Fehns internasjonalt anerkjent navn ville uten tvil tiltrukket seg mer oppmerksomhet enn ett enkelt vernebygg bygget på lokale krefter.

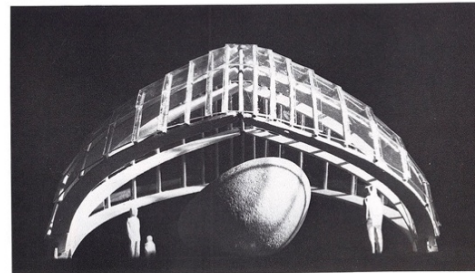
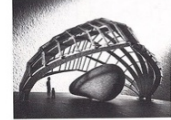
Figur 39: Vernebygg over Ringsakersteinen. Steinsodden
18.04.2022. Foto Ole-Berge Olden

RINGSAKERSTEINEN

Prosjekt 1978

På en odde like ved Ringsaker kirke ligger en stor stein. Steinen, som er utyrt rikt utsmykket med helleristninger, er i dag truet av forvitring, og det er derfor meningen å beskytte den med et tak. Takkonstruksjonen i linjene vil bestå av to vifter som settes i et nullpunkt. Taket sikkes med glassstakten. De to åpningene kan lukkes med presenning.

Figur 40: Fehns urealiserte forslag til vernebygg.
Byggekunst 1 (Fehn, 1984, s. 29) Hentet fra
<https://arkitektur-n.no/prosjekter/ringsakersteinen> 18.02.2022

Uten å sammenlikne helleristningssteinen og ruinene av Mjøskastellet som kulturminner, vitner vernebygget og prosessen rundt, sammen med andre eksempler fra Domkirkeodden og Sola ruinkirke, om en tid med en vilje til å bygge over og verne forvitrende kulturminner. Dette gjaldt selv om det betydelig endret opplevelsen og karakteren til kulturminnene, også på et noe utilgjengelig beitemarksområde i et naturreservat.

Konservering og restaurering

Dagens ruinforvaltning, basert på Riksantikvarens veileder og nylige/pågående prosjekter taler for å **konservere ruinene som funnet**. Eksempelvis har Ruinprosjektene ved tårnruinen i bispeborgen på Domkirkeodden en mer forsiktig tilnærming til konservering. Det tilstrebes å gjøre så lite inngrep og endringer som mulig, samtidig som ruinene skal gjøres trygg, attraktiv og tilgjengelig for besøkende. Et spørsmål som reiser seg med denne tilnærmingen er definering av funntidspunktet. Mjøskastellets ruin har vært kjent lenge. Blix' tegninger fra 1896 er detaljerte i ruinens størrelse og form, og funnene fra undersøkelsene kan trolig være mulig å oppdrive. Inntegningen av murlivet og steinene er dog skjematisk, og kan ikke brukes for en nøyaktig tilbakeføring. I tillegg har 100 år med uhindret forvitring krympet ruinens murverk betraktelig. Det skal finnes ti fotografier fra Fischers undersøkelser i 1928. Disse kan trolig

Diskusjon

benyttes med steiner fra rasmassene og området rundt til å restaurere ruinen. Det vil være mulig, men ekstremt utfordrende å gjennomføre en så omfattende gjenoppbygging av ruinen med tilfredsstillende grad av opprinnelighet og autentisitet. I tilstandsrapporten fra 2017 er murlivet godt dokumentert, beskrevet og tegnet opp og stein for stein. Hva med utrasingene som har skjedd etter tilstandsrapporten i 2017? Spørsmålene rundt funntidspunktene flyter sammen med problemstillingen rundt ønsket om å ikke fjerne konsekvensene av aldring, og krever eventuelt en dokumentert, etterprøvbar begrunnelse.

I prosjektets siste tiltaksplan anbefales det å restaurere ruinen ved å plukke partier delvis ned og **gjenoppmure med egenprodusert, ren kalkmørtel** for å stabilisere murverket som utført på tårnruinen i Bispegården på Domkirkeodden. En slik restaurering basert på originale materialer og håndverksteknikker ivaretar ifølge Reinfjord og Bjørnstad den materielle og prosessuelle autentisiteten i stor grad, og konserverer ruinen for kommende generasjoner. Det vil også gi større kunnskap om middelalderens steinbyggeri. (Reinfjord & Bjørnstad, 2020, s. 6) Anno museum, avdeling Domkirkeodden har gjennom sitt ruinprosjekt tilordnet seg erfaring innen analyse av originalmørtel, og kan produsere kalkmørtel tilsvarende den originale, hvor det benyttes råvarer fra de samme områdene som i middelalderen. (Reinfjord & Bakstad, 2020, s. 16) (Reinfjord & Bjørnstad, 2020, s. 5) Den foreslåtte restaureringen vil allikevel endre ruinens karakter. Det ytre murlivet, med åpne fuger og tilgrodde steiner, vil endres når steinen på ny legges i kalkmørtel. Restaureringen vil også kreve at den naturlig tilgrodde murkrona fjernes, og det vil måtte legges et toppdekke for å beskytte de restaurerte murvangene og murkjernen. Eksempelvis kan dette gjøres som på den tårnruinen i bispeborgen hvor det er lagt som en åpen brutt kistemur. Dette vil endre ruinens fremtoning, men samtidig fremheve murverket, som kan være en ønsket effekt. En annen mer skånsom løsning vil være å legge en grønn torvavslutning over det beskyttende toppdekket for å bedre etterligne dagens uttrykk. De restaurerte partiene vil være lesbare, og skille seg ut fra de urørte partiene med naturlig tilgrodd murkrona og åpne fuger, men vil konservere og sikre ruinen for besøkende og fremtiden.

I en konservering- og restaureringsvurdering av ruinen er det viktig å behandle kulturminnet individuelt. Innlandet fylkeskommune benytter seg i det pågående prosjektet av kompetanse fra Hedmarksmuseet avdeling Domkirkeodden, som nylig har gjennomført et ruinprosjekt på en lignende tårnruin i bispegården, presentert i Referanseruinene. Her restaureres ruinen og spekkes med egenprodusert kalkmørtel i kombinasjon med NHL kalkmørtel og nytt skift og toppdekke. Tårnruinen i bispegården er av lignende karakter som Mjøskastellet, men settingen og

Diskusjon

omgivelsene er en helt annen. Tårnruinen er inkludert i et museum, omgitt av komplekse, moderne arkitektur og transformasjonsprosjekter. Det vil være naturlig med en lavere terskel for å vurdere restaureringstiltak som sikrer ruinen og reduserer risiko for de besøkende, og gir den museumsvennlig utstillingsverdi. Dette bør ikke følge med, sammen med nyttig kompetanse innen kalkmørtel og konservering, inn i vurderingen av Mjøskastellets ruin.

Eneste inngrep til nå i det pågående prosjektet på Mjøskastellets ruiner har vært stabilisering med pinningstein og **tørr- gjenoppmuring** av utrast stein. Dersom steinene og murene behandles med forsiktighet, og ikke renses for alger, lav og mose, vil dette være reversible inngrep som til en høy grad ivaretar sporene av ruinens naturlige aldring. Steinene i ruinen hviler stødig på hverandre selv om mørtelen er vasket ut og smuldret bort, sett bort i fra noen nevnte unntak. (Meyer & Haugen, 2020, s. 10) Inngrepet ble gjort i mai 2020, og ved befaringstidspunkt i februar og april 2022 fremstår det utbedrede murverket som stødig og står godt. Denne observasjonen oppfordrer til videre utbedringer med samme fremgangsmåte, hvor det naturlige toppdekket blir forsøkt ivaretatt, eventuelt at det tilrettelegges for at det naturlig kan dannes et nytt. Dette vil forstyrre ruinens opprinnelighet og materielle autentisitet minimalt, og ivareta opplevelsesautentisiteten sammen med det visuelle inntrykket. Dersom murverket stabiliseres tørt, og ytre trykkpåvirkninger av stier, vegetasjonsvekst og jordmasser fjernes, vil ruinen kunne stå stabilt i seg selv.

Figur 41: Tørr gjenoppmuring, naturlig toppdekke fremstår bevart. Steinsholmen 18.04.2022. Foto Ole-Berge Olden

Dø i skjønnheten

Et siste åpenbart alternativ er å bevare ruinens posisjon helt i den ene enden av ruinvernsspekteret. Det vil innebære å avstå fullstendig fra å gjøre inngrep, restaureringer eller konserveringstiltak. Det er da ingen tvil om at ruinen vil fortsette å rase ut, gro igjen og gradvis forsvinne i naturen. De besøkendes sikkerhet vil bli en sentral problemstilling. Tunge ustabile steiner og bratte skrenter utgjør en direkte risiko, og det vil i utgangspunktet være i fylkeskommunens, kommunens og grunneiers interesse å unngå skader grunnet det usikrede kulturminnet. Det vil være aktuelt med advarende skilter som oppfordrer til å holde avstand, opptre forsiktig, og forbyr å klatre på ruinene. Dette vil allikevel ikke kunne eliminere risikoen i like stor grad som sikrende inngrep. Ruinen vil også bli mindre synlig med tiden, og informasjonskilden til konstruksjonen som en gang har stått der vil gå tapt. Samtidig er ruinens nåværende tilstand godt dokumentert, og blir bevart i bilder, illustrasjoner og rapporter fra pågående prosjekt. Å fullstendig avstå fra inngrep vil også ivareta naturreservatet, og minimere forstyrrelsen av gårdsdrift og beitedyr på tomten. Mjøskastrallets særegne tilstand og beliggenhet gir en unik mulighet til å la en kjent, relativt godt dokumentert middelalderruin forvitte uforstyrret, og fullføre sin skjebne som fullverdig autentisk ruin i alle livsstadier.

«Å bevare for evigheten er en illusjon. Det realistiske målet med bevaringstiltak er å forsinke videre nedbrytning. En bevissthet omkring dette bør være utgangspunktet for å vurdere grensen mellom tiltak som bør eller må gjøres for å bevare ruinene som historisk kilde, og tiltak som "ødelegger" for opplevelsen av ruinene som ruin. Det er en god regel bare å gjøre det som er nødvendig og tilstrekkelig for å ta vare på dem» (Riksantikvaren, 2003, s. 9).

8 Konklusjon

Konklusjonen i denne oppgaven er et forslag til en løsning for vern og bruk av kulturminnet og middelalderruinen etter Mjøskastellet på Steinsholmen. Forslaget er basert på verdianalysen og identifiserte mulighetene fra referanseruinene, veiledere, teori og ideologier. Foreslåtte tiltak og inngrep skal ivareta det atypiske og sjeldne kulturminnets autentisitet, og verne om ruinen som kilde til historisk informasjon med høy opprinnelighet best mulig. Samtidig skal forslaget bidra til å forløse ruinens urealiserte potensial som verneverdig kulturminne, og fremme nøkkel-, referanse og demonstrasjonseffekten uten unødvendig forstyrrelse av nåværende sjeldent høye og grad av autentisitet og opprinnelighet.

Figur 42: Illustrasjonsbilde av Steinsholmen. Ole-Berge Olden 2022

For å synliggjøre og kommunisere kulturminnets visuelle opplevelsesverdi fjernes akkumulert jord i Blix' utgravingssjakter, sammen med foranliggende jordvoller og vegetasjon langs ruinens nord, vest og østlige ytterside. Ruinen og dens lave silhuett vil bli synlig fra land i øst, og fra Mjøsa i nord og vest. Kulturminnet kan da oppleves på sikker avstand hele året. Tiltaket vil inkludere fjerning av naturlig dannede ramper og stier opp på ruinen, og avlaste medfølgende tykkbelastning og slitasje. Innenforliggende jordmasser bevares og tilpasses så det støtter opp nåværende murverk. Ruinen konserveres med skånsom tørrmuring, der bevaring av lav og algevekst sammen med naturlig dannet toppdekke etterstrebes. Utraste steinmasser etter tilstandsvurderingen i 2016 plasseres tilbake basert på dokumentasjonen i rapporten (Meyer & Haugen, 2020), og restaureres med tørrmuring, som gjort i vellykket istandsetting fra 2020 (Reinfjord K. , 2020 b). Dersom tilstrekkelig stabilitet i partier er uoppnåelig med

Konklusjon

beskrevet delvis opprensing og tørrmuring, gjøres en vurdering av kvalifisert murer om det skal benyttes kalkmørtel eller andre tiltak for ønsket resultat. Utrykket med åpne, utvaskede fuger er ønsket å bevare i størst mulig grad for å ivareta ruinens autentisitet. På landsiden av holmens naturlig adkomstmuligheter ved lavvann plasseres to skilt som informerer kort om Mjøskastellets autentisitet og historie, samt når Mjøsas vannstand tillater naturlig adkomst. Skiltene oppfordrer også til å opptre med forsiktighet, informerer om kulturminnets status som fredet, dets skjøre tilstand og medfølgende risiko.

Løsningen for Mjøskastellet på Steinsholmen er ikke direkte representativ for andre middelalderruiner eller andre kulturminner, men prosessen, verdianalysen og deler av argumentasjonen er overførbar til andre isolerte vurderinger for vern og bruk.

9 Videre arbeid

- I forbindelse med fjerning av masser må det gjøres arkeologiske undersøkelser i og rundt ruinen.

«Ved tiltak i ruinen må man være bevisst på at arealet inne i tårnet ikke ble fullstendig gravd ut i 1896 og følgelig må det regnes med intakte kulturlag og strukturer» (Meyer & Haugen, 2020, s. 25).

Det kan også være løsfunn i masser etter Blix' utgravningssjakter.

- Eventuell påvirkning i naturreservatet bør kartlegges.
- Murteknisk vurdering av kvalifisert murer og antikvar, samt eventuelle konstruksjon- og statiske beregninger.
- Det bør gjøres en helhetlig vurdering av området kulturmiljø og kulturlandskap, som har tett med forekomster fra et stort spekter av tid. Det finnes gode argumenter for at det bør tilrettelegges og kommuniseres gjennom for eksempel et besøksenter eller lignende. Noen andre forekomster:
 - Helleristninger i Ringsakersteinen
 - Spor etter bosetninger og levninger fra stein- bronse- og jernalderen.
 - Gravhauger
 - Ringsaker kirke
 - Bygdeborgen fra folkevandringstiden
 - Tolvsteinsringen

Videre arbeid

10 Litteratur

Bibliografi

- Porðarson, S. (1979). *Soga om Hákon Hákonsson ; Soga om Magnus Lagabøte*. Oslo: Samlaget.
- Aalen, K. (2014, Oktober 29). Hvorfor ble Abbedens hus restaurert, spør Torkelsen. *Stavanger Aftenblad*, s. 25.
- Amundsen, T. (2021). *Forprosjekt Mjøskastellet (ID 91719) – konservering, sikring, dokumentasjon og skilting 2022*. Hamar: Innlandet fylkeskommune.
- Balto, J., & Dammann, Å. (2004). *Årbok 2004*. Oslo: Fortidsminneforeningen.
- Blix, P. (1987). *Undersøgelser paa Valdisholm i Glommen i Eidsberg og paa Stensholmen i Mjøsen*. Kristiania: Morten Johannesen bogtrykkeri.
- Christensen, A. L. (2011). *Kunsten å bevare*. Oslo: Pax Forlag.
- Christie, H., Lange, B. C., Sinding-Larsen, E., & Riksantikvaren. (1960). *Til felts mot forfall: bevaringen av vår stenarkitektur fra middelalderen*. Cappelen.
- Diplomatarium Norvegicum bind I-XXIII. (1234, Oktober 5). *Efter Marinis Afskr. af Orig.-Regest. i Vatikanets Arkiv. (Greg. IX. an. VIII. ep. 264)*. Perugia.
- Ekroll, Ø. (1997). *Med kleber og kalk*. Samlaget.
- Eriksen, T. B. (1994). *Kan fortiden bevares?* Oslo: Forum for Friluftsmuseer.
- Fehn, S. (1984). Ringsakerstenen. *Byggekunst 1*, s. 9.
- Fehn, S. (1992). Hedmarksmuseet på Domkirkeodden. *Byggekunst 2*, ss. 86-99.
- Fischer, G. (1928). *Mjøskastellet. Undersøkelse 25. juni 1928*. Hamar: Upublisert rapport, Domkirkeoddens arkiv.
- Fischer, G. (1951). *Norske kongeborger 1*. Gyldendal.
- Forskrift om naturreservat, Ringsaker. (1988, Januar 15). *Forskrift om fredning for Steinsodden naturreservat, Ringsaker kommune, Hedmark*. Miljøverndepartementet.
- Gunnarsjaa, A. (2022, Mars 16). *autentisitet - byggeteknikk*. Hentet fra Store norske leksikon: https://snl.no/autentisitet_-_byggeteknikk
- Hamar domkirke*. (2022, februar 24). Hentet fra Store norske leksikon: https://snl.no/Hamar_domkirke
- Hamardomen og Bispeborgen*. (2022, Februar 24). Hentet fra Domkirkeodden.no: <https://domkirkeodden.no/hamardomen-og-bispeborgen>
- Hedmark fylkeskommune. (u.d.). *Helleristningene på Stein*. Hentet fra Informasjonsskilt.
- Hegel, G. W. (1991). *The philosophy of history*. New York.
- Holme, J. (2020). *Kulturminnevern*. Riksantikvaren/Økokrim.
- Holmqvist, E., & Hamududu, B. (2022). *Flomberegning for Mjøsa/Vorma (002.Z)*. Oslo: Norges vassdrags- og energidirektorat.
- Hopland, M. (2021). STAD. *AAR4600 - Selvprogrammert prosjektemne*. Trondheim: NTNU.
- ICOMOS. (1964). *International Charter for the Conservation and Restoration of Monuments and Sites (The Venice Charter 1964)*. Hentet fra https://www.icomos.org/charters/venice_e.pdf
- Imsen, S. (2000). *Hirdloven til Norges konge og hans håndgangne menn*. Oslo: Riksarkivet.
- Kavli, G. (1987). *Norges festninger*. Universitetsforlaget.
- Klævahaugen, I. (2021, Mai 8). Ønsker tiltak på populært turmål for å bevare kulturminne: - Må ta vare på historien. *Ringsaker blad*, s. 11.
- Kulturminnefondet. (2022, Mars 10). *Om oss*. Hentet fra Kulturminnefondet.no: <https://kulturminnefondet.no/om-oss/>
- Kulturminneloven. (1978). *Lov om kulturminner (LOV-1978-06-09-50)*. Hentet fra <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1978-06-09-50>

Litteratur

- Langdalen, E. (1974). Naturvern og Kulturvern Som Ledd i Oversiktsplanleggingen. *Norsk Geografisk Tidsskrift*, ss. 1-17.
- Larsen, K. E. (2004). ... hele deres rikdom av autentisitet. *Foreningen til norske fortidsminnesmerkers bevaring*, ss. 15-25.
- Lidén, H.-E. (1984). Ruiner som kulturminner. *Fortidsminneforeningens årbok*, ss. 11-23.
- Mehlum, S. (1999). *Autentisitetetskriteriet og Kaupanger stavkirke*. Oslo: Universitetet i Oslo.
- Meyer, R., & Haugen, A. (2020). *Tilstandsvurderinger av borgruiner: Mjøskastellet og Valdisholm*. NIKU, Norsk institutt for kulturminneforskning.
- Meyer, R., & Moberg, H. (2021). Det profane bygningsmiljøet ved Ringsaker kirke og Hamar bispedømme: prestegård, borganlegg og kannikenes residenser. I K. Hauglid, M. Stige, & R. M. Bø, *Ringsaker kirke* (ss. 61-87). Oslo: Novus forlag.
- Meyer, R., Gustavsen, L., & Risbøl, O. (2014). *FORPROSJEKT: DOKUMENTASJON, STATUS OG MULIGHETER FOR MJØSKASTELLET OG VALDISHOLM*. NIKU.
- Miljødirektoratet. (2022, April 5). *Steinsodden naturreservat*. Hentet fra Naturbase faktaark: <http://faktaark.naturbase.no/?id=VV00001162>
- Myklebust, D. (2002, April 25). Kulturminnevernets begrunnelse – en pest eller rett og slett bare en plage? *Verneideologi NIKU-seminar*, ss. 7-18.
- Nicolaysen, N. (1862). *Norske fornlevninger*. Kristiania: Foreningen til Norske fortidsminnesmerkes bevaring.
- NIKU. (2022, Mars 10). *Om NIKU*. Hentet fra niku.no: <https://www.niku.no/om-oss/>
- Oseberg, F. P. (2008). *Der historien er bygd inne*. Oslo: Universitetet i Oslo.
- Pedersen, R. (2008, oktober 2). Ruiner og autentisitet. *Riksantikvarens Nordisk ruinseminar*, ss. 23-29.
- Regjeringen. (2022, Mars 10). *Kulturmiljøavdelingen*. Hentet fra Regjeringen.no: <https://www.regjeringen.no/no/dep/kld/organisasjon/avdelinger/k/id1207/>
- Reinfjord, K. (2018). To tårn tett i tett. *VIKING, Norsk Arkeologisk Årbok*, ss. 149-170.
- Reinfjord, K. (2020 a). Håkon Håkonssons Mjøskastell. *Primitive tider*, ss. 173-179.
- Reinfjord, K. (2020 b). *Rapport for istandsetting av mur i borgruin Mjøskastellet i Ringsaker*. Anno Domkirkeodden, Innlandet fylkeskommune.
- Reinfjord, K. (2022, Februar 22). Samtale under befarung. (O.-B. Olden, Intervjuer)
- Reinfjord, K., & Bakstad, A. K. (2019). *Rapport Ruinprosjektet*. Anno Museum, avdeling Domkirkeodden.
- Reinfjord, K., & Bakstad, A. K. (2020). *Rapport Ruinprosjektet*. Anno Museum, avdeling Domkirkeodden.
- Reinfjord, K., & Bjørnstad, E. (2020). *Tiltaksplan for istandsetting av mur i borgruin Mjøskastellet i Ringsaker*. Anno Domkirkeodden, Innlandet fylkeskommune.
- Riksantikvaren. (2003). *Håndbok i Konservering av Ruiner fra Middelalderen*. Oslo: Riksantikvaren.
- Riksantikvaren. (2016). *Ruinkonservering - Håndbok for murere*. Riksantikvaren.
- Riksantikvaren. (2022 a, Februar 15). *Fredet - vernet - verneverdig*. Hentet fra Riksantikvaren.no: <https://www.riksantikvaren.no/les-om/fredet-vernet-verneverdig/>
- Riksantikvaren. (2022 b, Februar 20). *Veileder om konservering av middelalderruiner*. Hentet fra Riksantikvaren.no: <https://www.riksantikvaren.no/veileder/middelalderruiner/>
- Riksantikvaren. (2022 c, Februar 21). *Ruinar*. Hentet fra Riksantikvaren.no: <https://www.riksantikvaren.no/arbeidsomrader/ruinar/>
- Riksantikvaren. (2022 d, Mars 10). *Organisasjonen*. Hentet fra Riksantikvaren.no: <https://www.riksantikvaren.no/organisasjonen/>
- Riksantikvaren. (2022 e, Mars 10). *Om kulturminneforvaltningen*. Hentet fra Riksantikvaren.no: <https://www.riksantikvaren.no/om-kulturminneforvaltningen/#KF2020>

Litteratur

- Riksantikvaren. (2022 f, Mars 10). *Hva, hvorfor og hvordan. En innføring i kulturminneplaner i kommunen*. Hentet fra Riksantikvaren.no: <https://www.riksantikvaren.no/veileder/hva-hvorfor-og-hvordan-en-innforing-i-kulturminneplaner-i-kommunen/>
- Riksantikvaren. (2022 g, April 20). *Slik pusser du med kalkmørtel*. Hentet fra BYGG OG BEVAR: <https://www.byggogbevar.no/pusse-opp/mur/artikler/slik-pusser-du-med-kalkmoertel>
- Riksantikvaren. (2022 h, Februar 24). *Vernebygget, Hamar, Annen bygningslokalitet*. Hentet fra Kulturminnesøk: <https://www.kulturminnesok.no/kart/?q=hamar%20domkirke&am-county=&lokenk=location&am-lok=&am-lokdating=&am-lokconservation=&am-enk=&am-enkdating=&am-enkconservation=&bm-county=&cp=1&bounds=60.79290061621695,11.0380357503891,60.7911781474175,11.03857219219>
- Ringsaker kommune. (2017, Mai 2). Kommuneplan for kulturminner og kulturmiljø. *Planforslag til offentlig ettersyn*. Ringsaker kommune.
- Rosborn, S. (1991). *Bygningsarkeologiske undersøkelser*. Jaren: Steinhusets venner.
- Ruskin, J. (1849). *Seven Lamps of Architecture*. Boston: Dana Estes & Company.
- Schønning, G. (1942). *Reise gjennom Hedemarken 1775*. Hamar: Historielaget.
- Schjelderup og Gram. (2022, Mars 21). *ABBEDENS HUS, UTSTEIN KLOSTER*. Hentet fra arkitektkontoret schjelderup og gram: <https://www.sgram.no/prosjekt/abbedens-hus-utstein-kloster>
- Sæther, T. (1995). *Hamar i middelalderen*. Hedmarksmuseet og Domkirkeodden.
- Sola kulturhus. (2022, Mars 21). *Sola Ruinkyrkje*. Hentet fra Sola kulturhus: <https://www.solakulturhus.no/sola-ruinkyrkje/>
- Spurr, D. (2012). *Architecture and Modern Litterature*. University of Michigan.
- Stange kommune. (2022, Mars 17). *Vannstanden i Mjøsa er normal*. Hentet fra Stange kommune: <https://www.stange.kommune.no/article49618-7343.html>
- Storemyr, P., & Meyer, R. (2016). *MJØSKASTELLET OG VALDISHOLM: VURDERING AV STEIN OG STEINBRUDD*. NIKU.
- Svendsen, R. (1902). *Fortidsmindemerker i Ringsaker paa Hedemarken*. Kristiania: i kommission hos Aschehoug.
- Wiese, L. G. (2008, Oktober 2). Ruiner og venrebygg som formidlingsobjekter - sammendrag. *Nordisk ruinseminar*, ss. 6-7.

Litteratur

11 Vedlegg

Vedlegg 1 – Arkivstudie

Alle illustrasjoner er hentet fra henvist kilde. All kursiv er direkte sitat.

Historiske kilder

Type	År	Oppsummering (<i>all tekst i kursiv er direkte sitat</i>)
Saga om Håkon Håkonsson	1217-1263	Kastellet omtales som Kong Håkons byggverk i kapittel 333, « <i>Han let gjere ei steinborg i Mjøsa på holmen ved Ringsaker, og hus i henne</i> » (Dorðarson, 1979, s. 344)
Pavebrev	1234	Pave Gregorius den niende skrev 5.(/6.) oktober et brev fra Perugia til kong Håkon, og ber kongen gjøre sin urett mot Hamarbiskopen godt igjen. Det er beskrevet at kongen har bygget en befestning (castrum) på grunn som lenge har tilhørt kirken, mot hamarbiskopens vilje. Brevet vitner om strid mellom Kong Håkon og Biskop Pål om bl.a. eiendomsretten på Steinsholmen og Helgøya. (Svendsen, 1902, s. 47) (Diplomatarium Norvegicum bind I-XXIII, 1234)
Magnus Lagabøtes Hirdskrå	1263-1280	Kastellet ble etter 1270 tatt i bruk som statsfengsel, hvor behandling av drapsmenn og fengselsstraff omtales. Del 31 tar for seg avstraffelse av kriminelle: « <i>Men utover fra Drammensfjorden og fra Telemark og helt vest til Rygjarbit, til Tønsberg, og fra Opplandene unntatt Romeriket</i> »(Imsen, 2000, s. 137)

Nyere tid (-1814)

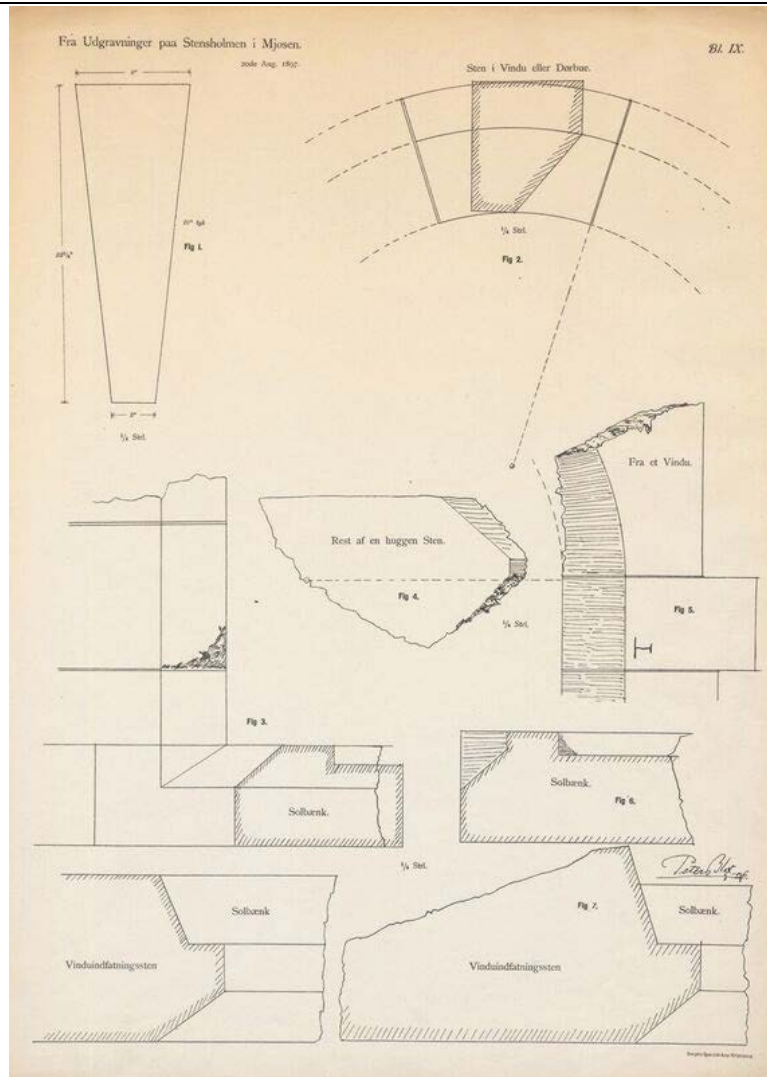
Type	År	Oppsummering (<i>all tekst i kursiv er direkte sitat</i>)
Gerhard Schøning	1775	<i>Reise gjennom Hedemarken</i> (Schøning, 1942, ss. 18-20) Schøning beskriver sin befarings på Steinsholmen. Han tar for seg holmens form, topografi, adkomst, beskriver ruinen og dens størrelse i tillegg til å drøfte mulige historiske hendelser og trefninger <i>Bæfestningen</i> kan spilt en rolle i. Schøning skriver om holmens bergarter, og to grøfter han mener må ha vært <i>dannede ved Menneske-Haand</i> , trolig som steinbrudd til kastellet. Han beskriver og et synlig stein og murverk på tvers av holmen syd for kastellet. I motsetning til andre som har skrevet om Mjøskastellet mener Schøning at kastellet skal ha vært <i>uden paa besatte med polerede Pillarer, men nu er altsammen nedbrudt samt bortslept</i> .
Nicolay Nicolaysen	1862	<i>Norske fornlevninger</i> (Nicolaysen, 1862, ss. 83-85) Nicolaysen gjengir for det meste Schøning, men supplerer med et avvikende utsagn om holmens adkomst: <i>Selve Holmen syntes at være forbunden med fastlandet ved en 200 alen lang stenbro, som kunne sees lidt under vandfladen, og til enkelte tider ved særdeles lav vandstand endog skulde kunne gaaes.</i> (Nicolaysen, 1862, s. 85) Nicolaysen antok at bygget fortsatt stod på begynnelsen av 1500-tallet, men samtidig at den bemerker at den sannsynlig ble revet tidlig for å benyttes som steinbrudd for utvidelser av Ringsaker kirke.

Vedlegg

Moderne tid (1814-)

Type	År	Oppsummering (<i>all tekst i kursiv er direkte sitat</i>)
Peter Andreas Blix	1887	<p><i>Undersøgelser paa Valdinsholm i Glommen i Edsberg og paa Stensholmen i Mjøsen</i> (Blix, 1987)</p> <p>Arkitekten Blix foretok utgravninger, undersøkelser og dokumentasjon på Steinsholmen. Nord på holmen ble det avdekket rester av en større murbygning Blix mente hadde vært en <i>Donjon eller lignende Bygning</i>, med kvadratisk form. Ruinen er beskrevet som delvis dekket av kalkgrus og steinmasser fra bygningen. Under Blix' utgravninger ble det funnet større mengder kull og aske, noe som vitnet om at kastellet på et tidspunkt har stått i brann. Det ble ikke funnet kjellergulv, men Blix konkluderte med at <i>Donjonen</i> har hatt kjeller innenfor murene, og kjellervinduer blir identifisert i sør- og østmuren. Berggrunnen ble truffet 1-2 fod (ca. 0,3-0,6m) under nevnte østre kjellervindu. Murverket som er beskrevet bestod av tuktet kalkstein, med finere tilhugget stein i vindusfatninger og hjørner. Det er også funnet noe teglstein <i>af den store Sort</i>, men Blix mente bygget har vært oppført i naturstein. Det ble ikke funnet noe skifer eller takstein. Blix antok derfor at <i>Bygningen har været tækket med Flis</i>. Det blir også funnet et fundament på utsiden av sørveggen Blix mente var til en trapp. Adkomst til holmen har vært <i>pr. Baad</i>, det vil si med båt med landstigning ved holmens nordøstre side. (Blix, 1987)</p>
		 <p>Blix' tolkning av hvordan <i>Donjonen</i> på Steinsholmen kan ha sett ut.</p>

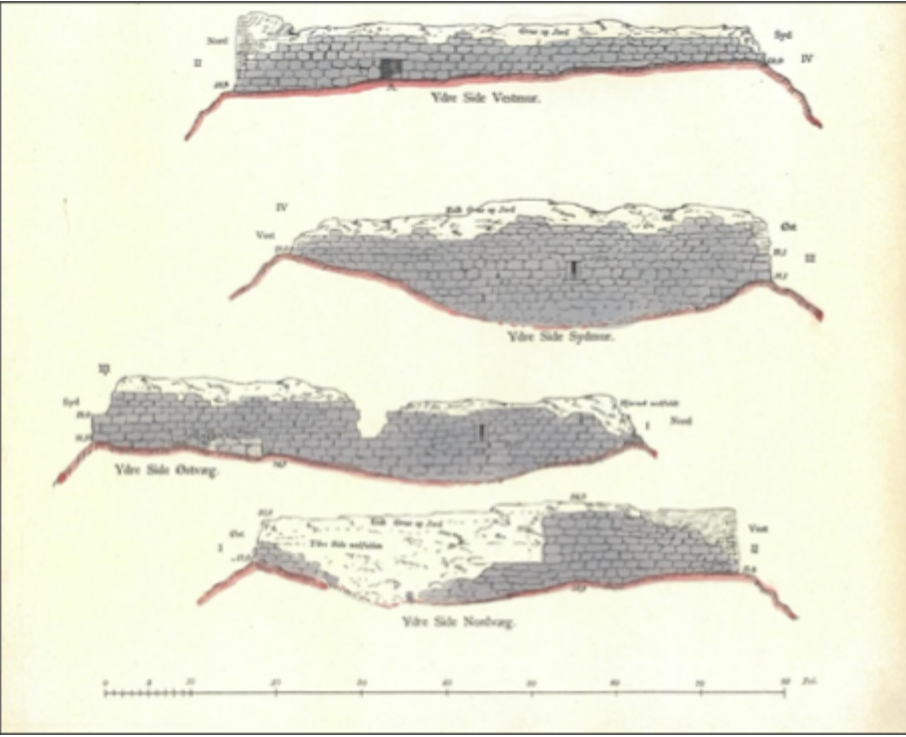
Vedlegg

Rekonstruksjonstegninger av vindusnisjer i øvre etasjer basert på funn av omramning- og sålestein.

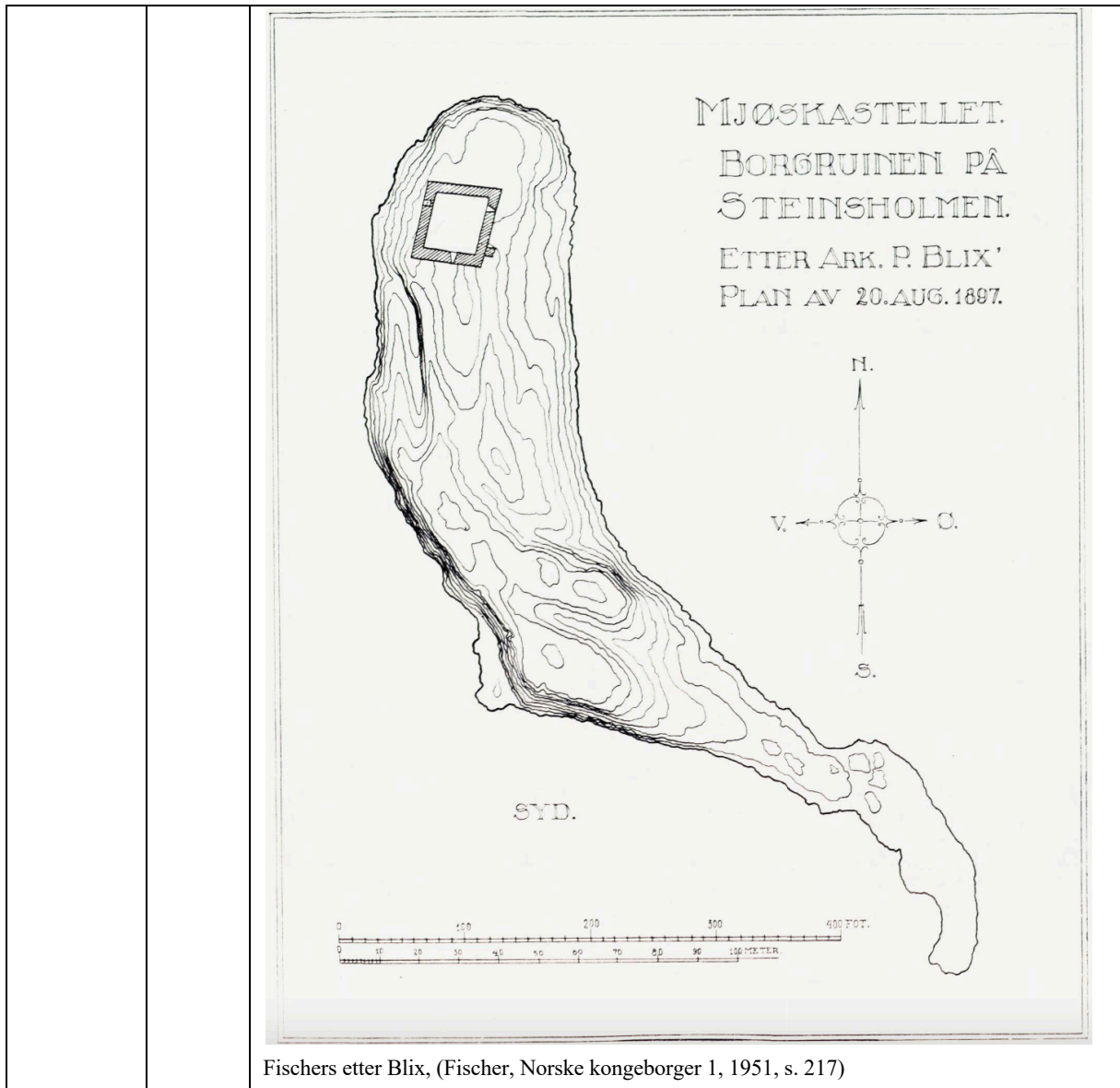
Vedlegg

		<p>Plantegning av Steinsholmen med høydekurver, ruinen markert i rødt. Legg merke til avmerkede m, en laftet bygning fra nyere tid, og p, en <i>Vold af Sten og Kalk</i>, trolig den samme som Schøning omtalte.</p>
		 <p>Dokumentasjonstegning av ruinens ytre murliv. Blix gjengir generelt murpreg og har ikke tegnet hver enkelt stein med respektive former.</p>
<p>Pastor Reinert Svendsen</p>	<p>1902</p>	<p><i>Frtidsminde-merker i Ringsaker paa Hedemarken.</i> (Svendsen, 1902, ss. 45-50) Pastor Svendsen omtalte Mjøskastellet som et <i>yndet Udflugtssted for Turister og Egenes Folk, naar man kan skaffe Baade tilveie</i>. Svendsen gjengir fra Schøning, Nicolaysen og Blix. Spesielt Nicolaysens uttalelser ses på med et kritisk blikk, og påstandene om en steinbro og gjenbruk av natursteinen i utvidelser av kirken blir avvist, og omtalt som utsagn uten grunnlag å støtte seg på. Ifølge Pastoren er kirken bygget ut før kastelets forfall. I Svendsens beskrivelser av kastelets form blir det også sådd tvil rundt Blix utsagn om et høyt spisst tak. Svendsen støttet Schønings teori om lokale steinbrudd i grøfter rett sør for ruinen på holmen, samt at det er bygget av kong Håkon Håkonsson.</p>

Vedlegg

		 <p><i>Ruiner af Mjøskastellet, Vestsiden. En kan tydelig se Blix' tidligere utgravninger.</i> Foto hentet fra Reinert Svendsens <i>Fortidsmindesmerker i Ringsaker paa Hedemarken, 1902</i> (Svendsen, 1902, s. 46)</p>
<p>Gerhard Fischer</p>	<p>1928</p>	<p>Mjøskastellet. Undersøkelse 25. juni 1928, upublisert verk fra Domkirkeoddens arkiv, Hamar. (Fischer, 1928)</p> <p>Fischer støtter tidligere teorier om at det er Håkon Håkonssons Mjøskastell en finner ruinene etter på steinsholmen. Han spekulerer videre ved å sette kastellet i sammenheng med en større samlet befestningsplan, og beskriver kastellets strategiske plassering i Mjøsa. Han understreker at tårnets ruin er plassert lengst nord på holmen, og ikke på høyeste punkt, noe som kan vitne om viktigheten av kontroll på trafikken <i>fra det nordenfjeldske nedver Oplandene til Viken.</i></p> <p>Fischer besøkte holmen, og beskrev den som gjengrodd og tildekket av rasmasser. Det ble også funnet spor av kalkpuss på murverket, og de tidligere av Blix omtalte tilhugde steinene <i>nogen henslengt ved restene av det nye trehus.</i> Dette trehuset, eller rettere sagt de <i>skjemmende rester av det falleferdige trehus</i> bør fjernes. Fischer avslutter med følgende. <i>Når mursidene engang blir blottet i sin fulde höide og vegetasjonen på nordsiden av holmen delvis fjernes, vil virkningen av ruinen bli meget statelig. De få monumenter, vi har bevart fra den tid, trenger vi vel til å dra frem av glemselen.</i> Det skal også være tatt ti fotografier, men disse er ikke funnet av forfatteren.</p>

Vedlegg

Fischers etter Blix, (Fischer, Norske kongeborger 1, 1951, s. 217)

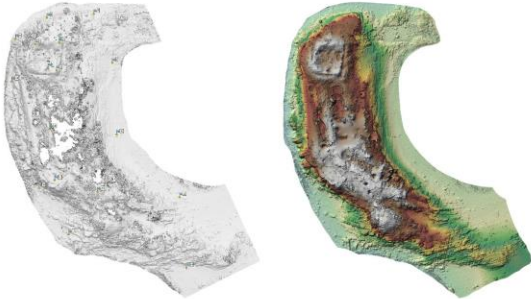
Vedlegg

Etter år 2000

Type	År	Oppsummering (<i>all tekst i kursiv er direkte sitat</i>)
Ringsaker Kultur- minneplan	2017	Mjøskastellet nevnes i kommunens kulturminneplan. (Ringsaker kommune, 2017) <i>I kapittel 5 gis en innføring i den juridiske forankringen av planen og hva slags virkning dette har for de registrerte kulturminnene og kulturmiljøene. Bestemmelsene og retningslinjene er juridisk bindende og gjelder for perioden 2014-2025.</i> Mjøskastellet nevnes i kulturmiljøet <i>Krig og militærvesen</i> . I arealplaner eller tiltak som kan berøre det nevnte kulturmiljøet skal det tas kontakt med kulturminnemyndigheten.

Type	År	Oppsummering (<i>all tekst i kursiv er direkte sitat</i>)
Riksantikvarens Ruinprosjekt	2005	<i>Oppstart sikring og skjøtsel</i> <i>Revidert budsjett: 30.000</i> <i>Påløpt totalt: 30.000</i> Ruinkalender?
	2006	-
	2007	-
	2008	-
	2009	<i>Tilskudd: 23.000 + egeninnsats fra eier, fylkeskommunen og Hedmarksmuseet</i> <i>Det er foretatt vegetasjonsskjøtsel og befaringer for å vurdere murens tilstand. Nytt skilt planlegges 2010</i>
	2010	-
	2011	-
	2012	-
	2013	-
	2014	<i>Satt i gang sikring gjennom dokumentasjon. Det er gjort forundersøkelser som siden vil danne grunnlag for videre dokumentasjon med en kombinasjon av flyskanning, georadar og tradisjonell arkeologi.</i>
	2015	<i>Rapport fra forprosjekt klar.</i>
	2016	<i>Feltarkeologiske undersøkelser samt undersøkelser av mulige steinbrudd. Igangsatte forberedelser til droneskanning.</i>
	2017	<i>Noen av de største trærne inne i ruinen er fjernet. Arbeidet er utført av Bjertnes Trefelling AS i samarbeid med Hedmark fylkeskommune.</i>
2018	<i>Flyskanning. Dette delprosjektet har som mål å sikre ruinene uten fysiske inngrep. Dels fordi de er minimalt konservert fra før og fordi de ligger utilgjengelig til på holmer i hhv. Mjøsa og Glomma. Planlagte undersøkelser utsatt grunnet flom og vanskelige isforhold. Det ble dermed kun gjort mindre rapporterings- og forberedelsesarbeid. Arbeidet utføres av NTNU og NIKU.</i>	

Vedlegg

	2019	<i>I 2019 (som i 2018) ble planlagte undersøkelser utsatt. Det ble dermed kun gjort mindre rapporterings- og forberedelsesarbeid.</i>
	2020	<p><i>Dette prosjektet har gått over lang tid grunnet vanskelige 'vær- og føreforhold'. Begge anleggene ligger på holmer med strøm, flom og isgang som begrensende faktorer. Men endelig er kartlegging av anleggene med nærområder dokumentert gjennom skanning fra drone, arkeologiske undersøkelser og kartlegging av geologien gjennomført. Arbeidet er utført av NTNU, NIKU og Per Storemyr Archaeology & Conservation.</i></p> <div data-bbox="576 504 1109 801"></div> <p data-bbox="627 808 767 857">Tett punkttsky med oversikt over referansepunkter for georeferering av modell</p> <p data-bbox="919 819 1059 853">Digital terrengmodell med skyggerelief og høydeplot</p>

Vedlegg

Nylige rapporter

Type	År	Oppsummering (<i>all tekst i kursiv er direkte sitat</i>)
NIKU OPPDRAGSRAPPORT 100/2014	2014	<p>(Meyer, Gustavsen, & Risbøl, 2014)</p> <p>Forprosjekt: dokumentasjon, status og muligheter for Mjøskastellet og Valdisholm. Ringsaker kommune, Hedmark fylke. Eidsberg kommune, Østfold fylke.</p> <p><i>Mjøskastellet og Valdisholm er to ruinlokaliteter etter borganlegg på holmer henholdsvis i Mjøsa og Glomma. Borgene ble reist på 1200- tallet og omtales i middelalderlige kilder blant annet som forsvarsanlegg og fengsler. Utgravninger ble utført på begge lokalitetene av Peter Blix i 1896 men lite er gjort av undersøkelser siden den gang. Denne rapporten er resultatet av et forprosjekt som har samlet sammen opplysninger fra arkivmateriale, skriftlige kilder samt observasjoner gjort under befaringer i april 2014. Forprosjektet har også gjort vurderinger av historiske kart, foto og eksisterende datasett fra tidligere flyskanninger. Med dette som grunnlag beskriver rapporten hvordan et eventuelt hovedprosjekt kan gjennomføres for best mulig dokumentasjon av ruinene, holmene samt landskapskonteksten som de inngår i med etterfølgende analyser.</i></p> <p>Laserskanning fra luften anbefales, men mye trær og vegetasjon kan være problematisk for selve skanningen.</p> <p><i>En ny høyoppløselig skanning fra fly eller helikopter vil kunne gi grunnlag for en detaljert høydemodell.</i></p> <p><i>Det spekuleres i om denne dalgangen er naturlig eller resultatet av at det var her steinen ble brutt til å bygge kastellet. En volumberegning av dalgangen sett opp mot behovet for stein til bygging av kastellet vil muligens kunne bringe oss nærmere et svar på dette. I tillegg bør det foretas en vurdering av dalgangen av steinbruddekspert Per Storemyr. Den korte vollen lengst sør i dalsøkket er omtalt av Blix, men aldri blitt gransket. Vi anbefaler at det gjøres en mindre arkeologisk inngrep i vollen med den hensikt å avklare dens oppbygging, funksjon og datering.</i></p> <p><i>I et hovedprosjekt gjøres det forsøk på å oppnå bedre kunnskap om Mjøskastellets geografiske og topografiske plassering. I dette arbeid vil det også være viktig å få oversikt over den landskapsmessige betydningen av at Mjøsa har vært gjenstand for vassdragsreguleringer flere ganger siden midten av 1800-tallet. Dette har betydning for hvordan landskapet fremstår i dag og hvordan de topografiske forholdene var på tiden da kastellet ble oppført.</i></p>
NIKU Oppdragsrapport 81	2016	<p>MJØSKASTELLET OG VALDISHOLM: VURDERING AV STEIN OG STEINBRUDD (Storemyr & Meyer, 2016)</p> <p>Per Storemyr og Regin Meyer formulerer hypoteser om at i tillegg til samling av løse stein i omgivelsene, så kan det se ut til at steinbryting i fast fjell ble utført på Steinsholmen, i første rekke av orthocerkalk i søkket rett sør for</p>

Vedlegg

		<p>kastellet, men også i Vardalsandstein/Ringsakerkvartsett på stranda ca. 400 m nord for ruinen.</p> <p><i>Men: Det kreves finkjemming av de aktuelle områdene, dessuten fjerning av mose og enkel sjaktning for å kunne bekrefte eller avkrefte hypotesene.</i></p> <p>Det nevnes også at dersom det stemmer at Mjøskastellet har hatt finhogget stein (henvises til Blix), så kan den ha vært hentet fra regulære brudd og fraktet langt til byggeplass.</p>
<p>NIKU OPPDRAGSRAPPORT 47</p>	2017	<p><i>Tilstandsvurdering av borgruiner: Mjøskastellet og valdisholm Mjøskastellet på Steinsholmen. (Meyer & Haugen, 2020)</i></p> <p><i>I april 2016 ble det gjennomført tilstandsvurderinger av ruinene på Steinsholmen i Ringsaker (også kalt Mjøskastellet) samt Valdisholm i Eidsberg kommune. I begge tilfeller dreier det seg om murlevninger etter borganlegg med opprinnelse på 1200-tallet, begge på holmer henholdsvis i Mjøsa og Glomma. Ruinene har også det til felles at de ble gravd ut og undersøkt i 1896-97 av arkitekt Peter A. Blix. Det fremgår ikke av kildegjennomgang eller observasjoner i felt at ruinene har blitt restaurert. Begge har svært stor verdi med tanke på deres høye grad av autentisitet og fremstår som urørte. Mjøskastellet er en kvadratisk tårnruin hvor først og fremst det ytre murlivet er synlig, mens mesteparten av arealet innenfor er gjenfylt. En sammenligning med Blix' tegninger viser at en del stein har forsvunnet siden den gang samt at det er akkumulert mye jord på utsiden. Ruinen er preget av en tilgrodd murkrone med mose og gress hvor det er dannet stier etter besøkende som går på murene. I samtlige fire murer er det partier som bør sikres da disse er utsatt for utrasing pga. ferdsel samt trykket fra røtter og jordmasser. Murverket utover dette står for det meste stabilt til tross for at mørtelen er utvasket og det mangler en hel del pinningstein. Anbefalte tiltak innebærer «tørr» sikring uten å tilføre nytt bindemiddel for å best mulig ivareta autentisiteten. Eventuelle arbeider må følges opp av arkeolog da ruinen fremdeles har et kildepotensiale. Det bør settes opp skilt slik besøkende informeres om at ruinene er fredet. Valdisholm har vært en ringmursborg på et bergplatå med bygninger og et tårn i tilknytning til denne. I dag er det kun enkelte partier av ringmuren som kan sees. Disse partiene består i vekslende grad av murskall, murkjerne samt enkelte steiner som stikker opp av marken. Bygningsrestene på platået ble dekket til av Blix etter utgravningen. Valdisholm er lite tilgjengelig for besøkende og anbefalte tiltak innebærer skjøtsel samt jevnlig befaringer med bestemte kontrollpunkter.</i></p> <p>(Publisert 2020)</p>
<p>Rapport for istandsetting av mur i borgruin Mjøskastellet i Ringsaker</p>	2020	<p>(Reinfjord K. , 2020 b)</p> <p><i>Kristian Reinfjord og Erik Bjørnstad fra Anno Domkirkeoddens ruinprosjekt satte i stand deler av murverk i vestenden av Mjøskastellsets søndre mur 6. mai 2020. Det ble benyttet to dagsverk. Én større stein var utglidd i vestre ende av muren, på vei til å falle ned. Samtidig var flere mindre stein utrast</i></p>

Vedlegg

		<p><i>under og omkring steinen.</i></p> <p><i>Det ble etterstrebet å gjøre så få inngrep som mulig i murene under istandsettingen. Større stein ble satt tilbake i opprinnelig stilling. Dette ble gjort ved at bakenforliggende rasmasser ble fjernet og steinen lagt tilbake. I tillegg ble pinningsstein tilført for oppstøtting av større stein. Hulrom etter tidligere utrast stein ble tettet. Lokal stein fra den nærliggende utgravingsgrøften ble benyttet. Murverkets karakter er gjenskapt etter foreliggende dokumentasjon og innpasset i eksisterende, omliggende murverk og skifteganger.</i></p> <p><i>Mjøskastellet ble opprinnelig oppmurt med kalkmørtel som bindemiddel. Fuger er tidligere utvasket. Det ble derfor ikke brukt mørtel i istandsettingen. Kun tørrmuring og pinning er utført, slik at murverkets opprinnelige karakter er gjenopprettet, så nært som mulig, slik det fremstår i ruinen for øvrig. Løsningen er samtidig lesbar for et trenet øye.</i></p>
<p>Tiltaksplan for istandsetting av mur i borgruin Mjøskastellet i Ringsaker – østre murvange utvendig</p>	<p>2020</p>	<p>(Reinfjord & Bjørnstad, 2020)</p> <p><i>... Tilstandsbeskrivelsen fra 2016 og det forespeilete nedbrytningsforløpet med utrasing av murverk på østre vanger holdt stikk. I påsken 2020 raste murverket ut, og det er nå behov for istandsetting.</i></p> <p><i>I rapporten foreslås at den utraste østmuren gjenoppmures til slik den var før utrasingen skjedde, samt at ruinens sørøstre hjørne reetableres. Nevnte murpartier tas ned og gjenoppmures med egenprodusert mørtel. Bakenforliggende murkjerne renses og gjenoppbygges for å binde muren. Det foreslås å legge duk i murkjernen for å stoppe inntrenging av vann. Det ønskes også å tilrettelegge for bruk og opplevelse med fastlagt løype ved skilting.</i></p>
<p>Forprosjekt Mjøskastellet – konservering, sikring, dokumentasjon og skilting 2022</p>	<p>2021</p>	<p>(Amundsen, 2021)</p> <p><i>På 1950-tallet skal det ha blitt foretatt mindre reparasjoner og sikring av hjørnene, trolig ved påfylling av jord for å hindre videre utrasing.</i></p> <p><i>overordnet beskrivelse av planlagte tiltak på ruinen ifm. forprosjektet. Det er også ønskelig å sette opp to informasjonsskilt om ruinen, ett på Steinsholmen og ett ved starten av turvegen</i></p> <p><i>graving/opprensing vil foregå på/i murverk avdekket ved Blix' utgravning i 1897 eller utgravningssjakter fra Blix' utgravning i 1897. Unntak kan være eventuelle intakte stratigrafiske profiler som kommer til syne i sjaktveggene fra 1897. Det skal ikke gjøres inngrep i intakte kulturlag.</i></p> <p><i>Utglijning og ras</i></p> <p><i>Området som er berørt av ras og utglidninger er på østsiden av ruinen og ved sørøstre hjørne.</i></p>

Vedlegg

	<p><i>Tiltak:</i></p> <p><i>Muren må sikres. Det er nødvendig med omfattende tiltak:</i></p> <ul style="list-style-type: none"><i>-Ta ned løsmasse/«rydningsrøysa» fra toppen og ned til muren (inntil 1 m tas ned) -Gjenoppbygging med tørmuring, pinning for stabilisering.</i><i>Membrandekke el. bentonitt legges på toppen for å lede bort vann. Noe løsmasser og torv legges til slutt over dekket.</i><i>-Grøfta i rasområdet vil renses for løs stein og løsmasser. Det vil også graves noe ned i det sørøstre hjørnet for å finne avgrensning på den naturlige oppbygningen.</i> <p><i>Anslått omfang:</i></p> <ul style="list-style-type: none"><i>-Fra sørøstre hjørne mot øst: Grøft renses i ca. 8 m lengde og drøyt 1 m bredde.</i><i>-Fra sørøstre hjørne mot rampe i sør: Grøft renses/graves i ca. 2,5 m lengde x 1,5 m bredde.</i> <p><i>Vindu i sør</i></p> <p><i>Bildet viser innsiden av ruinen hvor mørtel er vasket ut og steiner er rast ut rast ut over halve vinduet.</i></p> <p><i>Tiltak:</i></p> <p><i>Behov for nødkonservering. Lengde ca. 3,0-4,0 m, bredde 1,0-1,5 m, dybde inntil 1 m.</i></p> <p><i>Punktsikring av steiner</i></p> <p><i>Det må foretas en gjennomgang av muren for å se om det er steiner som har glidd ut eller er på vei til å gli ut. Slike steiner vil kunne representere en fare både for muren og for besøkende.</i></p> <p><i>Tiltak:</i></p> <p><i>Løfte opp utsatte steiner, rense ut bak, sette på plass og sikre med pinningsstein.</i></p> <p><i>«Rampe»</i></p> <p><i>Nær SØ hjørne har det dannet seg en rampe av jord-, stein- og sandmasser. Dette medfører at besøkende lett kan ta seg opp på det utsatte sørøstre hjørnet og vinduspartiet i sør.</i></p> <p><i>Konklusjon/tiltak:</i></p> <p><i>Rampen av masser bidrar trolig til støtte av muren. Den bør derfor ikke graves bort. Det må i stedet tilrettelegges for at besøkende tar en annen vei til ruinen enn over rampen.</i></p>
--	---

Norges miljø- og biovitenskapelige universitet
Noregs miljø- og biovitenskapelige universitet
Norwegian University of Life Sciences

Postboks 5003
NO-1432 Ås
Norway